IOAN HAȚEGAN

TIMIŞOARA ÎN EVUL MEDIU

Editura Banatul Timişoara
Str. Proclamaţia de la Timişoara nr. 7, et. I, cam. 6
Tel./fax: 0356/446500
e-mail: ioanhategan@rdstm.ro

Consilier editorial: Ioan Haţegan
Lucrarea apare cu sprijinul
Consiliului Local Timişoara

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale din România

HAŢEGAN, IOAN
Timişoara Medivelă / Ioan Haţegan. - Timişoara :
Editura Banatul, 2008
272 p.
94(498 TIMIŞOARA) „10/17”

I.S.B.N: 978-973-88512-4-5

Coperta I: Timişoara Stampă cca 1650
Coperta a IV-a: Timişoara Stampă cca 1663

Tehnoredactare computerizată: ***Rodica Nicolae***

Tipar: Artpress Timişoara

IOAN HAȚEGAN

TIMIŞOARA ÎN EVUL MEDIU

Editura Banatul
Timişoara, 2008

CUPRINS

III. VARIA

IV. ANEXE

Cuvânt înainte

Paginile ce sunt adunate în această carte au fost scrise şi publicate în ziare şi reviste (de cultură şi ştiinţifice) timp de trei decenii (1974–2004). Ele reflectă felul în care autorul a reuşit să se apropie de cunoaşterea şi simţirea Timişoarei medievale.

De la primele articole de presă ce cuprindeau 2–3 pagini şi tratau subiecte punctuale s-a ajuns la cercetări profunde ce s-au materializat în studii cu caractrer ştiinţific ce tratează arii tematice mai largi.

Îmi fac o datorie de onoare din a menţiona ajutorul primit de la repurtaţi istorici, arhivişti, publicişti, oameni de cultură din Timişoara, în cunoaşterea şi aprofundarea tematicilor cercetate, în traducerea şi stilizarea textelor predate la tipar diferitelor redacţii. Le mulţumesc acum din toată inima, deşi unii au trecut deja pragul vieţii. În ordinea cronologică a ajutorului primit aceştia au fost:

— arheologul Alexandru Rădulescu alături de care am participat la săpăturile din anul 1974;

† arheologul şi omul de cultură timişorean Florin Medeleţ, coleg la Muzeul Banatului;

† publicistul şi scriitorul Franz Engelmann de la redacţia timişoreană a „Neuer Weg”;

— publicistul şi scriitorul Walter Konschitzky de la aceiaşi redacție;

— membrii redacției „Orizont” Timişoara;

† omul de cultură Horst Helfrich, coleg odinioară la Muzeul Banatului din Timişoara;

— arhivista şi scriitoarea Marlen Negrescu;

— profesorul Carol Vicze;

— doamna Carmen Maria Pârşe, care a introdus, verificat şi corectat cu acribie toate aceste texte şi ale cărei observații au fost, întotdeauna, pertinente şi bine venite.

Lor li se adaugă mulți alții, care mi-au fost alături în aceste decenii, care m-au încurajat şi spirjinit constant. Nu pot uita aportul familiei care m-a înțeles şi ajutat. Tuturor, recunoştința mea, acum şi întotdeauna.

Am grupat articolele şi studiile în ordinea cronologică, aşa încât cititorul să poată urmări evoluția Timişoarei în timp şi spațiu. Timpul şi spațiul medieval timişorean au cunoscut evoluții şi involuții.

Marea parte a timpului şi spațiului medieval Timişoara a fost un oraş creştin european (de la începuturi până la 1552). Timp de 164 ani,mai precis între anii 1552 şi 1716, Timişoara a fost o cetate şi un oraş otoman cu o populație mixtă: musulmană şi creştină, parte a vilayetului de Timişoara — provincie otomană. Din 1716 Timişoara redevine un spațiu creştin european şi se afirmă puternic în acest spațiu.

Apropierea de istoria veche a oraşului meu iubit Timişoara s-a produs în timp. La începuturi am crezut

că sunt foarte puține date care să ilustreze trecutul său. Pe măsură ce studiam izvoarele, cronicile, alte mărturii, am realizat că Timişoara medievală beneficiază de foarte multe date şi informații.

Acestea erau scrise în multe limbi europene (latină, germană, maghiară, română, sârbă, franceză, italiană etc.) dar şi în turca osmană, arabă şi persană. Ele se află răspândite pe mai multe continente, în diverse arhive şi biblioteci, mai mult sau mai puțin accesibile atât cercetărilor cât şi publicului.

Identificarea, citirea, transliterarea şi traducerea acestora este un proces aflat încă în curs. Sute de pagini sunt deja publicate în limbile citate, dar există încă sute de mii de pagini inedite — răspândite pe aproape toate continentele — care-şi aşteaptă cercetătorii şi editorii.

De aceea a apărut şi opinia că istoria veche şi medievală a Timişoarei nu beneficiază de prea multe date şi informații. Pentru a contracara această falsă opinie am adunat articolele şi studiile publicate în timp şi le supun atenției tuturor celor care iubesc Timişoara. Cu speranța că le vor folosi şi că vor dori să cunoască alte şi alte aspecte din acest trecut fascinant şi tulburător. Poate că vor creşte şi alți cercetători care să se aplece asupra documentelor şi cronicilor şi să le pună în circulație europeană.

Iar populația Timişoarei — de la tinerii de pe băncile şcolilor, prin generația matură şi până la cei de vârsta a III-a — îşi va potoli setea sa nestinsă de cunoaştere a istoriei oraşului. O vorbă de demult spune

că cine nu-şi cunoaşte istoria riscă să repete greşelile trecutului.

În fața marilor provocări ale istoriei Timişoara a acționat şi reacționat cu tact şi înțelepciune. În fața provocărilor contemporane Timişoara are aceiaşi atitudine şi şanse foarte mari de a deveni o metropolă europeană.

Închin această carte înțelepciunii locuitorilor Timişoarei.

Timişoara, mai 2008

dr. Ioan Hațegan

CAPITOLUL I
TIMIŞOARA — ORAŞ EUROPEAN

I.1. Timişoara. Denumirea, aşezarea geografică, locuirea umană

Răspunsul la aceste întrebări îl vom căuta în cuprinsul documentelor şi cronicilor medievale, perioadă în care localitatea (cetate, oraş) Timişoara apare documentar şi cunoaşte o dezvoltare spectaculoasă.

Prima atestare documentară — considerată până acum certă a Timişorii — datează din anul 1266, când apare sub numele de cetatea Timiş „Castrum de Tymes". Apreciem că această dată poate fi — şi trebuie să fie — devansată cel putin la nivelul anului 1212 când apare aceeaşi cetate Timiş („castrum de Tymes" pe care istoricii o plasează greşit în afara spaţiului bănăţean, dintr-o eronată citire şi traducere a documentului în cauză.

Dacă luăm în considerare faptul că în momentul apariţiei sale un comitat medieval avea cu certitudine o reşedinţă, iar aceasta nu s-a schimbat în decursul vremurilor — acesta a fost şi cazul comitatului Timiş — atunci data primei atestări documentare certe, dar indirecte, a aşezării civile şi militare Timişoara este anul 1177. În acest an apare atestat cert comitatul Timiş. Numele comitatului derivă în mod cert de la râul Timiş, iar numele reşedinţei sale Timişoara provine cu certitudine de la acelaşi râu. A doua apariţie documentară a comitatului Timiş datează din anul 1203.

După unele opinii, localitatea „Tensinova” ce apare în relatările lui Şerif-al-Idrisi (1100–1166) cu următorul text: „Tensinova este un oraş plăcut, situat la sud de Tisa, care oferă totul din plin” este identificată cu Timişoara. În acest caz vechimea oraşului şi cetății coboară până spre mijlocul sau începutul secolului al XII-lea. Lipsa documentelor interne pentru aceste prime secole ale mileniului al II-lea al erei noastre împiedică afirmarea unei asemenea supoziții, deşi urmele de cultură materială din perimetrul aşezării indică o intensă locuire umană în perioada citată.

Datele acestea oferă premiza pentru existența concomitentă a comitatului Timiş şi a cetății Timiş cel mai târziu în anul 1177.

În toate cazurile cunoscute până acum, reşedința unui comitat se stabileşte într-o localitate importantă a zonei, de obicei în cel mai însemnat centru al comitatului, centru ce este anterior formei administrative cu cel puțin câteva decenii, dacă nu cu un secol.

Identitatea denumirii comitatului şi reşedinței sale „Timiş” până la sfârşitul secolului al XIII-lea pledează convingător pentru vechimea localității încă de la apariția comitatului. În secolul al XIV-lea localitatea îşi păstrează numele, care apare transcris grafic sub forma „Temesvar” adică cetatea Timiş. Sub acest nume ea va fi cunoscută în tot decursul istoriei sale, deşi forma grafică este adaptată spiritului limbilor popoarelor ce locuiesc în zonă: români, sârbi, maghiari, germani. Indiferent dacă este numită Timişoara, Temesvár, Temeswar, Tamišvar, Temeschburg (nume modern) ea păstrează nealterat numele inițial.

Numele şi l-a luat de la râul Timiş ce curgea prin interiorul localității. Astăzi însă, râul curge la cel puțin 10 km depărtare de centrul istoric al localității, în timp ce prin oraş curge râul Bega. A curs cândva râul Timiş prin Timişoara? Nu, acest râu nu a curs niciodată prin oraş, ci un alt râu numit tot Timiş, care azi se numeşte Bega.

Pentru a le diferenția localnicii le-au numit Timişul Mare (Timişul actual) şi Timişul Mic sau Timişel (actuala Begă). Sub aceste nume sunt cunoscute cele două râuri ce curg în zona limitrofă oraşului.

În acest fel nu exista — la data apariției localității — nicio contradicție între numele râului şi al localității denumite după acest râu: amândouă se numeau Timiş. Spre zorii epocii moderne când numele de Timişel începe să fie înlocuit de cel de Bega, probabil şi pentru o mai uşoară delimitare a lor, localitatea Timişoara este deja cunoscută sub numele ei inițial în toată Europa şi chiar dincolo de hotarele ei.

Documentele epocii consemnează cu fidelitate situația reală a râului (râurilor) Timiş şi a localității eponime, Timişoara. Câteva exemple sunt edificatoare pentru această situație. În registrele papale de dijmă pentru anii 1332–1337 ținutul din preajma Timişorii este numit „între Timişuri”: „In medio dourum fluviorum Temes”, iar oraşul Temesvar. Pentru denumirea de Timişul Mic (Timişel) acordată actualului râu Bega documentul din 1359 menționează faptul că posesiunea Recaş se află pe Timişul Mic („Kys Temes”), un altul din anul 1364 atestă că posesiunea Marginea se află şi ea pe acelaşi râu. Un document din anul 1417 repetă faptul că Recaşul se află pe râul Timiş iar unul din 1420 menționează Ictarul pe acelaşi râu.

Cronicarul Thuroczi menționează că Timişoara se află „ad litus alvei Themes”, la sfârşitul secolului al XV-lea. În vara anului 1514 Gheorghe Doja, spre a-şi uşura cucerirea cetății Timişoara, începe să devieze cursul râului Timiş care curgea prin şanțurile cetății. La 1536 umanistul Nicolae Olachus aminteşte Timişoara, care se afla pe râul Timiş, iar la 1550 nobilii bănățeni din Cernet primesc ca nouă donație această posesiune strămoşească, aflată pe Timişul Mic („Kys Temes”). Deplângând căderea Timişorii în

mâna turcilor otomani în anul 1552, cronicarul Sebastian Tinedi menționează că ea se află pe râul Timiş.

În a sa *Descriere a Transilvaniei* din 1564, italianul Giovan Andrea Gromo — călător pe aceste meleaguri — afirmă că: „Timişul... ajunge la Timişoara”, iar conaționalul său Filippo Pigaffeta, la 1595 spune că oraşul Timişoara „este încercuit de râul Timiş”.

Celebrul călător otoman Evlyia Celebi, în drumurile sale trece prin Banat între anii 1660–1664 şi afirmă că „râul Timiş care curge sub el (este vorba despre Podul Ordiei, aflat la ieşirea din cetatea Timişorii spre Lugoj – n.n.) izvorăşte din țara Ardealului...”.

În sfârşit pe harta Banatului, întocmită din dispoziția lui Claudius Florimundus Mercy, între anii 1723–1725, actualul curs al râului Bega se numeşte „Temischel”, încă de la izvoarele sale.

Deşi unele informații vorbesc despre denumirea populară a „Beghei” dată din secolul al XVII-lea Timişului Mic, abia odată cu secolul al XVIII-lea denumirea de Beghei sau Bega, înlocuieşte cu încetul vechea denumire, dar nu modifică cu nimic numele oraşului.

Aşezarea localității Timişoara pe acest perimetru a fost direct condiționată de poziția geografică favorabilă din zonă. Aici se află vadurile obligatorii de trecere peste cele două râuri, printr-o zonă de grinduri mai înalte şi uscate în comparație cu brațele de apă curgătoare ale râurilor, într-o zonă mai joasă. Poziția geografică este dublată de cea strategică, aşa încât încă din cele mai îndepărtate epoci istorice zona a fost în centrul atenției locuitorilor. În anumite epoci aşezările omeneşti s-au situat chiar pe aceste grinduri uscate, în altele lângă ele, dar controlând circulația vadurilor. Din exemplele ce urmează se va observa această alternanță.

Descoperirile arheologice făcute la Chişoda, Fratelia II şi Fratelia I – Cărămidărie, indică prezența unei populații sedentare

încă din epoca neolitică (5500–2000 a.Ch.) care folosea unelte de piatră, os, lemn, cultivând primitiv plantele şi crescând animale domestice, pescuind şi vânând. În epoca bronzului şi în prima vârstă a fierului (Hallstatt), descoperirile din zonele Fratelia I şi II, Pădurea Verde, Parcul Central, atestă înmulţirea vetrelor de locuire a tracilor nordici şi înflorirea civilizaţiei acestora. Folosirea bronzului şi mai apoi a fierului pentru arme, podoabe şi mai ales unelte a permis dezvoltarea agriculturii şi creşterea animalelor la un nivel fără precedent. Necropola de la Timişoara – Fratelia însumând morminte de incineraţie, ca şi sanctuarul de la Pădurea Verde constituie monumente de importanţă naţională, reliefând aspecte materiale şi spirituale caracteristice strămoşilor geto-dacilor de mai târziu.

S-au identificat, prin descoperiri întâmplătoare şi sondaje arheologice, existenţa mai multor aşezări dacice de tip rural în cartierele timişorene Mehala, Ronaţ, Cetate (Clinicile Noi, str. Lenau, Piaţa Unirii) şi Elisabetin. Alături de descoperiri monetare, aceste urme reflectă integrarea populaţiei daco-gete din această zonă în amplele prefaceri ale întregii societăţi daco-gete din secolele IV î.e.n.–I e.n.

Zona timişoreană nu a avut o pronunţată dezvoltare de tip urban în perioada Daciei romane. Mărturiile arheologice descoperite pun în lumină prezenţa unei populaţii daco-romane sedentare, locuind în aşezări deschise — în sate — şi practicând îndeletniciri ca agricultura, păstoritul, meşteşugurile, comerţul. Monedele romane descoperite la Timişoara şi în împrejurimi, locuinţele daco-romane din hinterlanul oraşului, ca şi diferitele materiale de epocă romană din cartierele Fabric, Iosefin, Mehala, Elisabetin, Cetate, Pădurea Verde, atestă civilizaţia materială a daco-romanilor din zona de câmpie a Timişorii în secolele II–V e.n.

Daco-romanii, iar mai târziu străromânii vieţuiesc, în a doua jumătate a mileniului I e.n. în aceleaşi locuri în care au trăit

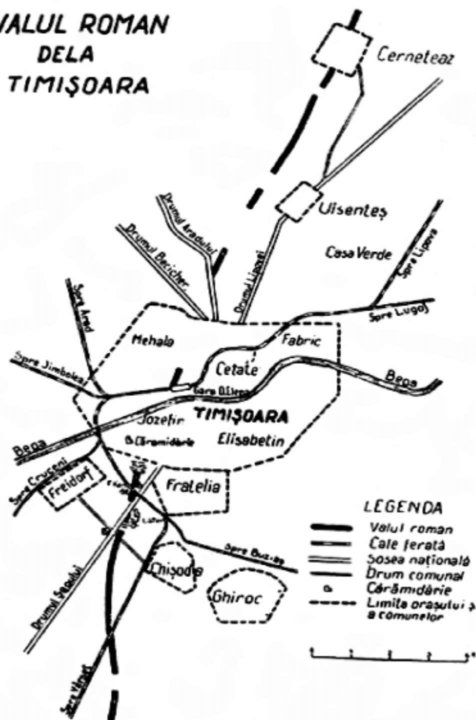
şi înaintaşii lor. În zona Timişorii se dezvoltă o civilizaţie romanică sedentară de tradiţie daco-romană şi de nivel în general rural, în pofida vicisitudinilor istorice şi a trecerii populaţiilor migratoare cu un nivel de dezvoltare social-economică mai scăzut decât al autohtonilor (sarmaţi, huni, gepizi, avari, slavi etc.). Mărturii arheologice din epoca formării primelor formaţiuni statale româneşti au apărut în cartierele timişorene Fratelia şi Cetate.

În absenţa unor cercetări arheologice sistematice privind apariţia şi dezvoltarea vechiului oraş medieval Timişoara, datele de civilizaţie materială de care dispunem provin din urmărirea vreme de aproape un secol şi jumătate a lucrărilor edilitare de pe întreg cuprinsul oraşului, care au furnizat numeroase materiale arheologice: ceramică, arme, obiecte de podoabă, monede, obiecte de uz casnic.

Aceste vestigii ale epocii medievale timişorene pun în lumină prezenţa unei civilizaţii româneşti de tradiţie romanică pe care se grefează diverse elemente central-europene şi occidentale, datorită prezenţei la Timişoara a elementelor nobiliare şi orăşeneşti alogene din acele zone, iar mai târziu, influenţe otomano orientale, în perioada paşalâcului. Marea masă a populaţiei oraşului rămâne şi în epoca medievală cea românească. Pentru adevărul afirmaţiei îl cităm pe binecunoscutul polihistor din secolul al XVIII-lea, Mathias Bell. Vorbind despre limba în care se înţeleg locuitorii Timişorii în jurul anului 1726 acesta scria „Nihil sermone valachica Temesvarim est vulgatius”. Într-un sens larg traducerea se poate face: spre a se înţelege între ei timişorenii de diverse naţionalităţi trebuie să cunoască limba română.

Timişoara, cf. *Atlas R.S.R.*, Bucureşti, 1974, ff, Karte II-3

Valul roman de la Timişoara, cf. Al. Borza

Castrul roman de la Timişoara, cf. Heinrich Kematmüller

Începuturile Timişoarei, cf. Mihai Opriş

I.2.Timişoara în hărţi medievale

Apariţia unei localităţi în cuprinsul unui document cartografic, fie el hartă, schiţă, itinerar de călătorie ori atlas, arată pe de o parte existenţa localităţii respective, dar mai ales reflectă gradul şi aria în care această localitate era cunoscută de contemporani. Tot în aceste documente este redat, în cele mai multe cazuri, numele sub care localitatea este cunoscută de către populaţia băştinaşă şi de către călătorii epocii, întrucât aceştia constituiau sursele principale ale informaţiilor obţinute de cartografii evului mediu.

În acest caz, menţionarea cartografică este superioară celei documentare oficiale, întrucât stăpânitorii vremelnici — aşa cum a fost şi cazul Banatului — redau în documente numele localităţilor traduse în limba lor şi doar arareori forma sub care era numită localitatea de către băştinaşi. În cazul nostru există mai multe hărţi în care Timişoara apare menţionată chiar de două ori, aceasta fiind o greşeală de informare sau reproducere — după surse vechi — a cartografului neatent sau greşit informat.

Timişoara apare cu certitudine în documentele cartografice medievale cu începere din secolul al XIV-lea. Existenţa unor hărţi mai vechi din primul mileniu al erei noastre (exemplu *Mapamondul* lui Isidor din Sevilla — secolul VII, *Harta* geografului anonim din Ravenna — secolele VII–VIII, *Mapamondul anglo-saxon* — secolul al X-lea, manuscrisul armean de la Vatopedi, *Harta* lui Sariff al Idrisi din 1154 etc.) în care citirea unor localităţi ar duce la ipoteza existenţei şi localizării Timişorii nu beneficiază încă în totalitate de girul specialiştilor, aşa încât merită un studiu aparte. Ne vom rezuma la a prezenta câteva dintre cele mai importante şi utilizate documente

cartografice medievale în cuprinsul cărora apare cu certitudine şi Timişoara, alăturându-le şi câteva comentarii succinte.

Prima hartă pe care Timişoara apare cu certitudine este postulatul lui Angelino Dulcerto din anul 1339, sub forma Tymesar. Ea este aşezată în centrul Banatului şi este reprezentată printr-o cetate, aceasta fiind cea mai mare de la nordul Dunării şi din estul Europei. Faptul trebuie raportat la prezența dinastiei angevine şi, implicit a călătorilor italieni în zonă. Dintre aceştia, negustorii sunt direct interesați în comerțul cu sud-estul continentului şi Timişoara reprezintă, probabil, un loc de depozit, de unde mărfurile italiene se difuzau în restul zonei dunărene.

O hartă catalană de la sfârşitul secolului al XIV-lea (1375) desemnează Timişoara drept Timisar şi o aşează la nordul Dunării şi la sudul unui lanț muntos. Un portulan din anul 1413 întocmit de Mecia de Viladestes, transcrie numele Timişorii sub forma Cemisuor, aceasta fiind singurul oraş din interiorul României ce figurează pe hartă, restul fiind porturi la Marea Neagră. Într-un portulan anonim din acelaşi secol, ea apare sub forma Temisara şi este situată corect în spațiul geografic. Alte două portulane (Iaffu de Čresques şi portulanul de Neapole) o figurează în condiții asemănătoare.

Elementul comun tuturor acestor portulane îl constituie sărăcia de figuri pentru Europa continentală în general şi pentru cea sud-estică în special. În acest context prezența Timişorii printre foarte puținele oraşe din zonă îi arată importanța economică şi politică, inclusiv recunoaşterea acestui rol în centrul şi apusul continentului.

Rolul strategic al cetății Timişoara în decursul luptelor antiotomane din secolul al XV-lea a contribuit la creşterea prestigiului ei în toată Europa, inclusiv în rândul cartografilor

vremii. Astfel în Mapamondul lui fra Mauro Camalduleb, pictat în anul 1459 la Veneția, Timişoara beneficiază de semnul grafic al unei cetăți cu trei turnuri, iar numele îi este prescurtat în Tāar. Este aşezată la nordul Dunării şi la sudul Mureşului, la est de Tisa şi vest de Carpați, deci zonată corect geografic. Harta lui Nicolaus Cusanus din 1492 oferă o situație ceva mai deosebită, întrucât Timişoara apare de două ori. Prima dată apare sub forma Tamesuon la sudul râului, iar în următoarea, la nordul râului sub numele de Temisar. Această dublare indică faptul că Cusanus s-a folosit de hărți mai vechi. O altă hartă, cea a lui Nicolaus Germanus din 1507 indică prezența oraşului Temesar în vestul regiunii bănățene numită de el Septemcastra (Transilvania), deşi Transilvania apare şi ea pe aceeaşi hartă sub forma Transilvania.

Pe hărțile tipărite după prima treime a veacului al XVI-lea Banatul apare din ce în ce mai bine reprezentat, atât prin forme de relief, ape cât şi cetăți, oraşe ba chiar şi unele sate mai mari. Toate acestea datorită rolului militar al zonei în conflictele dintre Imperiul Otoman şi Europa creştină.

O primă astfel de hartă este cea întocmită în anul 1548 de către Iacopo Gastaldo, care localizează foarte corect Timişoara, transcrisă acum întâia dată sub forma Temeswar. O hartă şi mai amănunțită este cea întocmită în anul 1570 de Wolfgang Lazius, care beneficiază şi de o scară. Timişoara apare sub aceeaşi formă ca la Gastaldo, într-o zonă plină de numiri. Aproximativ asemănătoare este şi harta întocmită, la 1579, de către Ioannes Sambuccus, în care Timişoara (Temeswar) apare pe brațul nordic al Timişului şi nu pe brațul principal. Un exemplu tipic de hartă copiată în atelier, cu multe greşeli, este cea întocmită de Mathia Cintio Norico. O altă hartă şi mai plină de inexactități este cea a lui Maggini-Porro din 1597, în care autorul încurcă chiar denumiri de țări, râuri şi localități.

O hartă mai exactă, deşi destul de săracă în informaţii, este cea a lui Gerhardt Mercator, din anul 1607, în care Timişoara este exact localizată, sub forma Temesuar. Cea mai detaliată hartă medievală pe care apare Timişoara este cea realizată de către Hulsius Levinius, întocmită în anul 1630. Temeswar este situată pe râul Timiş, în amonte de bifurcarea acestuia în două braţe. Pe teritoriul bănăţean apar încă multe denumiri geografice, locuri de bătălii cu turcii şi chiar localităţi din paşalâcul de Timişoara (însemnate cu o semilună) şi cele din Banatul de Lugoj-Caransebeş (însemnate cu o cruce). Ocuparea întregii zone de către otomani, în 1658, duce la încetarea interesului cartografilor europeni pentru această zonă. Călătorii şi cronicarii otomani deşi au scris mult despre Timişoara, nu au transpus pe hartă aceste realităţi, sau aceste hărţi — dacă au existat — nu ne sunt încă cunoscute. Hărţile care apar la sfârşitul veacului al XVII-lea şi începutul celui următor nu mai pot fi considerate ca fiind hărţi medievale, aşa încât enumerarea noastră se opreşte aici.

Se impun câteva concluzii. În primul rând ar fi necesară o studiere foarte atentă a hărţilor din primul mileniu al erei nostre şi din principalele secole al celui de-al doilea mileniu, în care apar denumiri ce pot fi interpretate ca fiind Timişoara. În al doilea rând apariţia Timişorii în documentele cartografice ale secolului al XIV-lea au în vedere — în special — caracterul său economic ca punct terminus sau ca depozit pentru drumurile comerciale directe ale Europei centrale şi apusene. Spunem aceasta întrucât în acest interval de timp Timişoara este singurul oraş din partea centrală şi vestică a României care apare figurat pe aceste hărţi, abia pe urmă apărând Oradea, Braşovul şi celelalte. În al treilea rând, apariţia cetăţii Timişoara pe hărţile veacurilor XVI şi XVII se datoreşte, în exclusivitate, rolului jucat de această cetate în luptele antiotomane, iar după anul 1552 importanţei strategice a

cetății, punct obligatoriu de asediu şi cucerire pentru forțele europene care doreau alungarea otomanilor de la Dunăre. În acest sens butada care circula între beii dunăreni otomani este semnificativă: „cine cucereşte Buda stăpâneşte o cetate, iar cine cucereşte Timişoara stăpâneşte o țară”.

În sfârşit, formele sub care este atestată până la 1548 (Tymesar, Cemisuoar, Tsoar, Temisar, Temesar) indică o pronunție apropiată de cea a populației româneşti bănățene din oraş şi din împrejurimi, fapt explicabil prin transmiterea orală de la locuitori către negustorii şi soldații sosiți aici.

Hartă maritimă italiană în care figurează şi Timişoara

Hartă din colecția Vaticanului

Timişoara într-o hartă medievală

I.3. Mărturii istorice în Piaţa Operei din Timişoara

Deşi întreprinse cu un alt scop decât acela al investigaţiei arheologice a vechii vetre a oraşului Timişoara, lucrările din Piaţa Operei au atras atât atenţia specialiştilor cât şi a marelui public, întrucât săpăturile de mari proporţii efectuate într-un loc foarte apropiat de străvechiul nucleu istoric al cetăţii şi al oraşului, întreţineau speranţe — mărturisite sau nu — de a afla câteva urme ale istoriei urbei.

Deşi nu au adus elemente spectaculoase, excavările de aici completează date deja cunoscute; ele pot fi considerate un început pentru studiul topografic-arheologic al oraşului, care va trebui întreprins în anii care vin. Din acest punct de vedere, decisivă devine amploarea săpăturii: atât în suprafaţă, cât şi în adâncime. Lucrările din Piaţa Operei constituie o premieră între lucrările de sistematizare a oraşului dar şi una arheologică, prin dimensiunile deosebite ale lucrării.

Dintre observaţiile interesante prilejuite de excavări notăm cea referitoare la natura sedimentar-aluvionară a solului; deşi acest fapt este cunoscut de multă vreme, el a apărut de abia acum la lumina zilei pe o suprafaţă atât de mare. Mai mult decât atât s-a putut observa şi confirma prezenţa unei vechi albii de râu — un braţ al Begăi (care până în secolul XVIII purta denumirea de Timiş sau Timişel) astăzi dispărut — şi care se întindea între clădirea Muzeului Banatului şi actuala Casă de mode, curgând de la est spre vest până în faţa Operei, de unde se îndrepta — pe sub restaurantul Ana Lugojana — spre sud-vest.

Straturile alternative de mâl verzui şi nisip marchează această albie dispărută. Interesant este faptul că aceasta apare figurată pe stampe şi hărţi medievale ale cetăţii Timişoara, ca

braţul care înconjura cetatea şi castelul Huniazilor şi în dreptul ei se afla celebra „Poartă a Apei”; ca urmare calitatea de izvor primordial a acestor stampe şi hărţi este pe deplin confirmată.

În cursul lucrărilor de excavare pentru pasajul subteran au ieşit la iveală fundaţiile unor ziduri solide din cărămidă care coboară în sol mai bine de 3 m; acestea sunt fundaţiile zidurilor de apărare a cetăţii Timişoara ridicate la mijlocul secolului al XVIII-lea în sistemul de fortificaţii „Vauban”, ridicate în timpul unor aprige conflicte austro-turce pentru supremaţia asupra sud-estului european. În cazul vestigiilor scoase la iveală în Piaţa Operei este vorba despre rămăşiţele unuia dintre bastioane şi a porţii Petrovaradinului.

Este interesantă tehnica de fondare a zidurilor, vizibilă în cursul acestor săpături: pe o reţea de piloni înfipţi vertical în pământ la o adâncime considerabilă — peste 10 m — s-a aşezat o altă reţea de grinzi orizontale care, la rândul ei, suportă partea inferioară a zidului de cărămidă. Este o tehnică de construcţie veche, folosită încă la construcţiile antice şi medievale, acolo unde în condiţiile unui sol moale, nisipos, trebuia să se asigure o fundaţie mai compactă a construcţiilor masive. Astfel de fundaţii au apărut în zona situată între magazinul Modern şi rectoratul Institutului Politehnic şi ele reprezintă fundaţiile unui vechi bastion Vauban, demolat — împreună cu celelalte bastioane şi porţi ale cetăţii — în cursul unei nesăbuite politici de modernizare a aspectului oraşului, campanie începută în ultimul deceniu al secolului XIX şi continuat în primele două decenii ale secolului XX.

O altă categorie de vestigii constructive scoase la lumină de recentele săpături este reprezentată de canalele de evacuare a apei din reţeaua municipală în secolele XVIII–XIX. Construcţii de cărămidă cu bolţi semicirculare reprezentau o reţea destul de

complicată, care nu mai este cunoscută astăzi în întregime. Tradiţia locală pune în legătură aceste canale cu presupusele vechi tuneluri care legau cetatea de diferite zone limitrofe oraşului. Săpăturile recente au oferit publicului posibilitatea de a se convinge asupra destinaţiei reale şi a perioadei de construcţie a acestor canale.

Astfel de canalizări au apărut lângă colţul de sud-vest al Casei de Mode, în apropierea intrării pe strada Alba Iulia şi în dreptul unuia dintre stâlpii de afişaj din faţa Operei, dar şi în dreptul restaurantului lacto-vegetarian. Reţeaua de canale drena apele reziduale spre vechiul curs al braţului Begăi, amintit mai înainte.

Deşi nu au apărut vestigii arhitectonice mai vechi de secolul al XVIII-lea, lucrările din Piaţa Operei oferă unele indicii preţioase şi pentru epocile anterioare acestui secol. Astfel, în profilul de pământ dintre locul fostului chioşc de ziare şi Castelului Huniazilor apar o serie de niveluri arheologice vechi, cu mult anterioare canalului de cărămidă existent acolo. Sigur este că apar acolo stratigrafic repere constructive pendinte de vechiul castel al cetăţii, fapt confirmat şi de găsirea unor fragmente ceramice medievale pe cel mai vechi strat vizibil aici, ca şi pe nivelele intermediare.

Situaţia observată aici impune cercetarea arheologică adecvată a vechiului castel al cetăţii Timişoara – actualul Castel al Huniazilor – şi importanţa unei asemenea cercetări este esenţială pentru istoria veche şi medie a oraşului, cu atât mai mult cu cât în acest perimetru înălţat peste cele din jur, este situat vechiul centru al cetăţii. Operaţiile din vara şi toamna anului 1974 nu au făcut decât să sublinieze necesitatea unei cercetări arheologice corespunzătoare, făcută în deplină cunoştinţă de cauză şi cu forţe suficiente pentru realizarea acestui dorit deziderat.

Mărturii istorice, Piața Operei, 1974

Mărturii istorice, Piața Operei, 1974

Mărturii istorice, Piața Operei, 1974

I.4.Timişoara evului de mijloc

Pentru că este la modă raportarea uneia sau alteia dintre țări la Europa, fie în sensul intrării, fie în cel al ieşirii din Europa, plec şi eu, acum, cu povestea Timişoarei medievale de la această idee specifică acestui sfârşit de secol şi mileniu al spațiului sud-est european.

A fost cumva Timişoara în Europa? Geografic a fost întotdeauna. Istoric la fel. Probabil că doar psihic oraşul şi zona să fi avut scurte perioade în care se încerca ruperea de zona-mamă. Şi aceste perioade nu trebuie căutate în cei 164 de ani de ocupație otomană, ci şi în alte perioade în care europenii au fost cei ce au izolat Timişoara. Dar, ca orice fapt arbitrar, separarea forțată a dispărut rapid.

Mărturiile care vorbesc despre locul Timişoarei în Europa — în cazul nostru Europa medievală — datează încă din veacul al XIV-lea. Începutul l-a făcut acel Carol Robert de Anjou care şi-a ridicat aici reşedința regală. Timp de opt ani, între 1315 şi 1323, în castelul numit azi „al Huniazilor" au venit diverse solii din toată Europa. Au venit solii papalității, au venit solii diverşilor regi şi prinți ai curților europene, au venit prelați catolici, au venit foarte mulți negustori italieni şi germani, au venit artişti. Faptul că Timişoara figurează pe portulanele italiene ale acestui veac XIV — oraşul nefiind port la mare — înseamnă că deja Timişoara era un punct important în Europa.

La aproape un secol distanță de aceste evenimente, la începutul anilor 1400, Timişoara şi Banatul sunt guvernate de către o figură aparte: florentinul Filippo Scolari, oştean, administrator, om de finanțe, diplomat şi mecena cultural.

Prin intermediul său Timişoara îşi câştigă definitiv locul în geografia europeană. Luptele antiotomane din veacurile XV şi XVI aduc Timişoarei (parte componentă a axei Belgrad–Timişoara) recunoaşterea efortului său militar. Căderea Belgradului şi Timişoarei în mâna otomanilor înseamnă şi deschiderea drumului acestora către Europa. Mulți europeni au venit la Timişoara şi, alăturându-se localnicilor, au încercat să stopeze viguroasa presiune militară otomană. Să nu-i amintim aici decât pe acei nenumărați soldați, pe acei celebri arhitecți militari italieni sau pe mulți comandanți de armate.

Timişoara devine în veacul al XVI-lea o preocupare permanentă pentru Europa. O zicală otomană ce circulă printre paşalele dunărene ne explică de unde atâta interes: cine stăpâneşte Buda, stăpâneşte un oraş, iar cine stăpâneşte Timişoara, stăpâneşte o țară. Rolul strategic extraordinar al Timişoarei în aceste veacuri nu mai trebuie explicat prin alte cuvinte.

De aceea şi interesul curților europene pentru stăpânirea oraşului. Casa de Habsburg şi-a întețit eforturile, după 1686, de a ajunge până aici. Cucerirea Timişoarei şi a Belgradului i-a deschis drumul spre stăpânirea acestor zone, acestor țări dunărene şi implicit, drumul spre Balcani.

În ciuda a ce se spune şi este chiar adevărat, că jugul de fier austriac era mai greu decât cel de lemn otoman, Timişoara a devenit din veacul al XVIII-lea un oraş european. Nu a devenit peste noapte, nu fără frământări, nu fără dureri, dar a reuşit să fie parte a Europei. Nu mă refer aici la componența politică şi administrativă ci la mentalitatea locuitorilor, la puterea lor de muncă, la nivelul de trai atins după eforturi economice deosebite, la mentalitatea de om european: eficacitatea economică ridicată, toleranță religioasă şi etnică, activitate culturală densă.

Veacul al XIX-lea înseamnă, în fapt, o Timişoară ajunsă la un nivel european deosebit. Starea aceasta se păstrează şi astăzi. Revoluția din decembrie 1989 înseamnă pentru noi timişorenii şi bănățenii cunoştiința europenității noastre. Acelaşi decembrie înseamnă însă şi conştiința europenității României. Căci bănățenii sunt europeni fiind români, find parte a României. Nimeni nu a uitat spusele bunicilor noştri care au făcut Marea Unire: „Pentru toți românii, soarele de la Bucureşti răsare”.

În vara anului 1396 porțile cetății Timişoara s-au deschis în fața „mândrilor” cruciați ai apusului, ce veneau cu surle şi trâmbițe să anunțe alungarea cruzilor turci din Europa. Iată-i, deci, la Timişoara, adăpostiți câteva săptămâni, petrecând necontenit. Alături de ei se află şi regele-împărat, Sigismund de Luxemburg, figură însemnată a Europei vremii sale, singurul ce căuta întradevăr alungarea duşmanilor. Lor li se va alătura — undeva la trecerea Dunării — şi voievodul muntean Mircea cel Bătrân. Eşecul bătăliilor de la Nicopole înseamnă şi sfârşitul „mândrelor” cruciade. Lupta împotriva turcilor va cădea doar pe spinarea popoarelor din jurul Dunării: români, sârbi, unguri. Prin eforturile lor singulare şi, vai, atât de rar conjugate, otomanii vor fi stopați încă mai bine de un secol.

Un război civil, izbucnit aiurea prin regatul maghiar, ajunge şi în preajma Timişoarei, fără însă a face vărsare mare de sânge. În urma acestuia apare la Timişoara o figură deosebită a vremii: florentinul de 35 de ani, Filippo Scolari. Între 1404–1426 el va conduce întreg Banatul. Opera sa este absolut deosebită şi fără seamăn în sud-estul continentului. Ridicat dintr-o familie nobilă săracă din Florența, pleacă la Buda unde urcă încet, încet treptele rangurilor nobiliare.

Omul de încredere al lui Sigismund de Luxemburg, acest florentin, se remarcă prin măiestria administrativă care-l face să

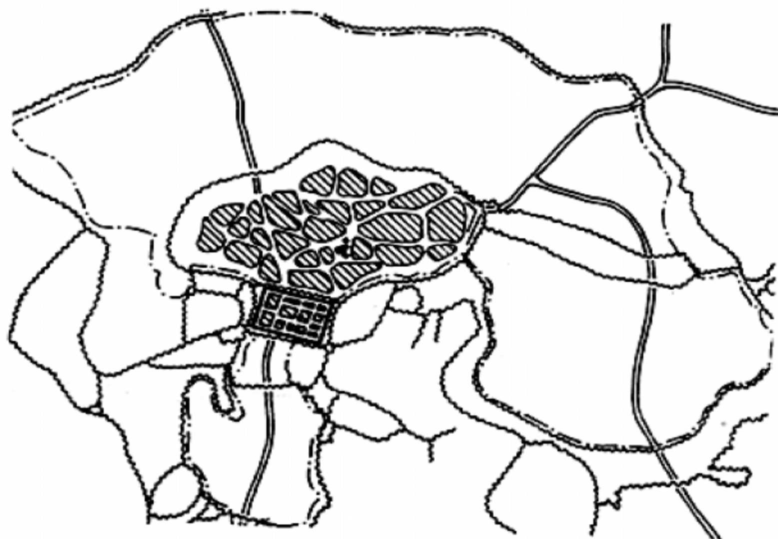
obţină succese numeroase, cu sprijinul locuitorilor pe care îi conducea. Devine un însemnat comandant de oşti, cel ce va înfrunta, separat sau alături de Mircea cel Bătrân, trupele otomane şi le va învinge în cele mai multe din cele 24 de bătălii. Va lupta împotriva condotierilor italieni la ei acasă, în Veneţia, şi-i va alunga. Va lupta şi în primele cruciade antihusite, fără succes însă. Este unul dintre cei mai fini diplomaţi ai Europei, voiajând din Italia în Germania, din Polonia în Bosnia, Ţările Române etc., aducând de cele mai multe ori pacea. Va fi cel mai important mecena cultural pentru renaşterea şi umanismul italian. Aproape toţi artiştii şi învăţaţii vor trece Alpii, vor fi aduşi de el în Buda, la Szekesfehervar, la Oradea şi la Timişoara.

Da, este adevărat — la Timişoara. Ştiam până acum faptul că renaşterea a luat drumul Franţei. Inexact: primii au plecat spre zonele dunărene, Timişoara fiind unul dintre punctele în care aceştia s-au oprit şi au creat. Ce anume? După atâtea zeci şi zeci de bătălii, după toate transformările suferite de cetate şi oraş, nu mai putem spune ce anume s-a lucrat atunci. E sigur însă că cel puţin trei artişti au stat aici, la curtea lui Scolari — din actualul castel al Huniazilor, mai mulţi ani. În acelaşi timp, zidurile cetăţii sunt ridicate şi întărite, clădirile oraşului sunt — o parte, bineînţeles — înfrumuseţate, iar castelul timişorean rivalizează în bogăţie şi frumuseţe cu cel de la Vişegrad, a opta minune a lumii începutului de secol.

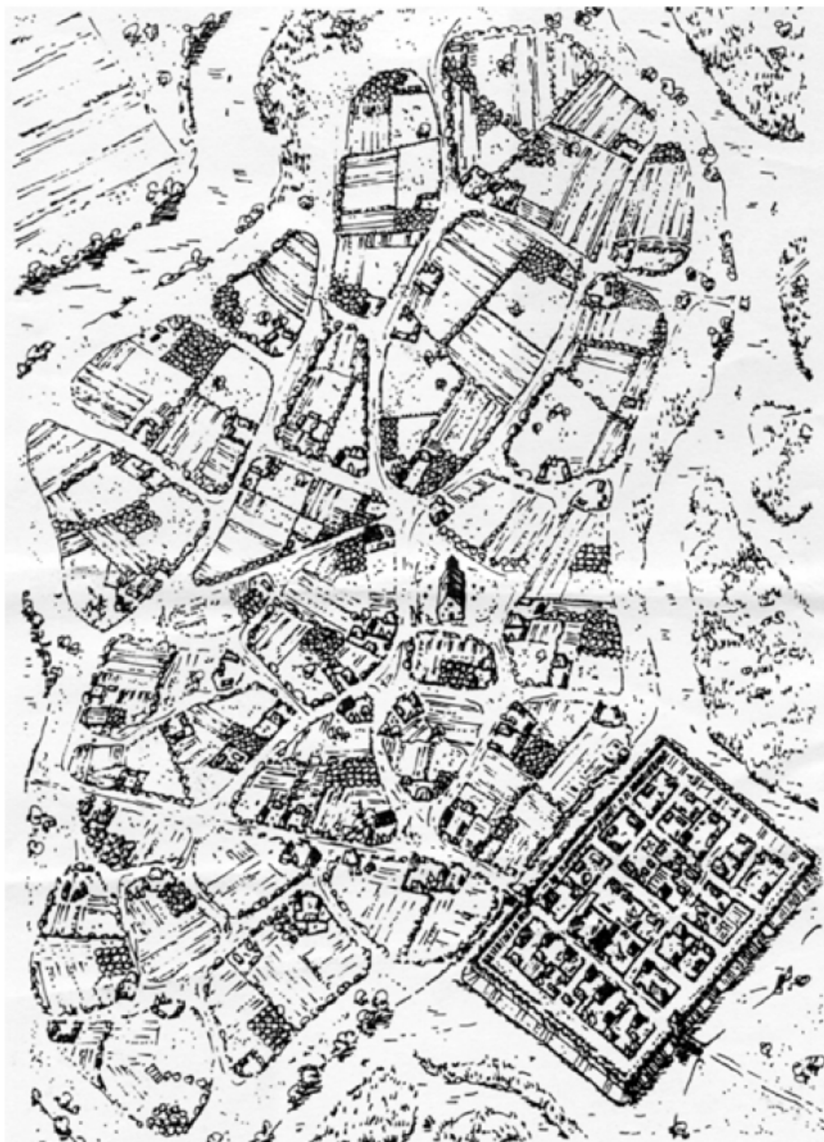
Să mai spunem că acelaşi Scolari — numit de bănăţeni şi Pippo Spano, se află la originea acelei faimoase donaţii regale din 1409, pe seama lui Voicu de Hunedoara, fostul său oştean. Ştiţi cumva şi faptul că Iancu de Hunedoara i-a fost scutier viteazului florentin? Probabil că nu, dar paşii tânărului de atunci au bătut scările castelului nostru. Iar armele nu erau purtate degeaba căci florentinul îi dădea lecţii de strategie şi

tactică militară tânărului său discipol. Aceste fapte Iancu le va ține minte toată viața, iar respectul pentru învățătorul său va dăinui. Îi stau mărturie donațiile făcute urmașilor familiei şi cele trimise la Florența.

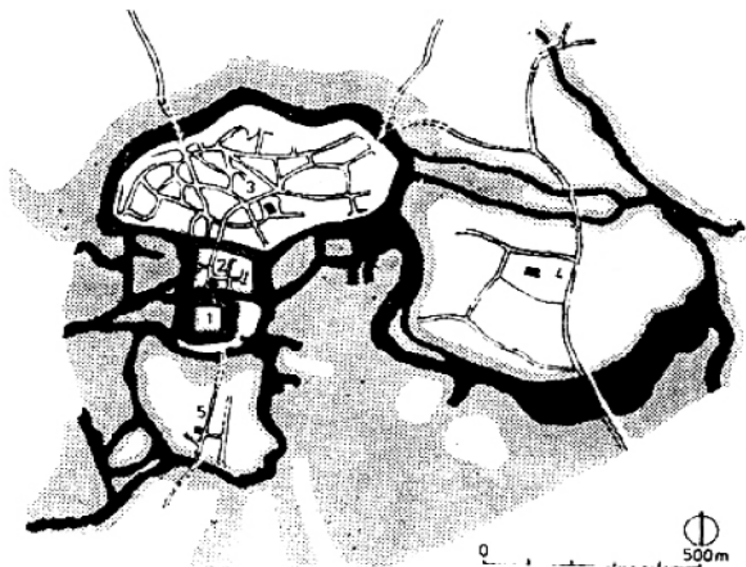
Şirul negustorilor italieni prezenți la Timişoara şi în întreg Banatul, este prea mare spre a putea fi enumerat aici. La fel şi cel al oştenilor localnici sau străini ce au venit să lupte sub flamurile comitelui de Timiş. Diplomații vor veni şi ei şi nu degeaba. Artiştii vor crea aici opere faimoase pe atunci. Timişoara revine puternic în conştiința europeană a veacului. Luând doar mărturiile păstrate în Italia, referitoare la zonă şi-ți tresaltă inima la cele scrise. Ştiți, cumva, că acelaşi Scolari este cel mai de seamă propagator în Europa, via Italia, a latinității limbii şi poporului român? E destul pentru o viață de om ce a făcut el?

Timişoara la 1240, după Paul Niedermaier

Timişoara la 1241, cf. Paul Niedermaier

Timişoara în secolul al XIV-lea, cf. Mihai Opriş

Stema oraşului
din secolul al XIV-lea

Regele Carol Robert de Anjou

I.5. Castelul medieval din Timişoara şi castelele construite şi renovate de Filippo Scolari în Banat

Filippo Scolari (1369–1426) a fost una dintre figurile de prim rang ale Europei centrale şi sud-estice în primele decenii ale veacului al XV-lea. Faptele sale au cuprins o paletă diversă de domenii: financiar, administrativ, militar, politic şi cultural. O întreagă bibliografie i-a fost consacrată, fără însă a se reuşi conturarea exactă a personalităţii sale. Lucrările au fost scrise atât în latină, cât şi în italiană, în germană, maghiară sau română. Se aşteaptă încă, la mai bine de cinci veacuri şi jumătate de la dispariţia sa, lucrarea fundamentală.

Din multitudinea faţetelor acestui adevărat om al renaşterii ne vom limita, aici şi acum, la prezentarea unui aspect: construcţiile militare ridicate sau renovate de el pe teritoriul Banatului. Numit comite de Timiş în anul 1404, Filippo Scolari a îndeplinit această funcţie până la moarte, în decembrie 1426. S-a confundat cu istoria zonei şi cu faptele oamenilor de aici, aducând o rază de speranţă în acel timp al furtunilor. În fruntea unor trupe ridicate, de cele mai multe ori din rândurile localnicilor, dar şi al unor trupe regale, el a întreprins mai multe campanii ofensive, reuşind să stăvilească la Dunăre ofensiva turcilor otomani. Pentru aceasta, în afara campaniilor, o acţiune deosebit de importantă a constituit construcţia sau refacerea şi mărirea unor fortificaţii defensive din această zonă.

Se impun în prealabil câteva constatări ce întăresc acţiunile sale în acest domeniu. În primul rând, Scolari a reuşit să contureze o centură de fortificaţii defensive în zona Banatului care a oprit ofensiva turcilor pe linia Dunării. În al doilea rând se impune remarcarea forţei tehnice şi umane care a asigurat acest efort

militar. Partea tehnică a fost asigurată de către ingineri şi arhitecți militari italieni, aflați în curtea sa sau chemați special din Italia. Forța umană care a ridicat construcțiile şi apoi le-a apărat decenii de-a rândul, a fost populația comitatelor bănățene. Fondurile materiale au fost luate uneori din visteria regală, iar alte ori din propria visterie a comitelui, care nu a ezitat să-şi sacrifice fondurile spre a realiza scopul propus.

Dintre fortificațiile bănățene primul loc îl ocupă puternica cetate a Timişorii. Inițial ea era o fortificație de pământ cu palisade de lemn, refăcută în piatră între anii 1308–1315 de către regele Carol Robert de Anjou. Cetatea avea o formă aproximativ pătrată şi un castel de piatră (sediul actualului Muzeu al Banatului) situat în afara incintei propriu zise a cetății şi înconjurat cu o centură de ziduri.

În anul 1404, la sosirea lui Scolari aici, acesta găseşte Timişoara într-o situație deplorabilă. Atât lipsa de interes a puterii regale de după 1323 (data revenirii lui Carol Robert la Buda) cât şi a comiților de Timiş a condus la acest rezultat. Încă din primii ani, Filippo Scolari porneşte la refacerea castelului pe care şi-l alege drept reşedință — în alternanță cu Ozora — cât şi a cetății din jur. Cetatea este refăcută, consolidată şi extinsă. Zidurile sunt refăcute din piatră, şanțurile cu apă lărgite şi adâncite, înălțimea zidurilor creşte în părțile sudice unde era mai joasă. Completează centura fortificației cu valuri de pământ cu palisade de lemn, în exteriorul centurii principale. Totul, sprijinit pe numeroasele canale cu apă ce înconjurau perimetrul, făcându-l cvasi inexpugnabil.

Castelul angevin beneficiază în plus de multe alte dotări. În primul rând sunt întărite şi aici zidurile exterioare. Interioarele sunt refăcute aproape integral. Ele beneficiază din plin de imaginația creatoare a meşterilor şi artiştilor italieni, în special

florentini, veniți deja la curtea sa. Ca urmare, înfățişarea castelului se schimbă radical, el devenind un perimetru militar cu mari facilități de locuire pentru Scolari şi cei apropiați lui. El se transformă într-un rival al somptuosului castel de la Ozora, despre care cronici contemporane susțin că rivaliza cu celebrul castel regal din Vişegrad.

Refacerea centurii de cetăți dunărene din Banat reprezintă cea mai mare lucrare militară cu caracter defensiv întreprinsă de către şi sub comanda comitelui de Timiş. Ea constituie şi una dintre cauzele principale ale stopării ofensivei otomane în această zonă. De la Cuvin şi până la Severin, fortificațiile (mici sau mari) existente la 1404 au fost inspectate sistematic de către Scolari, însoțit mereu de către inginerii militari italieni. Beneficiază periodic de refaceri şi completări, în funcție de necesitățile tactice ale epocii.

Pentru întărirea sistemului defensiv bănățean, element esențial în stabilitatea militară a întregului regat, Filippo Scolari dispune construcția unor mici forturi din pământ cu palisadă de lemn, amplasate între cetățile mari, cu rol de legătură şi rezistență. Din păcate, nici un izvor, contemporan ori târziu, nu păstrează numele unor asemenea fortificații. În plus, marile cetăți existente beneficiază după inspecțiile anuale ale comitelui de fonduri pentru consolidarea zidurilor de incintă existente, sau pentru înălțarea lor. Unele cetăți sunt refăcute integral. Altele acum îşi ridică zidurile.

Refacerea cetății Severin, în cursul a două etape, 1419 şi respectiv 1424, poate fi surprinsă bine şi documentar. Prima etapă, s-a desfăşurat în cursul toamnei şi, mai ales, iernii anului 1419 şi a constat în întărirea şi refacerea zidurilor şubrezite ale vechilor fortificații. Cea de-a doua, desfăşurată în anul 1424, când sunt integral refăcute fortificațiile, reprezintă cea mai importantă acțiune ce contribuie la durabilitatea cetății. Cetatea inițială a

fost ridicată în secolul al XIII-lea de către cavalerii ioaniți. Ea se afla — în veacul al XV-lea, pe primul dintre cele trei drumuri de penetrație a trupelor otomane spre Banat: culoarul Timiş-Cerna. Din intensitatea efortului depus de meşterii florentini ai comitelui ca şi de forțele locale se apreciază, fără nicio exagerare, că este vorba despre o a doua naştere a cetății. Cu mici refaceri, din vremea lui Iancu de Hunedoara, Severinul rezistă exact încă un secol atacurilor otomane (1524).

În paralel se lucrează şi la alte cetăți din zona Porților de Fier. Una este Orşova, vecină cu Severinul. Lucrările s-au făcut în mai multe etape, greu de surprins pe teren sau în documente ca atare. Ştim însă din mărturii contemporane că Scolari a lucrat aici intens, uneori la lumina făcliilor, în roca dură a zonei. Momentele cele mai probabile sunt anii 1419 sau 1424–1425.

Alături de Orşova, Mehadia — situată ceva mai la nord, beneficiază de întărirea centurii sale de fortificații, probabil în aceeaşi perioadă.

În noiembrie 1419, în paralel cu lucrările de refacere a Severinului, demarează şi cele care urmăresc construcția unei noi cetăți: Görény (Gewrin, Gureni). În privința amplasării acesteia pe teren au existat şi există încă diverse păreri care o situează când între Orşova şi Mehadia, când între Orşova şi Severin, când pe malul drept al Dunării, Pentru a nu plictisi, am lăsat deoparte întreaga discuție şi argumentele pro şi contra şi concluzionăm că această cetate Görény a fost ridicată între Orşova şi Severin, zonă controlată şi înainte de trupele regale şi care putea fi şi în continuare apărată de forțele locale. Lucrările demarează în lunile noiembrie–decembrie 1419 şi continuă până anul viitor, 1420, când cetatea este cucerită de trupele otomane ce devastează Banatul şi Transilvania. Va fi refăcută ceva mai târziu tot de către oamenii comitelui.

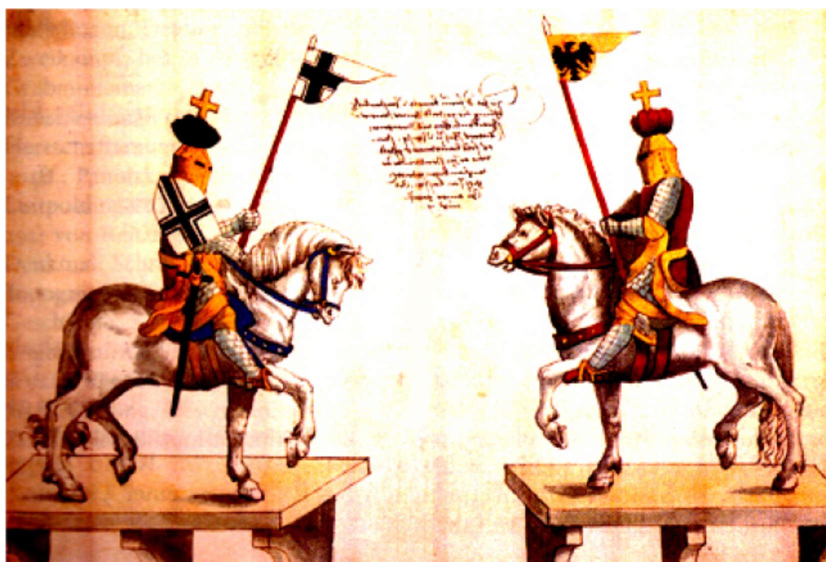
Un lucru interesant îl reprezintă existenţa pe Dunăre a unei fortificaţii numite „castelul florentin”, „castelul florentinului” sau mai târziu, în timp, numit simplu „Florentin”. S-au emis diverse speculaţii asupra numelui, cât şi asupra aşezării în teren a acestuia. În privinţa numelui de „florentin”, el are sigur legătură directă cu Filippo Scolari. Acesta a fost singurul florentin prezent la Dunăre, atât în veacul al XV-lea, cât şi mult mai târziu. El a luptat în această zonă în fruntea trupelor sale de mai multe ori, trecând adeseori şi la dreapta Dunării, atât în Bulgaria, cât şi în Serbia. Ca urmare, a ajuns şi în perimetrul în care se afla fortificaţia. Fie că a ridicat-o din temelii, fie că a refăcut-o după ce iniţial o cucerise, Scolari a stat aici un timp oarecare. Ca urmare şi numele de „florentin” dat acesteia are tangenţă directă cu el.

În privinţa localizării fortificaţiei numite „castelul florentin”, deşi pare tentantă, nu se poate face nicio legătură cu cetatea Görény. Ambele funcţionează în acelaşi timp şi perimetru, dar pe maluri diferite ale Dunării. Castelul „florentin”, numit după cucerirea sa de către otomani şi „Flarantoria”, se afla situat pe malul drept al fluviului, în amonte de Vidin. Exista şi în veacurile XVI şi XVII, întrucât celebrul arhitect, inginer şi călător Luigi Ferdinando de Marsigli îl află în ruine la sfârşitul veacului al XVII-lea şi-l consemnează ca atare.

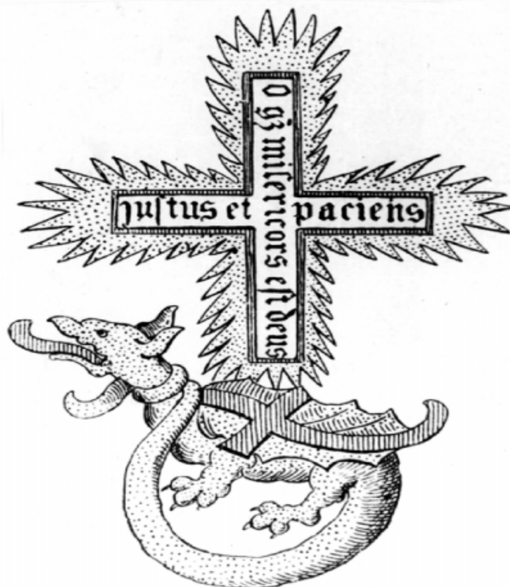
Lipsa izvoarelor, atât de des invocată de istorici, are temeiuri reale şi condiţionează şi azi nivelul de informare şi interpretare a faptelor istorice. Cu atât mai mult cu cât în primele decenii ale veacului al XV-lea, când Scolari a activat în zona dunăreană, nivelul istoriografiei se limita la cronici de curte, iar izvoarele documentare consemnau lapidar faptele şi, mai ales, oamenii care le înfăptuiau.

Opera constructivă întreprinsă de către Filippo Scolari, în zona Dunării mijlocii şi inferioare, întinsă pe aproape toţi cei

40 de ani cât a trăit aici, a avut mult de suferit din cauza distrugerilor provocate de diverse vitregii ale istoriei. Au rămas doar câteva urme palide a aceea ce a întreprins. Banatul nu mai păstrează însă nimic din această perioadă legat de numele acestui mare florentin, celebru în epocă şi cu o perenitate neştearsă a figurii printre popoarele maghiar, român şi sârb. Reconstituirea faptelor se mai poate face doar documentar. Puțin pentru o figură atât de complexă.

Cavaleri în zale

Ordinul Dragonului

Timişoara în secolul al XIV-lea, după un tablou de F. Ferch

Filippo Scolari

I.6. O frescă renascentistă

Tomasso di Cristoforo Fini, cunoscut mai ales sub numele de Masolino da Panicale este considerat, alături de Massaccio, unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai picturii „quatrocento”-ului italian. Între anii 1431–1435 el pictează „În fresco” un ansamblu artistic de o însemnătate deosebită pentru istoria picturii renascentiste, în localitatea Castiglione Olona din Lombardia, Italia. Din acest complet pictural, două scene afectează şi personalităţi ale spaţiului românesc din veacul al XV-lea: Filippo Scolari şi Iancu de Hunedoara.

Vă prezentăm în cele ce urmează istoria primei scene, intitulată „Ospăţul lui Herodes” în cuprinsul căreia apare şi figura comitelui de Timiş, Filippo Scolari. Menţionăm faptul că acesta este singurul său portret realizat de un contemporan şi încă de unul care l-a cunoscut foarte bine; restul portretelor sale le datorăm unor artişti născuţi mai târziu şi care s-au inspirat din acest portret. După cunoştinţele noastre, acest portret nu a mai fost publicat în România.

Filippo Scolari (1369–1426) este considerat şi azi — la 581 de ani de la dispariţie — ca una dintre cele mai reprezentative figuri ale Florenţei. În timp i s-a consacrat o interesantă bibliografie în limbile italiană, maghiară, germană şi română. Plecat din Florenţa renascentistă spre meleagurile dunărene, Scolari avea să fie cunoscut aici sub numele de Pippo Spano şi Pipo de Ozora. El va realiza o carieră fulgerătoare la curtea regelui Sigismund de Luxemburg (1387–1437). Remarcat la început drept un excelent şi incoruptibil administrator, devine curând şi unul dintre cei mai talentaţi comandanţi militari ai timpului şi spaţiului său. Se remarcă cu aceleaşi succese şi pe plan diplomatic,

devenind agentul numărul 1 al regelui în centrul şi vestul continentului, mai apoi şi în sud-est.

Plurivalența domeniilor de activitate, împreună cu rezultatele deosebite obținute trebuie coroborată cu încă un element ce-l singularizează în epocă: incoruptibilitatea şi ataşamentul până la moarte față de Sigismund de Luxemburg. Între anii 1404–1426 Pippo Spano îndeplineşte funcția de comite de Timiş, Arad, Cenad, Caraş şi Cuvin, concomitent cu cumulul de funcții anterioare. Legăturile sale cu românii din spațiul intracarpatic, a căror limbă o vorbea tot atât de bine ca şi cea maternă (după spusele unui biograf) au fost deosebit de complexe şi fructuoase pe multiple planuri.

Scolari a fost însă un adevărat om al renaşterii, un fiu al cetății sale Florența — capitala artistică a renaşterii italiene — şi printr-un alt fapt: a fost un mare mecena al umanismului şi renaşterii şi, în acelaşi timp, primul promotor al acestora în afara spațiului italian. Prima direcție de expansiune a renaşterii italiene a fost aşadar zona Dunării. Faptele vorbesc convingător despre acest lucru şi implicarea sa în dimensiunea europeană a renaşterii.

Posesor al unei biblioteci invidiate în epocă, cititor pasionat, Filippo Scolari a întreținut legături personale şi, mai ales, epistolare cu cea mai mare parte a umaniştilor italieni, depunând străduințe notabile spre a-i aduce la curtea proprie, cea regală sau a unor rude şi prieteni, pe unii dintre aceştia ca Francesco Filefo, Pier Paolo Vergerio etc.

Atins, ca mai toți contemporanii, de patima luxului, Scolari va avea posibilitatea de a se remarca şi în acest domeniu prin realizări de excepție. Profitând de o călătorie diplomatică în Italia la 1410 şi de campanii militare în aceeaşi zonă între anii 1411–1413, el îşi va intensifica legăturile cu artiştii cei mai de seamă ai vremii. Va manifesta aceeaşi dorință de a-i avea în

preajma sa sau la curtea regală. Va intermedia angajarea lor şi pe terțe piețe şi va deveni astfel unul dintre cei mai de seamă „impresari” artistici ai timpului. Aproape toți artiştii italieni ce au acționat în zona dunăreană au trecut pe la curtea sa, unii stabilindu-se aici, alții plecând mai departe după o anumită perioadă.

Reşedințele sale de la Ozora şi Timişoara vor rivaliza în câțiva ani cu cele regale, egalând celebrul castel de la Visegrad considerat pe atunci „a opta minune a lumii”, pentru frumusețea şi bogăția sa. Dintre artiştii care au creat pentru el şi familia sa, vitregia vremurilor a păstrat numele unor Masolino da Panicale, Manetto Ammanattini, Pellegrino delle Tarsie. Ei sunt principalii autori ai operelor arhitectonice, picturale, sculpturale etc., răspândite în diverse locuri din spațiul dunărean şi carpatin. Aceiaşi cumplită istorie politică, militară sau religioasă le-a distrus rând pe rând, păstrând doar câteva vestigii. Pentru a avea imaginea de ansamblu a valorii artiştilor „casei Scolari” suntem nevoiți să apelăm la mărturii păstrate pe pământul Italiei.

Masolino da Panicale a fost în serviciul lui Filippo Scolari o perioadă de aproximativ 2 ani (1425–1426). El a călătorit şi activat la Buda, Ozora, Szekesfehervar, Timişoara, Lipova, Oradea. A executat cu certitudine mai multe lucrări în aceste locuri, la comanda expresă a comitelui. Dintre toate acestea — dispărute între timp — i se poate atribui cu certitudine pictarea capelei funerare a lui Filippo Scolari la Szekesfehervár. Mărturiile vorbesc despre începerea lucrării în anul 1425 şi încheierea ei înainte de 15 mai 1426, dată la care solul florentin Rinaldo degli Albizi o află încheiată. Pictura a urmat linia specifică „quatrocento”-ului italian. Cunoscând hramul capelei — Sfinții Philipp şi Iacob — putem bănui care au fost temele obligatorii ale lucrării.

Însoțitor cvasipermanent al lui Filippo Scolari după această (intervalul 15.05–26.12.1426) Masolino a vizitat şi restul localităților amintite mai sus, executând lucrări diverse ca tematică şi amploare. În acest timp artistul a fost impresionat de ospețele fabuloase date de protectorul său, de lumea care le popula. Aceste elemente „exotice" pentru un artist italian, vor fi vizibile în opera sa de acum înainte. La începutul anului 1427 îl întâlnim pe Masolino la Oradea, de unde-l recuperează legatul papal la Buda, cardinalul Branda Castiglione, bun prieten al lui Scolari. Întors în Italia, Masolino va executa între anii 1428-1431 la Roma un ansamblu pictural ce atrage şi azi atenția criticii de specialitate prin forță artistică.

La comanda protectorului său, Masolino execută pictura baptisteriului şi bisericii din Castiglione Olona, localitatea natală a cardinalului, între anii 1431–1435. În câteva dintre frescele tematice realizate aici Masolino da Panicale imortalizează figurile unora dintre iluştrii săi contemporani, combinând tema obligatorie cu realitatea înconjurătoare. Fără a intra în detalii de istoria artei, menționăm faptul că pictura de aici alăturată celei executate la Roma, constituie partea cea mai rezistentă a operei masoliniene.

În două fresce tematice artistul imortalizează şi figura lui Filippo Scolari: „Ospățul lui Herodes" şi „Banchetul lui Filippo Scolari". Vă prezentăm alăturat o reproducere a primei fresce, împreună cu câteva date asupra personajelor principale.

Ele sunt patru, aşezate în dreptul mesei „banchetului", delimitându-se prin cele două coloane de restul de cinci figuri (3 feminine şi 2 masculine). În capul mesei, prezidând adunarea se află Herodes, personaj mitic plin de cruzime care pare a fi personificarea unuia dintre cei doi contemporani ce-i seamănă: Filippo Maria Visconti, ducele de Milano sau Niccoló III d'Este, duce de Ferrara. Cele trei personaje aşezate în spatele masei, în

picioare, cu mâinile pe masă îi reprezintă pe: cardinalul Branda Castiglione d' Olona, regele Sigismund de Luxemburg şi Filippo Scolari. Restul personajelor secundare nu sunt identificate. Datorită unor variante de identificare a lui Filippo Scolari cu unul dintre cele două figuri masculine secundare, am procedat la o comparare a datelor cu celelalte portrete ale acestuia, în special cu cel semnat de Andrea del Castagno. Opinăm pentru identificarea sa certă cu portretul de bărbat aşezat în stânga coloanelor la capătul mesei, cu fața întoarsă în semiprofil spre stânga. Ne aflăm aşadar în fața singurului portret contemporan al lui Filippo Scolari, păstrat până în ziua de azi.

Iancu de Hunedoara

Oşteni în zale

Luptă cu turcii otomani

I.7. Studenți din Banat la universități străine în evul mediu — studenți timişoreni —

Centru al vieții economice, sociale, politice a zonei în timpul evului mediu, Timişoara a polarizat multe din energiile umane. Dezvoltarea sa spectaculoasă în veacurile XIV-XVI a contribuit la asumarea rolului de metropolă a Banatului.

Dintre multiplele aspecte care conduc la această afirmație, iată câteva considerații privitoare la studenții originari din Timişoara care au frecventat în această perioadă diversele universități europene. În primul rând numărul: după cercetările istoricilor şi coroborarea datelor cunoscute până astăzi acest număr este de 55. Desigur că acest număr se apropie de cel adevărat şi cercetări noi pot completa oricând cifra. Menționăm că nu absolutizăm în nici un fel cifrele, ci dorim să oferim o privire de ansamblu asupra fenomenului ca atare.

Cei 55 de timişoreni au frecventat cursurile diverselor instituții de învățământ superior într-o perioadă cuprinsă şi jalonată de anii 1397–1533. Cei mai mulți dintre ei au ales Viena pentru cursurile universitare şi anume 32. Motivul este destul de simplu: distanța relativ mică față de Timişoara, în comparație cu alte universități şi uşurința deplasării până acolo, trecând prin zone apropiate. Alți timişoreni, 21 la număr, au ales o altă universitate, cea din Cracovia, aşezată la aproximativ aceeaşi distanță, dar cu greutăți ceva mai mari de deplasare. Faima profesorilor făcea de multe ori ca studenții să ia drumul uneia sau alteia dintre aceste universități. În plus, profesorii de acasă — unii din ei foşti studenți la unul sau altul dintre aceste centre universitare, aveau un rol preponderent în îndrumarea tinerilor

lor elevi spre centrul studenției lor, prin povestirile „aventurilor studențești” desfășurate acolo sau dincolo. Un singur timișorean și-a îndreptat pașii spre Italia, unde a frecventat cursurile universității din Bologna, în timp ce un altul și-a susținut doar doctoratul în arte la Ferrara, restul studiilor făcându-le în zone mai apropiate. În sfârșit spre Germania și-a îndreptat privirile la fel doar un singur timișorean, care urmează cursurile celebrei universități din Wittemberg, în plină perioadă de reformă.

Ni se pare interesantă urmărirea — în timp, pe cicluri de sfert de veac — deplasărilor studențești spre Europa universitară. Acest aspect oferă concluzii interesante atât asupra climatului politico-militar al zonei bănățene în respectivele intervale de timp, cât și asupra evoluției orașului Timișoara și a locuitorilor săi, atât din punct de vedere economic (acesta fiind determinant pentru plecarea unui număr mai mare sau mai mic de studenți) cât și social și din punctul de vedere al mentalității și preferințelor (părinților, profesorilor și chiar viitorilor studenți).

Iată-i pe timișoreni din acest punct de vedere. Înainte de 1400 un singur student a frecventat cursuri universitare și anume la Viena. Între 1401–1425, 3 studenți s-au îndreptat spre studiu, toți trei la Viena. Între anii 1426–1450, 12 timișoreni urmează cursurile, dar acum preferințele se împart: 10 Viena și 2 Cracovia. Între anii 1451–1475 se întâlnește cifra record — pentru un sfert de veac — de 21 de studenți; dintre aceștia 13 frecventează cursurile la Viena și 8 la Cracovia. Între anii 1476–1500 doar 9 studenți pleacă spre studii, 6 la Cracovia și doar 3 la Viena; pentru prima dată numărul celor ce pleacă spre Viena este mai mic decât al celor ce se îndreaptă spre Cracovia. Între anii 1501–1525, 8 timișoreni își îndreaptă gândurile și speranțele spre universități: 4 spre Cracovia, 3 spre Viena și 1 spre Bologna. În sfârșit — intervalul final de timp — anii 1526–1552 cuprinde doar un singur student timișorean plecat la studiu și anume la Wittemberg.

După consultarea registrelor matricole ale universităţilor citate şi a registrelor cuprinzând gradele universitare dobândite, se poate concluziona că doar 13 dintre timişoreni reuşesc să-şi încheie cursurile şi să dobândească diverse titluri academice. Dintre ei 9 devin „baccalarius artius”, 2 „magister artium” şi 2 „doctor artium”.

Trecerea studenţilor de la o universitate la alta, aşa numita „peregrinatio academica”, fenomen generat de cauze multiple, se materializează, în cazul timişorenilor, în două exemple notabile: Ladislau Socol este student la Viena în 1466; în 1468 obţine titlul de bacalaureat în arte tot aici, pentru ca peste şapte ani, la 1475 să obţină la Ferrara titlul de doctor în arte. Cel de-al doilea exemplu, cu alte consecinţe, este cel al lui „Demetrius” care la 1524 şi 1525 este student la Viena, la 1530 este student la Cracovia, pentru ca la 1538 să urmeze cursurile la Wittemberg. În nicio matricolă universitară nu se află informaţii referitoare la absolvirea cursurilor şi nici la dobândirea vreunei distincţii universitare. Două exemple, două modalităţi diferite de abordare a studiilor, două moduri de gândire, două finalităţi.

Dintre cei 55 de studenţi, în dreptul la 11 se află înscrisă menţiunea „pauper” adică „sărac”, în imposibilitate de a-şi plăti cursurile universitare. Năzuinţa spre cultură a păturii orăşeneşti mijlocii şi sărace, în lupta pentru o viaţă mai bună este clar exprimată de această sumară inscripţie.

Figuri interesante de studenţi şi carieră universitară există şi printre timişoreni, deşi datele oferite sunt destul de sărace. Iată-l pe Ioan de Timişoara (Johannes de Thoemeschwar) student la Viena în 1405, bacalaureat în arte în 1409 tot acolo şi în acelaşi an, examinator la aceeaşi facultate, deci o carieră universitară. Nicolae de „Temeschwar” este student la Viena în 1411, magistru la 1418 şi magistru bacalaureat în arte la 1421 şi în 1422 îşi susţine

cu succes licența şi doctoratul în ştiințe juridice „decretorum doctor”. Laurențiu de Timişoara este student la Viena în 1451 şi în 1455 îşi susține bacalaureatul în arte. Ioan fiul lui Iacob zis „Zegen” de Timişoara era student în 1451, bacalaureat în 1454 şi magistru în arte în anul următor, 1455. Cunoscutul, mai târziu, Pelbart(us) de Timişoara, urmează în 1458 cursurile universității Jagellone din Cracovia, pentru ca în 1463 să obțină titlul de bacalaureat. Activitatea sa ulterioară i-a adus o faimă europeană, prin scrierile sale ce au cunoscut numeroase ediții, datorită criticii sociale la care a supus societatea vremii sale. S-a dovedit a fi unul dintre luptătorii pentru reforme sociale într-o societate plină de contradicții şi închistată în prejudecăți. Pe Ladislau Socol, fiul comitelui de Timiş Ioan Socol, l-am prezentat mai sus, la capitolul „peregrinatio academica”, aşa încât nu mai insistăm. Trei studenți au o evoluție oarecum similară: Georg este student la Cracovia în 1499 şi în 1500 îşi ia bacalaureatul în arte; Cristofor este student în 1500 la Viena pentru ca în 1505 să-şi susțină cu brio bacalaureatul; Gaspar, fiul lui Martin, este student la Cracovia în 1501, luându-şi în acelaşi an bacalaureatul în arte, pentru ca în 1514 să urmeze cursurile universității vieneze, fără a se putea şti pentru ce grad vroia să dea examenul. În sfârşit, un Egidius de Timişoara este student la Cracovia şi-şi încheie studiile în acelaşi an al menționării, 1501–1502, devenind consilier al asociației studențeşti cracoviene.

În sfârşit un alt aspect, nu neapărat nesemnificativ: plata studiilor universitare. Mulți studenți au fost împiedicați să urmeze şi să finalizeze cursurile datorită acestui aspect. Din urmărirea matricolelor universitare rezultă câteva concluzii: jumătate din numărul timişorenilor au achitat suma de 4 groşi ce reprezenta taxa pentru un semestru de studii, trei au plătit (la data înmatriculării) 1 groş, şapte au plătit câte 2 groşi, trei

câte 3 groşi, restul fiind săraci sau urmând să plătească în cursul semestrului.

La un oraş în plină dezvoltare, cu rol economic, social şi militar prepoderent în zonă, Timişoara veacurilor XIV–XVI şi-a trimis fii la studii universitare, atât din necesitatea practică a cunoaşterii mecanismului dezvoltării economice şi a manipulării sale, cât şi din setea generală de cunoaştere, proprie fiecărei societăţi umane. Întărirea păturii mijlocii a orăşenilor a constituit elementul principal în creşterea numărului studenţilor originari din Timişoara. Chiar fără a fi finalizate, aceste studii au deschis în mintea studenţilor, a părinţilor şi a celor din jur alte orizonturi, prefigurând prefaceri sociale importante în cunoştinţa închisă a lumii medievale.

Bibliotecă (1497)

Studenți la universitate

Ospățul lui Herodes

Timişoara în secolul al XV-lea, cf. F. Ferch

Stellarium, una din lucrările lui Pelbart

Regele Matia Corvin

Blasius Magyar şi Pavel Chinezu detaliu din grupul statuar din Cluj-Napoca

I.8. Timişoara într-un document german din anul 1551

Încercarea curţii de Habsburg de a prelua Transilvania şi Banatul în cursul anilor 1551–1552 a atras după sine riposta militară otomană, soldată cu cucerirea părţilor centrale şi vestice ale Banatului şi transformarea lor într-o provincie (eyalet) otomană. Din anii acestei încleştări militare şi politice desfăşurate în special pe teritoriul bănăţean există o mulţime de documente, de valoare inegală, care oferă istoricului elemente extrem de interesante pentru cunoaşterea mobilurilor şi modalităţilor de acţiune ale trupelor angajate în lupte.

Din marele număr al acestor documente scrise în latină, germană, română, maghiară, franceză, spaniolă, turcă-osmană, persană etc., ne-am oprit asupra unui text plin de savoare, scris în germana medievală. Autorul său rămâne necunoscut întrucât nu-şi semnează impresiile de călătorie din Transilvania şi Banat, călătorie întreprinsă în perioada 20 august–11septembrie 1551. Impresiile sale sunt consemnate sub forma unui raport, din care am extras doar acele pagini care privesc descrierea cetăţii Timişoara în vara acelui an, 1551, cu puţină vreme înainte de primul asediu al trupelor otomane. Întrucât comentariile noastre nu ar face decât să umbrească limba textului, îl reproducem fără acestea.

„Den 20. Augusti des morgens vmb 7 vhr vormittag, gleich wie die Kön. Mt. auss dem garten Ihrer Khun. Nurgg zum gottsdienst der heyligen mess, Item täglichen gebrauch nach, thonn wellen, seindt Irer Mt. vom Herr Castaldo aus Sybenbürg din gewünscht glückselig vnnd freyenreiche Zeyttung khomen, dass nun der vertrag vnnd Capitulation mit dem Petrowisch nit allein auffgericht vnnd verfertigt, sounder auch die abtrettung der beder

vnvberwündlichen Schlössern Tomaschwar vnnd Betschereckh, sambt allem geschütz Munition, profiant, so darinnen gewesen, vnnd den darizue gehörenden Lannd vnd Herrschafften völligkhlieh beschehen, vnnd mit der Khön. Mt. Khriegs volekh alberait besetzt worden, dessen got dem almechtigen jmmer lob vnnd dannckh gesagt sey.

Aber zw ainem Satten vnnd vollkhomenbericht was vnd wieuil an der einnemung Tomaschwar vnnd seiner zugehör gelegen, will ich gelegenhait der sachen mit khurtz vermelden.

Erstlich ligt diss Schloss Tomaschwar În ebnem veldt auff ain harten felsen, hat ein zimblichen begryff, is für sich selbst ex ipso situ von natur des orts ain strckhe vneroberlichen befestigung, dazue mit etlichen woluerwartten bolwerckhen, so von der Erdt auffgeworffen zimlich versehen mit wonungen vnnd Zymmern; ist auch auf hungerisch gnuegsam erbaut; hat jnwendig dess Schloss ein guet lebendig quellet prunnen wasser, se nach lanngen vnnd seer thyeffen graben În den hartten felsen gefunden worden; darneben auch guette Zystern die sich gar selten erseiehend, vnnd rindt der namhafft ansechenlich vnnd dtarckh fluss Tomisch gleich an vnnd neben dem Schloss hin, wellichs auch mit die geringist natürlich befestigung solchs Schloss ist.

Zw den wöhr seindt darjnnen plötz vnnd gnuegsam verhanuden allerhannd prouiant ist ein zimliche nottarfft darinnen gefunden worden.

Zw wöllicher die Khun.Mt.noch merer verordnung gethan, dass noch darüber ein grosser trefflicher vorracht allernotturfftigen prouiant auff ein lannge Teyt darein bestelt vnnd gefüert werden soll, Gleicher gestallt haben die Khun.Mt. von hinen auss zw allens geschützt vnnd Munition, so zuvor darjnnen verhannden, noch ein ansehenlich dapfer geschütz puluer Eysen vnnd pleyen

khugeln vnnd darüber etliche woll erfafue verstendig püxen mayster hinein geschickt.

Dem Herrn Aldana des spanischen Khriegs volckhs obristen magistro den Campo mit 400 guetter ausserlösner spanischer hagkhen schützen vnnd ainen fendel lanntzknecht haber Ir Mt. dass Schloss vnnd Stat benolhen vnnd zunerwaren verdraut vnnd ist berüerter Aldana algerayt mit aigner person mit dem angezaigten Khriegs volkh schon darjnnen; der Allmechtig gott wöll jnn mit seiner sterckh vnnd gnandt allzeyt beywonen.

Gleich vnnden am Schloss ligt das Stetl, so auch Tomaschwar genant, ist zimlich erpaut, der grösse vngefährlich 2000 geussern, vnnd volckhreich darjnnen ligen bey 2000 guettern husern pferdt von des Herrn Bathor Hauffen, vnnd etlich 100 heydogkhen auch all tag hinein khomen.

Rings weggs vmb die Stat vnnd Schloss ist auch ein guette Teutsche halbe meyl nichts dann ein theyfs gemöss, dardurch man weder geen, farn noch reitten mag, derwegen aller Zuegang darzue vber ein fas lanngen prugkhen mit pflokhen vnnd paumen vberlegt beschehen muess; wölliche prugkhen man În feindts notten gar eyllendt abprennen vnnd also den feindt woll von dannen behaltenn, auch mit dem Geschütz auss dem Schloss auf paung einer anndern prugckhen leuchtlich verhuetten vnnd verwerren mag.

Die Stat lassen die Khön.Mt. allermassen wie dass Schloss mit aller notturfft fürsehung, so zw feindts nöttung vnnd ainer belegerun gehörig woll verwarren, auch sovil În aine eyl muglich noch besser befestigen.

Beede, Schloss und Stat ligen auff der grönitz de sich Sybenburg vor der Valachey thaylen thuet, vnnd ist von dannen bis gen Griechischen Weyssenwurg nit mer dan 12 khlainer meil wegs.

Aber die Lanndschafft zu Tomaschwar gehörig ligt aller ding ausser dem Khönigreich Sybenbürgen ains thayls auf dem valachischen, vnnd ains thayls auff dem Hungerischen; seindt doch die Einwoner all ratzen vnnd zue ross die besten Kriegs leuth, so man În den peeden lannden Hungern vnnd Sybenbürg haben khan oder mag".

Autorul anonim călătoreşte apoi până la Becicherecul Mare (Zrenjanin) despre care spune că se află în „Tomascherischen Lanndrschafft". Şi iată finalul consideraţiilor sale despre bănăţenii veacului al XVI-lea:

„Allain von angeregtem Lenndle mügen die Khün. Mt. yederzeit bis În die 6000 guetter erlesner ratzen pferdt aufbringen, vnnd nicht wenger das Laundt mit Khriegs volckh darneben genuegsam versehen lassen dann es gar ein Volckhreich vnnd wollerbraut Länndl ist, fruchtbar vo Traidt vnndt Costlichen wein gewächgst, dem hochberüembten Simicher gewegchs nit vngleich. Hat auch schöne forstwalder vnnd gehültz gar reich von aller hanndt, vnnd insunderhait von rotem wildpret, dergleichen man În vil Lannden nit findt, mann es werden offt bis În die 2000 Hysren an ainem Hauffen gefunden.

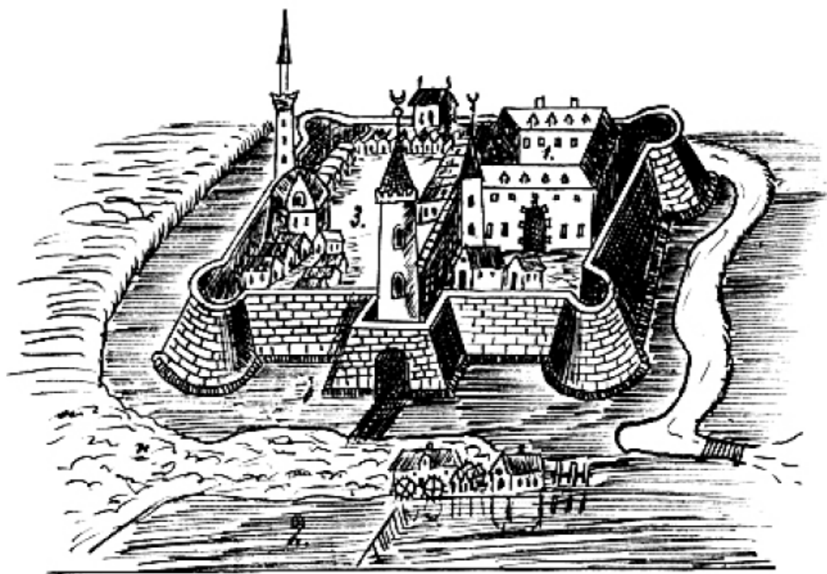
Ist auch mit vilen ansehlichen fleckhen erbaut, darunder man etlich Margekt vnnd dörffes findt die 1500 biss in 2000 heuser haben; vnnd ist sollichs alles dem Schloss Tomaschwar vnnderwürflich.

In der Religion vregleichen sy sich mit der Walachen glauben, wöllicher fast dem Khriechischen oder pauliner glauben gleich formig ist obseruiren vnnd halten ir Religion fest vnnd steyff, auch jre andacht betten vnnd vasten gar vil vnnd offt.

Im jar haben auch jre besondere Zeitten, darünnen sy fleisch essen, vnnd etlicher annderer speyssen enthalten, doch alles annders dann die christlichen Khirchen jm brauch hat. Sambstag abent feyern sy vast În allen Haubtpunckhten vnnsere

heylligen christenlichen glaubens mit vnnd ainig; vnnd insunderhait ehren sy vnnsern Heyllandt vnnd seligmacher Jhesum Christum, wie wie; allain mit der abthaylung wie es erstuelmelter gestalt ongeuerlich die Khriechen halten.”

Iată aşadar, în afara unei corecte şi minuțioase descrieri a cetății şi oraşului Timişoara — cu date inedite chiar pentru istorici, o încercare de caracterizare a țării Timişului („Tomascherischen Landtschafft”) cu bogățiile sale naturale, cu pământul şi oamenii săi. În acest sens anonimul nostru face mai mult decât celebritățile militare ale epocii sale care se mărginesc să treacă doar prin zona bănățeană, să lupte când nu au încotro cu turcii otomani, dar în rapoartele înaintate superiorilor să se mărginească la o descriere a luptelor, ignorând complet regiunea şi oamenii săi.

Cetatea medievală Timişoara

Mercenar german

Oşteni otomani

Oaste otomană

I.9. Timişoara în fața cuceririi otomane 1551–1552 — repere cronologice —

Banatul a fost una dintre primele regiuni nord-dunărene ce au avut de înfruntat ofensiva turcilor otomani. De la primele contacte cu aceştia, în anul 1366 în Bulgaria şi până la primele incursiuni de pradă asupra acestui ținut n-au trecut decât 25 de ani.

Mult mai îndelungată a fost însă rezistența comunităților omeneşti de aici, ca şi a instituțiilor statale. Ea s-a întins pe o perioadă de 163 de ani (1389–1552). Generații întregi de localnici, dar şi armate venite din afară, au reuşit să păstreze echilibrul politic şi militar în această zonă dintre Dunărea mijlocie şi cea de jos.

La un moment dat această rezistență militară a început să slăbească. Puterea centrală nu mai era capabilă să organizeze armata şi să desfăşoare campanii militare împotriva otomanilor. Populația din zonă, supusă acestei presiuni continue şi nesprijinită de regalitate, a abandonat psihic idealul luptei antiotomane. În preambulul ce urmează am dorit să prezentăm premizele ce au condus la această realitate politică şi militară.

Intrarea Banatului în sfera de influență otomană s-a produs astfel pe fondul situației politice şi militare interne şi internaționale dificile. Perioada de "linişte" aparentă de până la 1550 s-a datorat şi jocului diplomatic realizat de familia Zápolya şi omul lor de încredere în Banat, comitele de Timiş Petru Petrovici. Aceştia au reuşit să realizeze principatul Transilvaniei (1541) şi să oprească campaniile militare otomane asupra acestor zone.

Jocul politic duplicitar al cardinalului Martinuzzi, incapacitatea reginei Isabela de a înțelege sensurile profunde ale jocului politic, pretențiile împăraților habsburgi de a încorpora în posesiunile lor şi principatul, au fost tot atâtea premise care au

condus la aceste campanii militare de cucerire a Banatului, desfăşurate în anii 1551 şi 1552. Ocuparea militară a principatului transilvan de către Habsburgi şi instalarea propiei lor administrații a stârnit furia sultanului Soliman I care considera aceste teritorii ca fiind de drept în zona de influență otomană. De aceea a decis ca Banatul şi cetățile sale — în special Timişoara — cu un rol strategic excepțional trebuie să devină provincie otomană. Restul faptelor au fost urmări ale acestei decizii. Urmările au durat 164 de ani, de la 1552 până la 1716 şi au însemnat trecerea zonei într-o zonă de inflență de tip oriental şi nu european.

Pentru că pe marginea acestor intenții, jocuri, evenimente, campanii s-a scris mult, am considerat potrivită modalitatea de a prezenta evenimentele acestor doi ani în forma unui repertoriu cronologic. Există avantaje şi dezavantaje în abordarea unei asemenea metodologii de lucru. Avantaje ar putea fi considerate uşurința cu care se citesc textele, precizia şi coinciziunea evenimentelor; printre dezavantaje s-ar număra coinciziunea care privează cititorul de cunoaşterea completă a faptelor. De aceea am adăugat indicații bibliografice în paranteze, imediat după fiecare eveniment; acestea pot fi detaliate în bibliografia de la finalul lucrării.

Nu ne-am propus o tratare exhaustivă, nu ne-am permis observații şi comentarii proprii ci doar o prezentare obiectivă, directă, sintetică, a unui sfârşit de lume creştină, cel puțin la nivelul politic şi administrativ.

Iar cum Timişoara a fost — strategic vorbind — cea mai importantă fortificație, majoritatea informațiilor de mai jos se referă la ea. Pentru a înțelege contextul în care Timişoara a fost râvnită, asediată şi cucerită, a fost necesară încadrarea sa în contextul bănățean. Aşa se va înțelege mai bine valoarea strategică, dar şi rolul de pol al rezistenței armate antiotomane.

Cel mai plastic se exprimau beii otomani de pe Dunăre atunci când spuneau că acela care cucereşte Buda obţine un oraş, iar cine cucereşte Timişoara stăpâneşte o ţară.

Preambulul cuceririi otomane a Banatului

1521 — Otomanii cuceresc cetatea Belgradului.

1522 — Otomanii cuceresc cetatea Orşovei.

1524 — Otomanii cuceresc cetatea Severinului.

1526 august 29 — Bătălia de la Mohács este câştigată de otomani; regele Ungariei moare pe câmpul de luptă; începe lupta pentru tron dintre Habsburgi şi Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei.

1529 — Otomanii asediază, fără succes, Viena.

1529 august 18 — Actul solemn de supunere a lui Ioan Zápolya faţă de otomani şi începutul suzeranităţii acestora asupra întregii zone (Transilvania, Partium şi Banat).

1532 — Al doilea atac otoman asupra Vienei.

1538 — Pacea de la Oradea între cele două tabere creştine.

1541 august 29 — Transformarea Transilvaniei în principat autonom sub suzeranitatea Porţii Otomane şi intrarea Banatului sub aceiaşi tutelă, prin Petru Petrovici, comite de Timiş, om de încredere a familiei Zápolya şi al otomanilor.

1541 septembrie 4–10 — Instaurarea suzeranităţii otomane asupra principatului Transilvaniei.

1542 — Gheorghe Martinuzzi, episcop romano-catolic, este numit guvernator al Transilvaniei. Se va remarca printr-o politică duplicitară faţă de cele două tabere.

1544 august 1 — Dieta de la Turda stabileşte uniunea administrativă şi fiscală a principatului, format din fostul voievodat, Partium şi Banat. Petru Petrovici îşi păstrează toate

funcțiile şi atributele lor, fie că au fost acordate de otomani sau de imperiali.

1545 martie 29 — Sultanul insistă pe lângă principele Transilvaniei să-i cedeze unele cetăți bănățene. Exemplul cel mai curios este cel al cetății Beçej pe Tisa care a fost cedată otomanilor în acest an. Conform dreptului islamic locul unde s-au făcut cele cinci rugăciuni zilnice şi circulă monedele otomane nu mai poate fi retrocedat creştinilor. Deşi cetatea fusese şase luni sub stăpânire otomană, ea este cedată lui Petru Petrovici, comite de Timiş.

1547 septembrie 8 — Tratat secret între Ferdinand de Habsburg şi Gheorghe Martinuzzi, cardinal şi om politic transilvan, care prevede cedarea principatului Transilvaniei pe seama Habsburgilor. Acest tratat s-a semnat fără ca regina Isabela şi fiul ei Ioan Sigismund Zápolya — principele Transilvaniei — să ştie.

1550 — Isabela Zápolya cere sultanului — în numele fiului ei minor — înlocuirea lui Martinuzzi cu Petru Petrovici, comite de Timiş şi comandant al trupelor principatului, om de încredere al familiei Zápolya şi al sultanului.

1550 — Odată numit guvernator, Petrovici intră în principat cu trupele sale, cu cele ale domnilor români şi cele otomane ale beilerbeiului de Buda.

1550 — Martinuzzi îi câştigă de partea sa pe secui şi respinge trupele lui Petrovici.

1550 noiembrie — Regina Isabela cere beilerbeiului otoman să se retragă de pe valea Mureşului, loc unde intrase deja. Imperiul Otoman cere cedarea cetății bănățene Beçej pe Tisa şi mărirea haraciului la 40–50.000 ducați.

ANUL 1551

Februarie 5 — Toma Nadasdi îi scrie împăratului că Transilvania este cheia cuceririi Ungariei, iar odată ce principatul va fi sub otomani, Ungaria nu va mai putea fi cucerită.

Februarie 7 — Lugojul şi Caransebeşul sunt în mâna împăratului Ferdinand.

Martie 31 — Aiud. Gheorghe Martinuzzi îi scrie împăratului că i-a trimis pe delegații bănățenilor din Lugoj şi Caransebeş spre curtea imperială şi roagă să-i primească şi să le promită numirea unui conducător dintre ei — aşa cum au avut — întrucât acceştia reprezintă o forța armată cu o deosebită ştiință militară.

Aprilie — Cererile de ajutor ale Isabelei Zápolya nu mai pot împiedica trecerea principatului pe seama Habsburgilor.

Mai 1 — Împăratul îi scrie lui Martinuzzi despre faptul că i-a primit pe delegații bănățeni şi că va trimite acolo trupe imperiale.

Mai 19 — Provisorul cetății Hunedoara scrie despre faptul că cetățile Margina şi Mănăştiur sunt de o săptămână în mâna imperialilor.

Sărbătoarea urcării la cer a lui Iisus — Alba Iulia — Isabela Zápolya acordă nobililor români din oraşul Lugoj o diplomă de înnobilare, pentru multele merite militare şi o stemă ce are un lup în mijloc; aceste însemne pot fi purtate de aceşti nobili în absolut toate manifestările lor publice şi private.

Aceiaşi zi — Petru Petrovici îi scrie lui Mustafa-bei despre perfectarea cedării principatului pe seama Habsburgilor.

Fără dată — La dieta principatului, desfăşurată la Alba Iulia, a sosit un trimis al sultanului care cere jurământul de credință, plata haraciului şi cedarea cetății Beçej pe Tisa, pentru ca otomanii să aibe linişte în zona Banatului.

Iunie 4 — Trupe imperiale, cifrate la 7.000 mercenari, sub comanda generalului Giovan Battista Castaldo, intră în principatul transilvan.

Iulie 5 — La Viena se ştie despre faptul că Martinuzzi i-a respins din principat pe partizanii familiei Zápolya.

Iulie 13 — Din Istanbul, sultanul îi scrie lui Martinuzzi că este dispus să-i vină în ajutor întrucât ţara este a Porţii care nu suferă nici un alt domn acolo.

Iulie 17 — Martinuzzi îi scrie împăratului despre faptul că în cetatea Timişoarei sunt adăpostite multe bunuri, fie rămase de la nobili morţi fără urmaşi, fie din alte cauze. Astfel aici sunt adăpostite bunurile familiei Jakšić, ca şi cele luate din alte castele ale aceleiaşi familii, dar şi bunuri luate din cetatea Soimoş.

Iulie 21 —- Regina Isabela renunţă la domnia sa şi a fiului ei asupra principatului care trece în administrarea imperialilor; generalul imperial Castaldo scrie despre intrarea otomanilor în Muntenia şi apropierea lor de graniţele Banatului.

Iulie 26 — Trupe imperiale se îndreaptă spre Banat — luat în stăpânire de imperiali — pentru a apăra zona; comandanţii acestora sunt Giovanni Batista Castaldo şi Andrei Báthory. Ştefan Losonczy şi Gh.Seredy intră în Banat cu trupe de cavalerie, iar Aldana cu pedestrime spaniolă şi germană.

Iulie 31 — Din Cluj, Martinuzzi scrie că oamenii lui Petru Petrovici au venit la el cerându-i să se împace cu sultanul, altfel Timişoara şi celelalte cetăţi din părţile inferioare (Banat, n.n.) vor fi în mâna imperialilor. Martinuzzi l-a trimis deja pe Andrei Báthory cu o trupă de 1.500 oameni să ia în stăpânire pentru imperiali aceste cetăţi.

August 3 — Aldana, cu 400 de oameni din trupa spaniolă şi un detaşament de 100 mercenari germani, se îndreaptă spre

Lugoj şi Timişoara, unde ajunge pe 10 august, întărind garnizoanele.

August 3 — Vizirul Mehmed Sokollu (Socolovici) îi scrie lui Martinuzzi, înştiinţându-l asupra trecerii armatei otomane peste Dunăre; ştie de trădarea lui şi-l întreabă de partea cui este în realitate; mai spune că armata sa are 8.000 ieniceri, 100.000 achingii şi 13 sangiacbei cu trupele lor; mai vin 70.000 tătari, voievozii români şi beii de Vidin şi Silistra.

Iulie–august — O armată otomană comandată de Mehmed Sokollu ajunge prin Sofia/Niş/Petrovaradin la hotarele Banatului. O alta, vine prin Ţara Românească spre Transilvania; ambele au intenţia declarată de a recupera Transilvania şi Banatul din mâna comisarilor imperiali ce îşi instalează propria administraţie.

August 19 — Cardinalul Martinuzzi scrie că cetăţile Timişoara, Beçej şi Becicherecu Mare sunt în mâna comisarilor imperiali habsburgici.

August 20 — Viena. Într-o scrisoare a generalului Castaldo, ajunsă în acea dimineaţă la Viena, se află şi o descriere plastică a cetăţii şi oraşului Timişoara, făcută cu ocazia preluării ei de către trupele imperiale. „Mai întâi castelul care se află pe o ridicătură într-o câmpie şi care este o cetate inexpugnabilă, cu locuinţe şi camere construite de unguri; are o fântână adâncă cu apă cristalină care a fost descoperită după foraje îndelungate; lângă castel curge râul Timiş care contribuie la apărare. Din ordinul Majestăţii Sale au fost aduse provizii pentru timp îndelungat. Au fost aduse şi muniţii care împreună cu cele existente — pulbere şi ghiulele de plumb — constituie un arsenal puternic. Domnul Aldana este comandantul de câmp cu cei 400 de archebuzieri şi mercenari. La poalele castelului este aşezat oraşul cu aproximativ 2.000 case. Aici sunt 2.000 călăreţi ai lui Báthory, 1.000 călăreţi sârbi şi 100 haiduci sârbi. Pe o distanţă de o milă şi jumătate în

jurul oraşului sunt numai mlaştini şi pentru cine vrea să intre călare este doar un singur drum străjuit de copaci şi care este păzit tot timpul, dar şi un pod care, în caz de pericol, se poate incendia… Castelul şi cetatea se situează la granița dintre Transilvania şi Valahia… Teritoriul Timişoarei este în afara Transilvaniei, parțial în Valachia şi parțial în Ungaria…”.

August 19 — Martinuzzi îi raportează împăratului că cetățile bănățene sunt în mâna germanilor, iar otomanii sunt la Zemun şi construiesc poduri pentru a trece Dunărea în Banat.

August — Petru Petrovici este înlocuit din funcția de comite de Timiş şi căpitan suprem al forțelor din regiunile sudice; cu acest prilej el rosteşte profeticele cuvinte „Mă oblig să fiu grăjdarul aceluia şi să curăț caii aceluia care va reuşi să apere Timişoara de turci timp de 3 ani”. În locul său sunt numiți Ştefan Losonczy, Lucaci Szekely şi Rafael Podmaniczky. Castelan de Beçej este Toma de Sântana, de Cenad Petru Nagy, de Becicherecu Mare Laurențiu Balogh, de Lipova Joan Pethő de Gerse, la Lugoj şi Caransebeş este Gheorghe Seredy.

August 28 — Împăratul Ferdinand îi răspunde lui Martinuzzi despre studiile pentru apărarea Transilvaniei şi a Banatului, dar şi despre inundațiile mari, mai ales că otomanii nu au nici cine ştie ce armată şi le lipsesc tehnicienii militari.

Septembrie 7 — Trupele otomane intră în vestul Banatului şi încep operațiunile militare.

Septembrie 8 — Martinuzzi îi scrie împăratului despre ocuparea Timişoarei de trupele imperiale.

Septembrie 10 — Martinuzzi scrie sultanului că, de la moartea lui Ioan Zapolya (1541), cetățile Lipova şi Soimoş nu au fost ale sale ci ale lui Petru Petrovici.

Septembrie 11 — Trupele otomane ajung la cetatea Beçej şi încep asediul. Pe 16 septembrie ajunge şi vizirul Mehmed

Socolovici, iar luptele se întețesc. Pe 19 septembrie cetatea este cucerită — prin predare — iar cei 200 apărători sunt lăsați să plece.

Septembrie 15 — DinTimişoara Aldana îi scrie lui Martinuzzi despre situația oştirilor (mulți nobili recrutați de Báthory au trecut de partea turcilor) şi despre începerea asediului cetății Becicherecu Mare de către turcii otomani.

Septembrie 15 — Din Sibiu Martinuzzi îi cere împăratului mai multă oaste pentru apărarea Timişoarei, anunțându-l asupra căderii cetăților Beçej şi Becicherec sub puterea turcilor.

Aceiaşi dată — Martinuzzi îi înştiințează pe comisarii imperiali despre venirea la Caransebeş a unui domn şi boier muntean, după sprijin militar, pentru reocuparea acestui tron. Întrucât relațiile principatului cu actualul domn sunt bune, n-ar fi bine ca sprijinul să le fie refuzat.

Septembrie 17 — Martinuzzi îi cere împăratului să-l trimită repede pe Sforza Pallavicini cu trupe de cavalerie grea spre Banat, iar el îi va trimite oameni să-l conducă.

Septembrie 19 — Din Timişoara Andrei Báthory — comitele de Timiş — îi scrie generalului Castaldo despre asediul Bećej-ului, ştiri primite de la castelanul din Cenad.

Septembrie 19 — Kasâm paşa este sangeac bei de Bećej, imediat după cucerirea acestei cetăți de către otomani. Este primul otoman atestat într-o asemenea demnitate pe teritoriul Banatului.

Septembrie 24–25 — Otomanii asediază şi cuceresc cetatea Becicherecu Mare/Zrenjanin. Acum se înființează primul sangeac (unitate militară şi administrativă otomană) de pe teritoriul Banatului, cel de la Beçej–Becicherecu Mare, iar primul sangeac bei este Kasâm paşa. Ca teritoriu sangeacul cuprinde zonele Beçej, Becicherecu Mare, Ciacova, Semlacu Mic, Ilidia.

Septembrie — Însemnările cronicarului otoman Mustafa Celalzade despre asediul Becicherecului Mare: „Apoi el (paşa) şi-a încercat norocul în cucerirea cetăţii numite Becicherek, înălţând aripile sale vultureşti pentru supunerea acelei cetăţi puternice. După ce a străbătut cale lungă, el a sosit la zidurile cetăţii mai sus amintite şi s-a oprit cu mare pompă în faţa fortăreţei, încercându-şi soarta la supunerea ei. În noaptea aceea el a vegheat ca o stea în mijlocul spahiilor numeroşi şi a pus să se construiască, fără teamă, meterezurile lor. De asemenea au aşezat şi tunuri acolo unde era nevoie. Începând din clipa apariţiei sale ca un soare, în faţa cetăţii celei înalte, căpetenia a stat mereu în picioare împreună cu oastea sa cea luminată. Atunci dizdarul cetăţii Becicherek, zicând că «trebuie să dăm iarăşi trecătoarea în mâinile acelor gazii», şi-a arătat dorinţa sa de a se păzi şi, cerând iertare comandantului oştirii, a predat cheile fortăreţei. Paşa cel chibzuit, la rândul său, dând aman numai sufletelor lor, a făcut ca avuţiile lor să fie prădate şi i-a umplut, în felul acesta, de prăzi pe luptătorii credinţei. De asemenea, pentru ocuparea cetăţii, a numit apărători şi dizdar, împodobind acea fortăreaţă puternică după obiceiurile religiei musulmane”. Textul este lung, aluziv şi glorifică peste măsură faptele otomanilor; asemena aprecieri vor folosi toţi cronicarii otomani.

Septembrie — Trupele otomane cuceresc, pe rând, cetăţile Cenad, Igriş, Felnac, Zădăreni, Nădlac, Chelmac, Păuliş, Mândruloc. Ulama paşa, persan de origine, cucereşte Cenadul, Kamber bei — Nădlacul, Mihaloglu Ahmed bei — Ciala.

Septembrie — Mustafa Celalzade descrie astfel cucerirea cetăţii Cenad: „Paşa cel norocos, plecând cu bucurie şi fericire de la Becicherek, a condus oastea la cetatea Cenad, care era ca un fel de munte natural şi avea zidărie solidă. Vederea cetelor islamice şi a steagurilor purtătoare de victorie a pus capăt

sforțărilor şi împotrivirii ghiaurilor. De aceea, ei au cerut iertare/ aman/ şi comandantul cel înalt, la rândul său, dându-le sigiliul de aman, a trecut la stăpânirea acelei fortărețe şi la paza ei”. În realitate Petru Nagy, castelanul şi întreaga garnizoană au fugit la apropierea otomanilor.

Septembrie — Mustafa Celalzade descrie astfel prima cucerire a Lipovei de către otomani: „…Aceasta avea ziduri înalte cât munții şi era un oraş întins, iar prin starea ei înfloritoare şi aleasă era de pizmuit în ținuturile de acolo. Ea trebuia să devină locul de şedere al luptătorilor şi al celor drept credincioşi beilerbeiul Rumeliei l-a trimis înainte, cu 200 călăreți, vânători de duşmani, pe Ulama bei, şi pe Malkoci bei. Când colo şi ceata cea rătăcită, la rândul ei pusese drept caraulă vreo 600 de necredincioşi, răi din fire, trimițându-i pe drumul de trecere al musulmanilor. Întâlnindu-se cele două părți, ostaşii purtători de victorie i-au atacat ca un uragan pe cei cu figuri de balaur, năpustindu-se cu săbiile împrăştietoare de sânge asupra acelor cete rătăcite de pe calea cea bună. Cu ajutorul preaînaltului sprijinitor, precum şi prin ocrotirea profetului lumii, în oastea islamică, purtătoare de victorie, s-a ivit bucuria şi fețele afurisiților purtători de înfrângrere s-au întors, iar focul uneltirilor lor a fost stins de săbiile purtătoare de apă ale luptătorilor pentru credință. Jumătate din ei au fost ucişi, iar ceilalți s-au lăsat prinşi sau au fost răniți. Ostaşii islamici, plini de fericire şi bucurie, i-au adus în fața serdarului (comandantul unei campanii militare otomane – n.n.) cel darnic pe ghiaurii cu capetele tăiate, precum şi pe cei prinşi şi legați de gât. Trimițând în fața cortului cel prețios tigvele tăiate, ei au primit daruri şi au obținut favoruri şi, fiind onorați cu mărirea apanajelor lor, au petrecut sub umbra împărației sale alergând la ghiaurii cei nenorociți şi făcându-le cunoscut că peste caraulele lor a dat necazul, ei şi-au pierdut speranța şi ceata lor

s-a risipit. Raialele Lipovei pierzându-şi speranţa în acei nenorociţi neştiutori, s-au grăbit să iasă în întâmpinarea paşei şi au adus cheile cetăţii. Ulama paşa, văzând acest ţinut înfloritor, a cerut să i se dea lui sub formă de sangeac…”

Septembrie 20 — Garnizoana cetăţii Timişoara numără 2.020 călăreţi (300 sub comanda lui Losonczy, 300 sub Seredy, 200 sub Alfonso Perez, 120 sub N. Bathory, 100 sub Gabriel Pereny şi 1.000 călăreţi sârbi) şi 1.550 pedestraşi (400 spanioli şi 450 mercenari sub Aldana, 600 spanioli sub Castelluvio şi Villandnrando şi 100 haiduci). În total sunt 3.570 apărători.

Septembrie 29 — Francisc de Somlyo, unul dintre apărătorii cetăţii Lipova, îşi face testamentul, lăsând bunurile sale mobile unor colegi, prieteni, rude. Testamentul este autentificat de diacul Dionisie din Lipova. Nu se ştie nimic despre soarta viitoare a acestuia.

Octombrie 1–3 — Ulama paşa ajunge cu avangarda la Lipova şi în împrejurimi, asigurând sosirea vizirului.

Octombrie 6–8 — Asedierea şi cucerirea cetăţii Lipova de către armata otomană. Cronicarul otoman Ibrahim Pecevi descrie astfel acest moment: „După aceea (cucerirea Cenadului – n.n.) s-a pornit asupra cetăţii Lipova, dar se auzise că lângă ea se aflau adunaţi vreo 20.000 ghiauri, împreună cu răufăcătorul numit Patori Andraş (Andrei Báthoy – n.n.). Ei se pregăteau să aducă pagube oştii islamice. Din cauza aceasta, numindu-se din oaste, o ceată de ostaşi renumiţi, a fost trimisă ca să prindă limbi. Prin înţelepciunea lui Allah, un număr mare de călăreţi ai ghiaurilor veneau şi ei spre oastea islamică pentru a obţine ştiri. Din întâmplare, ei s-au întâlnit pe drum şi, venind faţă-n faţă, credincioşii şi necredincioşii s-au luptat crâncen. Cu ajutorul lui Allah musulmanii devenind învingători, cei mai mulţi dintre ghiauri au fost măcelăriţi cu săbiile, iar mulţi

dintre ei au fost legaţi cu lanţuri. Astfel s-au întors victorioşi la oastea imperială. Necredincioşii, atât cei aflaţi în oastea lor cât şi cei aflaţi în cetate, auzind de măcelul acela de la câţiva nenorociţi care au scăpat de săbii, au fugit cu toţii unul după altul în ţinuturile lor neliniştite, fără ca măcar să se uite îndărăt. Unii din raialele rămase în cetate au venit şi au luat asupra lor haraciul şi gizia, devenind robi legaţi de gât ai padişahului cel fericit. În cetatea mai sus amintită Ulama paşa fiind numit sangeacbei, i-au fost date, aşa cum se cuvine, cele necesare…”

Octombrie 13 — Din Lipova cucerită Haydar paşa îi scrie cardinalului Martinuzzi despre evoluţia militară din zonă.

Octombrie 13–14 — Trupele otomane îşi încep înaintarea spre Timişoara.

Octombrie 13 şi următoarele zile — Asediul Timişoarei în descrierea lui Francesco Griselini: „La 13 octombrie beglerbegul atacă din această parte (a turnului de apă – n.n.) cu cea mai mare vehemenţă. Trecu de palisade şi încercă să se apropie de ziduri prin săparea unor şanţuri. Focul necontenit din turn se dovedi însă o piedică prea mare în calea înaintării săpăturilor, după cum desele ieşiri ale celor asediaţi produseră mari dezordini, însoţite de considerabile pierderi omeneşti în rândurile taberei inamice. Nu pot trece cu vederea un fapt memorabil petrecut cu ocazia uneia dintre aceste ieşiri. După ce făptuise minuni de vitejie Simon Forgacs căzu în fine copleşit de numărul duşmanilor. Acoperit de răni, trupul său lipsit de vlagă ajunse sub un morman de leşuri, unde şi rămase, fiind socotit fără viaţă. Un turc care se aflase mai înainte în robie la una din rudeniile lui Forgacs, îl recunoscu pe câmpul de bătaie, îl readuse în simţiri, îi obloji rănile care începuseră să supureze şi se îngriji de dânsul cu cel mai deosebit devotament uman. Astfel reuşi Forgacs să se întoarcă pe

ascuns în cetatea asediată, după ce făcu turcului doar un cadou de opt sute florini în loc de orice răscumpărare. Urmarea din partea asediatorilor fu aceea că beglerbegul, profitând de venirea zilei de Sfântul Dumitru, după care — potrivit unui privilegiu dat de Murad I cu ocazia bătăliei de la Varna — otomanii nu mai sunt obligați să lupte în câmp, se retrase pe tăcute şi la adăpostul nopții, ducându-şi oastea să ierneze la Belgrad”.

Octombrie 15 — Primele atacuri ale apărătorilor cetății Timişoara (Perez cu 400 călăreți,Villandrando cu 400 pedestraşi) care ies şi hărțuiesc trupele otomane; sunt ucişi 22 turci şi 1 călăreț creştin.

Octombrie 17 — Otomanii sapă primele tranşee la poarta de nord a cetății.

Octombrie 18 — Otomanii amplasează în baterie două tunuri mari de asediu, dintre care unul la poarta nordică, capabil să tragă 25 lovituri pe zi. Stricăciunile sunt reparate imediat de garnizoană şi de orăşenii din Timişoara. Turcii îşi concentrează loviturile asupra Palăncii Mici (Insulă), apărată de 100 pedestraşi spanioli conduşi de Aldana. În această zi Losonczy îl trimite pe unul dintre frații nobili de Bucoşnița, aflați în garnizoană, cu o scrisoare de ajutor la Caransebeş.

Octombrie 19 — Fapte de arme ale lui Mihai Dombay, unul dintre apărătorii Timişoarei.

Octombrie 20 — Au loc lupte la poarta de sud a cetății Timişoara, cu salve de artilerie şi incursiuni creştine. Caransebeşanul George Vaida iese cu trupa sa în afara cetății, hărțuind trupele otomane aflate în tranşee.

Octombrie 21 — Otomanii prind vitele cetățenilor aflate la păşune în afara cetății; incursiune a asediaților pentru salvarea acestora.

Octombrie 22–23 — Aspecte ale celor două zile: salve de artilerie, asalturi respinse, dar şi repararea zidurilor distruse de tunuri, prin munca de zi şi noapte a orăşenilor.

Octombrie 24 — Se produce o incursiune vijelioasă a asediaţilor asupra tranşeelor otomane.

Octombrie 24 — Trupele otomane trimit, în vârf de săgeţi, scrisori apărătorilor din cetate, cerându-le să se predea „an ainer Pflitschen ainen walchischen Brief…"

Octombrie 25 — Otomanii îşi dezafectează poziţiile şi încep retragerea spre Beçej.

Octombrie 25 — Asediul Timişoarei este astfel văzut şi descris de cronicarul otoman Ibrahim Pecevî: „de acolo (de la Lipova – n.n.) s-a mers asupra Timişoarei şi vitejii, intrând în meterezuri, au depus sforţări pentru cucerirea ei. Dar, schimbându-se vremea şi sosind frigul, iar ploile necontenind, şanţurile meterezelor şi găurile lor ca de şobolani s-au umplut de apă şi de aceea ostaşii nu au putut rezista. Cucerirea ei urmând să se facă la vremea ei, s-a socotit mai nimerit să se renunţe…"

Octombrie 26 — Din Ocna Sibiului Martinuzzi scrie că au venit la el doi caransebeşeni cu voievodul şi cu boierii fugari din Muntenia ca să-i lase să treacă munţii si să-l răstoarne pe voievodul de acolo.

Octombrie 28 — Losonczy îl trimite pe voievodul Perasici la Cenad, care recucereşte, a doua zi, cetatea, iar pe 30 este înapoi la Timişoara.

Octombrie 30 — Trupe din garnizoana Timişoarei încep urmărirea armatei otomane aflate în retragere. Recuceresc, de pe o zi pe alta, cetăţile ocupate de otomani.

Noiembrie 1–20 — Trupele imperiale, comandate de Castaldo ajung la Lipova (pe 4 noiembrie) şi încep asediul acestei cetăţi. După 20 zile de asediu, Ulama paşa capitulează, dar este

rănit de trupele lui Castaldo, care încalcă astfel legile cavalereşti ale capitulării.

Noiembrie 5 — Împăratul Ferdinand îi laudă pe lugojeni şi caransebeşeni pentru faptele lor de arme din acest an şi recomandă să fie răsplătiți cu posesiuni.

Noiembrie — Cardinalul Martinuzzi îi scrie împăratului Ferdinand că un om venit acum de la Cenad i-a spus că otomanii promit țăranilor eliberarea din iobăgie; aceleaşi promisiuni le-au făcut şi celor din Transilvania, care cred în aceste promisuni mai ales că nobilii le răpesc — în afară de femei şi copii — totul țăranilor.

Noiembrie — Asediul Lipovei de către imperiali, în viziunea lui Francesco Griselini: „Castaldo ocupă deîndată, cu spanioli şi germani, o colină înaltă spre răsărit, de unde putea bate oraşul şi cetatea. Gheorghe (Martinuzzi – n.n.) şi transilvănenii săi fură rânduiți pe linia Mureşului, înspre sud: ungurii, sub conducerea lui Báthory şi Nadasdy, luară poziții spre apus. După aceste pregătiri, la 13 noiembrie artileria grea deschise mai întâi focul cu o asemenea violență, din toate trei părțile, asupra zidurilor oraşului, încât acestea fură stricate în mai multe locuri, astfel că se putea încerca asaltul. Castaldo scoase cavaleria din tabără, pentru a opri trupele turceşti de ajutor, care ar fi putut eventual sosi. După această precauțiune se dădu semnalul de asalt. Spaniolii, dornici să câştige gloria cuvenită celor dintâi, forțară breşa. Ienicerii le erau însă superiori şi şapte spanioli căzură unul după altul. Aceasta întărind dorința de răzbunare a tovarăşilor lor, care îşi desfăşurară steagurile, pornind cu curaj împotriva duşmanului şi oprind, cu mare risc, pe cei trei mii de turci ce se năpusteau asupra lor. Pentru a fi însă părtaşi la primejdie şi la merite, germanii se aruncară în urma spaniolilor, sprijinind atacul. Apărând însă noi duşmani din toate părțile şi

pierzând deja câteva steaguri, oştenii erau pe punctul să se retragă, când Nadasdy, care observase aceasta, puse mâna pe o flamură, dădu pinteni calului şi strigă oamenilor săi, cu voce puternică, să-l urmeze. Aceştia, animaţi de această pildă, urmară calea onoarei şi se năpustiră atât de viguros asupra đuşmanului, încât germanii şi spaniolii prinseră curaj, iar bătălia se reechilibră. Primejdia îi aduse acolo pe Castaldo şi pe cardinalul Gheorghe, care îmboldiră trupele cu promisiuni şi speranţe, astfel încât lucrurile luară curând o altă înfăţişare. În bubuitul tunurilor, italienii conduşi de Sforza Pallavicini, împreună cu spaniolii şi ungurii pătrunseră în fine prin breşă, iar pe zidurile distruse fu văzut fâlfâind steagul victoriei. Ulama şi barbarii săi o luară la fugă. Unii se retraseră în cetate; alţii fugiră prin poarta oraşului spre Mureş, sperând să scape înot pe malul celălalt. Acolo fură întâmpinaţi de cetele lui Ioan Tőrők şi Andrei Báthory în chip atât de sângeros, încât nici unul nu mai scăpă cu viaţă. Castaldo, stăpân acum asupra oraşului, nu mai voi să întârzie cu atacarea cetăţii, pentru ca duşmanii să nu-şi revină din spaimă iar el să fie nevoit să-i acorde condiţii mai favorabile de capitulare. Îi ordonă lui Sforza Pallavicini dispunerea a trei baterii de artilerie, care deschiseră focul cu atâta vigoare, încât Ulama nu numai că oferi capitularea, ci promise şi predarea Cenadului dacă i s-ar fi îngăduit retragerea liberă, cu oameni şi bagaje. Asupra acestei chestiuni părerile cardinalului şi ale lui Castaldo erau împărţite. Primul era de părere să se facă pe voie celor asediaţi, pentru a nu-l stârni şi mai mult pe Soliman, celălalt susţinea însă că Ferdinand i-ar fi dat puteri depline, în temeiul cărora condiţiile de capitulare ar fi urmat să depindă de bunul plac al învingătorului. Totul fu în zadar. Cardinalul îi dădu lui Ulama un răgaz de douăzeci de zile pentru a se retrage cu cei 300 de oameni care-i rămăseseră din patru mii. În timpul nopţii cardinalul mai avu o lungă întrevedere secretă

cu Ulama. Îl copleşi pe acesta cu daruri şi — după ce îl aproviziona cu alimente, căruțe şi alte trebuințe — porunci să fie însoțit până la malurile Tisei”.

Noiembrie 16 — Se încheie un armistițiu de 20 de zile pentru ca Ulama paşa să-şi pregătească plecarea din cetate.

Noiembrie 28 — De la Lipova cardinanul Martinuzzi scrie că au fost recucerite cetățile Bulci, Chelmac, Lipova, Păuliş, Ciala, Nădlac, Felnac, Cenad, Mako, Dudeştii Vechi, Galad; mai sunt doar două cetăți de recucerit.

Noiembrie — Din timpul acestui asediu datează un cântec ostăşesc, păstrat într-o însemnare a lui Paul Speltacher din Halle, mercenar german participant la evenimente.

Noiembrie 30 — Din tabăra de la Lipova Sforza Pallavicici îi scrie regelui Ferdinand despre atitudinea duplicitară a cardinalului Martinuzzi, care pare a înclina mai mult de partea turcilor decât a împăratului.

Decembrie 1 — Beilerbeiul Rumeliei Mehmed Sokollu îi scrie cardinalului Martinuzzi despre ridicarea asediului Timişoarei.

Decembrie 3 — Din tabăra de la Lipova cardinalul îi scrie împăratului Ferdinand despre timpul rău care va împiedica alte acțiuni majore împotriva duşmanilor.

Decembrie 5 — Cu scrisoarea de liberă trecere garnizoana otomană părăseşte Lipova. Dar trupele ungureşti atacă coloana la ieşire; se produc ciocniri în care mor oşteni din ambele tabere, iar Ulama paşa, rănit, scapă la Belgrad. Otomanii vor ține minte această faptă şi se vor răzbuna anul următor.

Decembrie 8 — Retras la Belgrad vizirul Mehmed îi scrie cardinalului Martinuzzi despre opinia otomană asupra recent încheiatei campanii din Banat.

Decembrie 14 — Din Viena Francisc Bátthyány îi scrie fostei regine Maria despre desfăşurarea operațiunilor militare din acest an.

Decembrie 15 — La Timişoara se desfăşoară adunarea nobiliară a comitatelor bănățene, ce hotărăşte măsuri militare pentru apărarea Banatului.

Decembrie 20 — Sunt amintiți vicecastelanii cetății Timişoara în persoana lui Benedict Kosar şi Francisc Dely.

Decembrie — O descriere a cetății Timişoara făcută acum de către Centorio arată Timişoara ca fiind o cetate mică, înconjurată de fortificații de pământ şi lemn; sunt lacune în partea bastionului dar adâncimea şanțului şi palisadele îl apără bine iar artileria nu-l poate bate; o altă parte a cetății este alcătuită din ziduri vechi la care au început lucrări de refortificare pe o lungime de 150 de paşi. Turnul din mijloc a fost fortificat pentru archevuzieri; laturile din sud şi est sunt de pământ şi au fost transformate în stil bastionar cu 2 bastioane de pământ; pe laturile de nord şi vest a fost construit un nou tronson lung de 150 m şi lat de 2 m; la Turnul Apei au fost construite cazemate pentru artilerie.

1550–1552 — La Timişoara arhitecți militari italieni lucrează pentru întărirea fortificațiilor cetății, refăcute în stil bastionar italian nou.

ANUL 1552

Fără dată (F.D.) — Pertinențele (domeniul) cetății Timişoara constă din târgul Utvin cu două mori, Monosthor, Theremy, Ketfulu. Comitatele aflate sub comanda comitelui de Timiş sunt Timiş, Torontal, Arad, Cenad, Csongrad, Bekes, Solnocul exterior, Zarand, Bihor.

F.D. — Petru, fiul lui Mircea Ciobanu şi al doamnei Chiajna, o cere în căsătorie pe Elena Cherepovici , fiica fostului ban de Caransebeş.

Ianuarie 8 — Castaldo îi scrie împăratului Ferdinand despre faptul că Ştefan Losonczy vrea şi zona Lugojului şi Caransebeşului, dar şi Lipova şi 100.000 florini. Lugojenii cer fortificație nouă, la fel şi caransebeşenii; ingineri militari imperiali sunt trimişi să aleagă locurile potrivite.

Ianuarie 15 — Castaldo raportează faptul că lugojenii şi caransebeşenii au fost înrolați în serviciul împăratului, dar nu le-a putut trimite banii pentru solde.

Februarie 5 — Castaldo va trimite bani şi ingineri militari la Caransebeş spre a-i păstra de partea împăratului.

Februarie 5 — Din Lipova Aldana le scrie caransebeşenilor că turcii lui Kasâm paşa ar fi ajuns la Becicherec şi ei să fie pregătiți de război.

Februarie 11 — Sultanul îi scrie lui Kasàm bei ca să pregătească din timp noua campanie împotriva Banatului.

Februarie 18 — Arhitectul italian Alessandro da Urbino este trimis la fortificarea trecătorilor. Peste un an domnul muntean spune că a murit, căzând de pe cal.

Februarie 25 — Scrisoare a lui Castaldo către împărat despre situația de la Caransebeş, despre faptul că l-a numit ban pe Ioan Glesan care nu este omul potrivit, ci Ioan Tőrők, care este dorit şi de localnici; caransebeşenii dau forța de muncă, lemne dar nu au bani pentru construcția cetății.

Martie 7 — Nunțiul papal din Viena scrie că după moartea lui Martinuzzi, au fost găsite la el o mie de monede de aur din tezaurul dacic, care avusese inițial 30.000 monede, aflate de pescari români în râul Strei.

Martie 9 — Caransebeşenii îi cer lui Castaldo o garnizoană din 200 trabanți şi 200 călăreți; în plus cer ca banul Glesan să fie înlocuit cu Balassa sau Tőrők; cum Balassa a fost recent rănit şi nu poate să călărească.

Martie 16 — Atmosferă încărcată la Caransebeş din cauza neplăţii soldelor.

Martie 28 — Castaldo ştie de la judele din Caransebeş, Gheorghe Sebeş, că a fost la turci şi a aflat că un sol otoman a fost în Polonia la regina Isabela Zápolya pentru a veni în Moldova unde este aşteptată spre a intra în Transilvania.

Martie sfârşit — Dieta de la Bratislava trimite 2.500 de galbeni pentru refacerea fortificaţiilor Timişoarei.

Martie 30 — Ştefan Losonczy este comite de Timiş şi căpitan suprem al părţilor sudice (de Jos) ale regatului şi primeşte plata pentru 500 călăreţi şi 200 pedestraşi, direct din visteria regală.

Primăvara — Lucrările de fortificare a cetăţilor bănăţene se desfăşoară contra cronometru. În mai ajunge la Timişoara arhitectul Martin da Spazio; pe 29 iunie Losonczy scrie că în sud-vestul cetăţii s-a ridicat un zid de pământ şi lemn.

Aprilie 4 — Scrisoarea lui Castaldo către impăratul Ferdinand, arătând că l-a chemat la el pe Gheorghe Sebeş din Caransebeş şi a aflat că turcii pregătesc o nouă campanie.

Aprilie 9 — Ferdinand către Castaldo despre efectivele lui Losonczi (500 călăreţi şi 200 pedestraşi) şi despre noi întăriri trimise spre Timişoara.

Aprilie 12 — Ferdinand ştie despre lucrările de fortificare la Timişoara şi Lipova ca şi despre prezenţa unor mercenari spanioli şi germani în trupele lui Losonczi.

Aprilie 18 — Losonczy a dat deja de ştire despre faptul că otomanii vor să asedieze, din nou, cetatea Timişoara.

Aprilie 26 — Ştefan Losonczy încearcă să mobilizeze forţe militare din jurul Timişoarei; Aldana scrie că acesta are mai mulţi oşteni acolo decât are el în tabără.

Mai 9 — Scrisoare a lui Aldana către arhiducele Maximilian despre faptele lui Losonczy în zona timişană.

Mai 16 — Arhiducele îi cere lui Losonczy să trimită iscoade spre a afla intențiile reale ale otomanilor.

Mai 18 — Aflat la Pâncota, la o întâlnire cu forțele locale, Losonczy reclamă întârzierea trupelor imperiale.

Mai 21 — Creştinii ştiu că sultanul l-a numit pe Kara Ahmed paşa, al doilea vizir (pe 22 aprilie) drept comandant al campaniei militare îndreptate împotriva Banatului. Mai ştiu şi despre cele 4 poduri peste Dunăre la Horom, Petrovaradin, Kruševac şi Essek.

Mai 29 — Garnizoana cetății Timişoara are 750 de călăreți (Losonczy 300, Alfonso Perez 200, Gabriel Pereny şi Gh. Seredy câte 100, Simon Forgach 50) şi 200 pedeştri dintre haiduci. Losonczy acuză atitudinea unor comandanți imperiali care nu au trimis nici un ban din cei 5.000 destinați fortificării Timişoarei.

Mai — Ajunge la Timişoara arhitectul Martino da Spazio şi începe lucrările de fortificare pe 29 iunie. Losonczi scrie că la sud-vestul cetății s-a ridicat un zid de pământ şi lemn.

Mai sfârşit — Două armate otomane sunt la hotarele Banatului; una la Orşova cu beiul local şi trupele muntene, alta la Horom/Palanca unde ridică un pod pe Dunăre. Trupele creştine distrug podul şi întârzie astfel înaintarea otomană.

Iunie 2 — Ştefan Losonczy confirmă cele de mai sus, acuzându-l direct pe imperialul Campo pentru obstrucționarea inițiativelor sale.

Iunie 3 — Acelaşi Losonczy îi scrie arhiducelui Maximilian despre insuficiența măsurilor militare de până acum; spune că este credincios până la moarte împăratului.

Iunie 4 — Caransebeşenii, înştiințați printr-o scrisoare a lui Amhat paşa despre intențiile otomane de cucerire a întregului

Banat, îi scriu şi lui Losonczy. La fel procedează şi lugojenii, o zi mai târziu.

După 11 iunie — Trupele otomane trec peste Dunăre şi se îndreaptă spre râul Caraş, unde construiesc poduri spre a trece spre Timişoara.

Iunie — Garnizoana cetăţii Timişoara numără 2.310 apărători dintre care 960 călăreţi, amintiţi mai înainte şi 1.350 pedestraşi (250 spanioli comandanţi de Castelluvio, 300 mercenari cehi, 150 mercenari germani, 200 haiduci, 250 cetăţeni timişoreni). Lucrările de fortificare continuă, iar pe ziduri sunt 17 tunuri mari şi altele mai mici. Cetatea are 3 bastioane (turnul apei şi cele de la porţile de nord şi est), oraşul fortificat are şi el 2 bastioane, iar la poarta de nord este o întăritură de pământ.

Iunie 11 — Din Timişoara Losonczi îi scrie lui Maximilian despre avansarea otomană în Banat şi despre situaţia fortificaţiilor de aici. Cu ceva timp înainte el scrisele curţii imperiale despre privilegiile obţinute de Lugoj de la Zapolya, despre unitatea acestuia cu Caransebeşului şi despre faptul că Habsburgii ar trebui să le respecte privilegiile, astfel pierd sprijinul acestora.

Iunie 12 — Din Timişoara Ştefan Losonczi scrie — conştient de gravitatea situaţiei militare a Banatului: „aşteptăm voioşi ceasul în care trebuie să ne plătim ultima datorie”.

Iunie 17 — Castaldo îi scrie, dinTurda, arhiducelui Maximilian despre cererile de ajutor bănesc şi militar pe care îl cer caransebeşenii, lugojenii, timişorenii, lipovenii şi alţi locuitori din Banat şi pe care el nu le poate onora.

Iunie 24 — Kasâm, beiul de Becicherec, ajunge cu 1.500 călăreţi în faţa Timişoarei. Îi ies în faţă 400 de călăreţi cu Alfonso Perez şi Nicolae voievodul şi 100 pedestraşi spanioli; în luptă sunt ucişi 20 otomani. Losonczy plecară cu câteva ore înainte spre Lipova spre a cere ajutor. Este găsit rapid de un emisar,

trimis din cetate şi se întoarce, prin pădurea de la Giarmata, închizându-se în cetate.

Iunie 25 — Losonczy închide cetatea Timişoarei şi anunță trupele şi locuitorii despre sosirea trupelor asediatoare.

Iunie 26 — La Timişoara ajunge artileria otomană de asediu, formată din trei baterii cu 30 tunuri; Losonczy şi Perez ies, în fruntea unei trupe, şi atacă avanposturile otomane; apar primii morți în tabăra creştină, câțiva husari şi tânărul nobil Ştefan Sulyok.

Iunie 28 — Castaldo îi scrie arhiducelui Maximilian despre faptul că lucrările fácute la Timişoara sunt insuficiente, la fel şi numărul apărătorilor; concluzia lui este că Timişoara nu are nici o şansă să reziste noului asediu.

Iunie 28 — În tabăra otomană soseşte Ahmed paşa cu întregul dispozitiv militar otoman şi începe aşezarea trupelor pentru asediu. La est sunt trupele de Rumelia sub Mehmed Socolovici, la vest cele anatoliene conduse de Hasan paşa. Se produce o nouă incursiune creştină soldată cu alți morți în ambele tabere.

Iunie 28–29 — Ahmed paşa începe lucrări genistice pentru a construi poduri peste mlaştinile şi brațele râului, spre a uşura apropierea de fortificații.

Iunie 29 — Armata otomană începe primele trageri de artilerie; unele asupra Insulei, altele asupra porții nordice a cetății, apoi asupra fortificației de pământ din fața acestei porți; concomitent avansează lucările genistice de apropiere de ziduri. Cele trei baterii au 12 tunuri mari şi 2 mici, dar numărul lor creşte în zilele următoare, până la 30 piese; se trag 30 de funți de ghiulele spre cetate şi sunt atinse piețele şi casele orăsenilor, dar şi castelul.

Iunie 29 — Dintr-o scrisoare a lui Castaldo către Maximilian aflăm efectivele garnizoanei ce apără Timişoara:

1.000 călăreţi maghiari, 200 haiduci, 300 cehi, 250 spanioli, 150 germani, 17 tunuri şi 12.000 florini bani gheaţă (Ibidem); din alte surse aflăm şi existenţa a 760 husari, 250 germani, 100 englezi comandaţi de Castelluvio, 100 caransebeşeni, 250 oşteni ai oraşului.

Iunie 29 — Bombardamente masive şi distrugeri mari în Insulă şi apropierea otomanilor de partea sudică a cetăţii, peste mlaştini. Sunt distruse ziduri de apărare din sud, atât din piatră cât şi din pământ, iar spaniolii lui Castelluvio poartă aici lupte crâncene.

Iulie 2 — Scrisoare a lui Losonczy către generalul Castaldo, enumerând etapele asediului şi numărul mare al pierderilor sale şi replierile, respectiv înlocuirile de trupe pe care a fost nevoit să le facă.

Iulie 3 — Are loc un teribil asalt otoman asupra fortificaţiilor nordice, apărate de spaniolii lui Mendoza; ienicerii atacă peste ruinele primelor fortificaţii. După patru ore de asalt, condus de Mustafa Tenbel, beiul de Nicopole, turcii se retrag. Apărătorii reocupă ruinele şi încep munca de reconstrucţie a spărturilor şi a zidurilor prăbuşite.

Iulie 3–6 — Noi bombardamente otomane au loc asupra cetăţii Timişoara, care provoacă mari distrugeri a fortificaţiilor, dar şi a clădirilor din oraşul fortificat.

Iulie 6 — O solie otomană solicită predarea cetăţii. Un nou atac otoman, condus de Mustafa bei, se desfăşoară asupra Insulei; eforturile eroice ale spaniolilor îl respinge dar este rănit viteazul comandant Mendoza; 2.000 otomani şi 150 apărători sunt ucişi.

Iulie 8 — Castaldo raportează arhiducelui despre situaţia militară, arătând că tot ceea ce a putut face pentru Timişoara a făcut. Prin spioni ştie de rezistenţa lui Losonczy acolo în faţa asalturilor turceşti.

Iulie 12 — Aldana raportează generalului Castaldo încercările zilnice ale otomanilor de a cuceri Timişoara, dar şi şi cele trei asalturi, respinse până acum. Losonczy scrie despre apropiatul ceas în care apărătorii îşi vor plăti ultima datorie (vor înfrunta moartea).

Iulie 15 — Ioan Glesan, banul Caransebeşului îi scrie lui Castaldo despre sosirea unui sol al lui Losonczy, care povesteşte despre zilele asediului, despre bombardamentele otomane, repararea fortificaţiilor etc.

Iulie 18 — O nouă cerere de predare a cetăţii. Asediaţii primesc un ajutor bănesc, adus pe furiş în cetate, de 3.500 florini.

Iulie 19 — Sosesc noi ajutoare în tabăra otomană. Aldana scrie despre rezistenţa eroică a apărătorilor Timişoarei, de cele trei asalturi otomane respins.

Iulie 20 — Noi atacuri asupra fortificaţiilor, intrarea otomanilor în oraş şi lupte la turnul de apă.

Iulie 24 — Are loc distrugerea unei mari părţi a fortificaţiilor, inclusiv a turnului de apă. Oraşul şi cetatea sunt, practic, în mâna otomanilor.

Iulie 25 — Apărătorii sunt retraşi în ultima fortăreaţă, fără alimente şi cu puţine armeşi muniţii. Orăşenii solicită predarea cetătii.

Iulie 26 — Apărătorii încheie un acord de capitularecu otomanii pentru a părăsi cetatea.

Iulie 27 — Garnizoana cetătii iese prin poarta Praiko, conform condiţiilor capitulării. Dornici de revanşă, pentru uciderea gratuită a oamenilor lui Ulama paşa la Lipova, otomani provoacă incidente, se ajunge la luptă apoi la măcel. Cu aceasta începe o nouă epocă pentru Timişoara şi pentru Banat — stăpânirea otomană efectivă asupra Banatului.

Iulie — În timpul asediului — şi a măcelului de după — mor, printre alţii şi bănăţenii: castelanul de Timişoara Sővényhazi,

Francisc Haraszti, Blasius Deli, Martin Kenezi, Petru Boli, Ioan, Grigore, Boldizsar Fekete, Emeric Abrahamfi, Ioan şi Ladislau More (hunedoreni din Ciula), Martin Szeni, Nicolae de Jimbolia (Chombol), Mihai Szentjanosi, Mihai Ssekelysegi (Secusigiu), Mihai Balica, Ioan Gleşan. Cronicarul otoman Mustafa Gelalzade despre Cucerirea fortăreței Timişoara/ Demeşvar: „Fortăreața Timişoara este o cetate pizmuită în lumea aceasta care se roteşte şi avea turnuri şi ziduri foarte puternice, fiind cu neputință de a fi trecute. De aceea era greu să se poată pune mâna pe ea. Ea era cea mai însemnată şi cea mai puternică dintre cetățile țării Transilvaniei. Uneltele ei de pază sunt desăvârşite, turnurile sunt înalte, iar în ceea ce priveşte rezistența este proverbială… La poalele fortăreței curgea ca un torent de primăvară râul numit Timiş (Dimeş) şi împrejurimile lui erau acoperite cu mlaştini şi stufăriş. De aceea mişcarea şi trecerea mai departe se făceau anevoie. Din această pricină, au construit îndată un pod puternic, lung de 400 de zira (arşin = 0,711 m) şi l-au trecut ca vântul de primăvară. Cete de musulmani au asediat împrejurimile cetății, aşezând totodată tunuri şi construind metereze. Stând în poziție de luptă, ei au tras cu tunurile în zidurile şi în turnurile cetății… a pus de s-au cărat multe sute de mii de poveri de lemne. În felul acesta lemnele din pădure au fost folosite împotriva rebelilor şi lupta s-a întețit. Atunci afurisiții s-au străduit să dea foc cu țiței („neft”) grămezilor de lemne, dar gaziii, la rândul lor, au udat locurile care ardeau, aruncând apă… Focul luptei şi al măcelului s-a întețit timp de 25 de zile fără întrerupere, locul acela fiind distrus cu totul…” (*Cronici turceşti,* I, p. 275). Descriere creştină (Francesco Griselini) a aceluiaşi eveniment; se va observa diferența de limbaj, dar şi de momente descrise sau a aceluiaşi eveniment descris în alt

fel: „Ahmed îşi aşază tabăra la miazăzi de cetate şi la răsărit de oraş, deoarece socotea mai uşoară cucerirea din acea parte. Sinuosităţile Begheiului împărţeau ţinutul în trei insule, spre care accesul era barat de două şanţuri mari, recent construite. Acestea protejau în acelaşi timp garnizoana, care trebuia să apere insula mare, zidurile castelului şi turnul cel mare de lângă poarta turnului de apă. Fără a ţine seama de aceasta, turcii puseră în poziţie două baterii — fiecare cu opt tunuri de calibru mare — şi bătură vreme de patru zile atât de tare una din redute, încât trebui să fie părăsită. Acum erau mai puţin stânjeniţi în lucrările lor, aşa că atacară cu furie şi cealaltă redută, încât spaniolul Gaspardo, împreună cu oamenii săi, din cauza violenţei tirului, fu nevoit să se retragă în galeria acoperită. De acolo, el încercă să umple şi să repare spărtura largă făcută de duşman în zidul bătut de întreaga artilerie inamică, după cucerirea celor două redute. Spaniolii nu se putură menţine nici aici. Gaspardo fu nevoit să adauge apelurilor sale şi ameninţarea că-i va ucide cu propria-i mână pe toţi mizerabilii cuprinşi de laşitate, care ar căuta să se sutragă primejdiei din faţa duşmanului… îndemnurile lui Gaspardo îi făcură pe oşteni să revină la îndatoririle lor. Fără ca duşmanul să prindă de veste, ei făcură o ieşire, atacând trupele ce se apropiau sub conducerea paşei de Nicopole. În toiul luptei paşa îşi găsi moartea, iar viteazul Gaspardo, prezent pretutindeni, porunci astuparea breşei în cea mai mare grabă. În general, atacul şi apărarea fuseseră până atunci atât de intense, încât ambele părţi înregistraseră pierderi serioase în oameni. Ahmed se îndoia în privinţa desfăşurării acţiunii sale, deoarece începură să-i lipsească gloanţele şi praful de puşcă. Losonczy văzu însă că apărarea îi va deveni tot mai anevoioasă, căci şi lui îi lipsea praful de puşcă, alimentele, banii şi oamenii, garnizoana

împuținându-se mult, prin cei morți şi răniți. Ambii comandanți erau animați de speranță, iar speranța li se împlini. Paşa de Anatolia îi trimise lui Ahmed ca întăriri o mie de spahii, precum şi însemnată provizie de praf de puşcă şi alte materiale de război. Losonczi primi în schimb o sumă de bani şi câțiva oşteni inimoşi conduşi de Toma Varkos, pentru obținerea cărora îl trimisese mai înainte pe Stefan Dragffy. Turcii începură acum din nou să bată cetatea, în chip groaznic. Galeria acoperită fu pierdută, iar Losonczy nevoit să se retragă cu toți oamenii săi în turnul construit deasupra porții celei mari. Aici le spuse oştenilor săi, într-o cuvântare mişcătoare, că de vor pieri în lupta împotriva duşmanului neamului creştinesc, apărând acea poziție, îi va aştepta raiul şi nemurirea, iar în urma lor va rămâne o glorie de neşters. Astfel îi îmbărbăta în toate felurile, purtând de grijă celor răniți, fiind prezent pretutindeni unde era de lucru, aşa că asediul dură vreme de treizeci şi două de zile. În fine, după ce turcii puseră mine, asediații trebuiră să părăsească turnul şi să se salveze în castel. Castelul fu la rândul său apărat cu cea mai mare stăruință. Lipsind însă orice subzistență, iar numărul apărătorilor scăzând mereu, lui Losonczy i se atrase atenția că ar fi o nedreptate să înmormânteze sub ruinele cetății — care oricum nu mai putea fi apărată — oşteni care-şi făcuseră datoria şi de care ar mai fi fost nevoie în ocazii mai bune. Spaniolii amenințară în taină că vor capitula separat, deoarece prinseră de veste că trupele de ajutor aşteptate fuseseră parte împrăştiate, parte măcelărite. Losonczy cedă. După deliberări ale statului major comandantului duşman îi fură comunicate în scris condițiile de predare ale castelului. Se cerea ca garnizoana, întreaga artilerie din cetate, cu toate cele trebuincioase, să se poate retrage cu arme şi bagaje sub drapelul desfăşurat, urmând a i

se pune la dispoziție căruțe şi escortă sigură până la un loc anumit. De asemenea, pe drum nimeni nu trebuia să-i tulbure pe cei aflați în retragere ori să le pricinuiască vreo pagubă. Ahmed, care dorea cu înfrigurare stăpânirea asupra castelului, acceptă prin jurământ toate aceste condiții. Pe lângă aceasta îi mai trimise lui Losonczy un firman semnat cu propria-i mână, prin care confirma totul în mod solemn. În ziua următoare fură îndepărtate dărâmăturile, iar garnizoana părăsi castelul.

Iulie 27 — Măcelărirea garnizoanei timişorene — ca represalii pentru fapta lui Aldana de la Lipova, din anul trecut — este povestită diferit de autorii creştini şi otomani. Astfel Griselini notează că: „Ştefan de Losonczy se afla la mijloc, pentru a putea lua de îndată măsuri, în cazul încălcării frauduloase a condițiilor de capitulare stabilite. Pe când răspundea salutului lui Ahmed şi a celorlalți comandanți otomani, observă cum era luat de lângă el unul dintre favoriții săi, pe nume Tomori, care-i purta sabia cea mare. Nu putu suporta aceasta, văzând prea bine că duşmanii căutau doar prilejul să încalce credința cuvântului dat. Înfuriat la culme, îi chemă pe ai săi la arme, cu voce răsunătoare. În aceiaşi clipă smulse unui turc sabia de la coapsă şi lovi un sangeac bei care i se împotrivi. Toți cei ce alergară să-l înconjoare simțiră brațul său puternic. Era limpede că hotărâse să-şi sfârşească viața ca un om de onoare: oricum soarta capitalei comitatului său era pecetluită, iar el nu mai avea nimic de pierdut. Copleşit de mulțimea duşmanilor şi acoperit de răni mortale, fu târât în fața lui Ahmed, care, ca răspuns la reproşurile făcute de muribund, porunci să fie decapitat pe loc. După îndepărtarea oaselor, capul fu umplut cu pleavă, apoi înfățişat întregii armate în vârful unei lăncii şi trimis la Constantinopol ca semn al triumfului” (*Ibidem*). Cronicarul otoman Solakzade Mehmed

Hemdemi povesteşte astfel evenimentul: „Dar, pe când ghiaurii ieşeau din cetate şi se retrăgeau, un inoşa care în limba lor înseamnă pag, scump căpeteniei lor, Loşangea, s-a încăierat cu un ienicer. Mai sus arătatul Loşangea, fără să vrea, a lovit un ienicer cu sabia, rănindu-l. Atunci, deodată, în jurul său făcându-se o învălmăşeală, într-o clipă n-a rămas măcar un suflet, deoarece toţi au fost trecuţi sub ascuţişul săbiei. Câţiva dintre demnitari, fiind făcuţi prizonieri, au fost înfăţişaţi serdarului Afurisitul numit Loşangea, rănit grav în două locuri era, în acelaşi timp, întristat şi se credea rob. L-au luat şi l-au dus la paşa cel împărătesc purtător de victorie. Acest nedemn, necăjindu-se că a fost salvat, şi-a deschis gura şi a vorbit astfel «Păcat că populaţia cetăţii nu m-a lăsat să fac ce voiam, nu aţi fi reuşit chiar dacă aţi fi dat o mie de capete pentru fiecare piatră a cetăţii. Nici n-aţi fi visat şi nici prin gândul vostru n-ar fi trecut». Zicând toate acestea, el a spus multe cuvinte fără noimă. În cronicile lor, ei au scris în mod amănunţit că măria sa marele serdar, mâniindu-se din pricina unui astfel de răspuns fără sens şi dat fiind că rănile lui erau nevindecabile, a dat poruncă fără întârziere să i se taie capul şi desprinzându-l de nefericitul său trup, l-a trimis la glorioasa Poartă a împărăţiei”.

Iulie sfârşit — Kasâm paşa, devine beilerbeiul noului vilayet cucerit, cel de Timişoara; apare atestat documentar între 6 şi 22 august.

Septembrie 19 — în registrul (defterul) început acum, hassul beilerbeiului de Timişoara este de 800.000 akce

Aceasta a fost începutul administraţiei otomane asupra Banatului de câmpie şi, din 1658 şi asupra celui de Lugoj–Caransebeş.

Sultan otoman

Oştenii islamului

Timişoara după o miniatură persană, 1552, cf. Fehér Géza, *A magyar törtenélem...*, Budapest, 1982

Ienicer

Azap

Oştenii Islamului

Cetatea Timişoara, secolul al XVII-lea

Timişoara, secolul al XVII-lea

CAPITOLUL II
TIMIŞOARA ÎNTRE ORIENT ŞI OCCIDENT

II.1. Cetatea şi oraşul Timişoara în vremea stăpânirii otomane

Timp de 164 de ani, Timişoara a fost centrul eyaletului otoman cu acelaşi nume, în urma asediului victorios din iunie-iulie 1552. Până în 13 octombrie 1716 când s-a încheiat această perioadă, Timişoara a cunoscut importante prefaceri atât din punct de vedere militar, cât şi economic şi social. Un singur element a rămas stabil: populația băştinaşă. Alături de români şi sârbi s-au adăugat câteva enclave musulmane, fără a depăşi numărul autohtonilor.

Conform legislației musulmane, întreg teritoriul țării aparținea sultanului, care îl administra prin reprezentanții săi. Conducătorul regiunii (eyalet sau vilaet, numit generic şi paşalâc) era beilerbeiul de Timişoara, cu atribuții politice, militare şi civile. El era ajutat de un stufos aparat administrativ, civil şi religios. Paşalâcul era împărțit în mai multe „sangeac"-uri, echivalente unor districte militare.

Referitor strict la cetatea şi oraşul Timişoara între anii 1552–1716, datele, deşi relativ puține, în comparație cu alte perioade, sunt totuşi suficiente pentru a contura imaginea de ansamblu. Timişoara se compunea din cetatea propriu-zisă şi oraşul aferent. Cetatea prezenta o particularitate, moştenire a

epocilor anterioare. Există cetatea interioară, care este în fapt castelul (actualul sediu al Muzeului Banatului) şi cetatea exterioară. În cazul Timişoarei această cetate interioară — castelul — era în fapt în afara perimetrului cetăţii, într-o insulă fortificată. Cetatea exterioară cuprindea — în mare — actualul cartier „Cetate", cartier înconjurat de ziduri. De obicei, castelul era punctul central al unei cetăţi. La Timişoara, datorită condiţiilor specifice, acest castel ocupa o poziţie laterală, despărţit de cetate printr-un braţ de apă.

Castelul era apărat de un zid în forma unui patrulater şi beneficia de patru turnuri de formă aproximativ pătrată. Zidul închidea o curte în stil horasanic (în forma geometrică a unei table de şah). De jur împrejurul zidului se întindeau şanţurile şi mlaştinile care îi confereau o poziţie cvasiinexpugnabilă.

În partea de nord-est a castelului — aproximativ unde este astăzi turnul cu ceas al castelului — era un turn, cel de-al cincilea, legat de clădire printr-un coridor. În acest turn obişnuiau să locuiască sultanii otomani atunci când vizitau Timişoara. În faţa acestui turn se obişnuia să se bată zilnic toba, pentru a anunţa locuitorii musulmani ai cetăţii că este ora rugăciunii. În partea nordică a acestui turn, cu faţa la oraşul-cetate, se afla o ieşire întărită cu trei rânduri de porţi ferecate, ieşire ce se poate vedea pe planurile şi stampele de epocă, numită deseori şi „poarta apei". Un pod mobil lega castelul de cetatea-oraş. În aceşti 164 de ani, castelul a devenit reşedinţa beilerbeiului (paşei), a imamului şi muezinului, fiind în acelaşi timp şi locul de tezaurizare a bogăţiilor regiunii.

Cetatea exterioară înconjura cu o centură de ziduri oraşul. Aceste ziduri erau construite din pământ, întărite în partea superioară cu palisade din lemn de stejar. Circa 70 de sate din jur erau obligate, la un interval de 40 de ani, să lucreze luni de zile pentru înlocuirea lemnului distrus. Stând în apă, lemnul devenea tare ca oţelul. Peste palisade şi ziduri era aşternută o împletitură

din corzi de viță sălbatică, care, în timp, a devenit deosebit de eficace întrucât amortiza loviturile artileriei. Aceste ziduri, ridicate din pământ, erau deosebit de groase, lățimea lor permițând circulația unei căruțe pe terasamentul superior. În trei părți ale cetății se aflau chioşcuri de pază, cu terase unde seara cânta muzica militară (mehterhâne). Cetatea avea cinci porți duble, înalte, ferecate, cu blăni de lemn de esență tare. Deasupra fiecăreia se afla un turn de pază cu foişor şi un text cronostih, cu invocații în versuri considerate a „apăra” poarta respectivă.

Perimetrul acestei cetăți exterioare era cuprins aproximativ între următoarele coordonate: la nord zidurile se aflau pe latura sudică a Pieței Unirii şi a străzii Gh. Lazăr, la vest treceau prin zona spitalelor (militar, orăşenesc şi franciscan), la sud urmau linia Operei şi Modex-ului, iar latura de est urma linia Facultății de Chimie, magazinului Bega, întâlnindu-se cu zidul de nord la est de Piața Unirii. Aceste fortificații au fost dărâmate în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în momentul construirii ultimei cetăți a Timişorii.

Aşezarea civilă — oraşul — se constituia din trei cartiere: Cetate, Palanca Mare şi Palanca Mică (numită şi Insulă). Cartierul Cetate se afla cuprins între zidurile cetății exterioare, avea o rețea stradală de tip spontan, cu trasee neregulate.

Centrul cartierului era dat de o piață, numită „cearşî”, aflată aproximativ în zona pieței de azi Sf. Gheorghe dominată de casa paşei şi în jurul căreia se aflau multe prăvălii. Bazarul cearşâei era parțial acoperit cu un acoperiş de lemn, peste care se aşterneau piei de capră. Dughenele, apreciate în general cu mult mai multe decât erau în realitate, prezentau mărfuri venite din toate colțurile Europei şi ale Asiei mijlocii şi nordului Africii. Se mai vindeau aici cai de rasă, cămile şi vite cornute, se făcea schimb liber de monedă de către nelipsiții zarafi. Vânzarea-

cumpărarea se făcea prin strigăte, prin chemări insistente sau prin licitație. Într-o zonă limitrofă se aflau şi trei zopătării în care se terminau tranzacțiile.

Hanuri nu existau în oraş, întrucât Evlyia Celebi afirmă că ospitalitatea locuitorilor era aşa de mare încât orice oaspete era automat invitat în casele lor. Imaginea Timişorii acestor veacuri, dar în special de la mijlocul veacului al XVII-lea — pentru care există mărturii ale unor călători ce au vizitat-o — arată în felul următor. Casele erau scunde, construite din chirpici sau din lemn, acoperite cu şindrilă sau olane. Hornul era construit din piatră sau cărămidă ca să nu ia foc. Străzile erau înguste, întortocheate şi pavate cu dale de lemn. Apropierea clădirilor făcea imposibilă existența curților, acestea fiind vizibile doar în cartierele mărginaşe. Străzile duceau convergent spre cearşâe.

Informațiile lui Evlyia Celebi despre oraş fiind deja bine cunoscute, nu le mai repetăm aici. Ne vom mulțumi să spicuim doar câteva observații ale călătorului german Hans Ottendorf, călător prin oraş în acelaşi timp cu Evlyia Celebi. Imaginea generală pe care i-o lasă Timişoara este aceea a unui oraş „cufundat" în verdeață. Faptul este vizibil şi în desenul făcut de acest călător. Privitor la cearşâe Ottendorf menționează că de la unul dintre capetele ei, cel ce dădea spre Poarta Cocoşului, se intra într-o stradă piezişă (față de aliniamentul cearşâei) unde se afla un sarai/saray care se înălța cu etajul ieşit în afară. Strada avea o pitorească imagine de dezordine orientală, la fel ca şi restul ulițelor.

Palanca Mică, numită deseori „Insulă" întrucât se afla pe un mic promontoriu mai ridicat față de terenul inundabil din jur, se afla la sud de castel, într-un perimetru ce poate fi aproximat azi ca fiind între cinematograful Studio şi Parcul Central. Palanca Mare se întindea pe latura estică şi parțial nordică a cetății şi avea mai multe cartiere (mahalale). Aici

locuiau cea mai mare parte a locuitorilor creştini: românii şi sârbii. Palanca Mare era numită şi „oraşul rascian”, denumire generică dată în epocă populaţiei creştine de rit ortodox (români şi sârbi); abia în epoca modernă termenul de „rascian” începe să se aplice în special sârbilor.

Ocupaţiile timişorenilor erau agricultura, viticultura, creşterea vitelor, meşteşugurile şi comerţul. Informaţii diverse, culese din izvoare documentare şi cronici, vorbesc despre toate aceste îndeletniciri. Românii şi sârbii se îndeletniceau cu comerţul cu vin. Meşteşugarii erau şi ei numeroşi, dintre ei remarcându-se „cordovanii” iscusiţi în prelucrarea pieilor, argintarii şi aurarii care executau lucrări în filigran, sau cuiungii, cu alte cuvinte arămarii care făceau vase din arama bătută cu ciocanul.

Dintre produsele timişorene vestite atât pe piaţa internă cât şi pe cea externă, Evlyia Celebi remarcă: pâinea numită „sipo” şi apoi jimbla, cozonacul alb cu unt, plăcinta cu miere, ciorba, varza şi dovleceii umpluţi cu iaurt, brânza şi mieii, un soi de pepeni — „pepenii lui Hagi Hasan” — un derviş care şi-a schimbat convingerile şi s-a apucat de legumicultură. Aceşti pepeni cântăreau 14–15 ocale (1 oca = 1,238 kg). Pomii fructiferi, vizibili pe desenul lui H. Ottendorf în cartierele mărginaşe, ofereau o producţie remarcată şi ea de călători.

Aşadar în aceste veacuri, Timişoara a fost o cetate inexpugnabilă, cu o poziţie strategică de excepţie, aşezată la răscrucea unor importante căi de comunicaţie, ceea ce validează butada ce circula între beii otomani din zona dunăreană „cel ce cucereşte Buda a cucerit un oraş, iar cel ce cucereşte Timişoara a obţinut o ţară”. Faptul este verificat de istorie, întrucât cetatea Timişoara a fost cucerită doar de două ori în îndelungata existenţă şi tot de atâtea ori cucerirea ei a însemnat schimbarea stăpânirii pentru întreaga zonă.

Timişoara, într-o miniatură persană

Scenă de asediu

Oraş atacat

Timişoara în secolul al XVII-lea (stampă)

II.2. Garnizoana otomană a Timişoarei în 1590–1591

Anul Hegirei 999–1000/Anul 1590–1591 d.Ch.

Un registru de solde al unor cetăți bănățene pentru aceşti ani de la sfârşitul secolului al XVI-lea a fost publicat de Laszlofalvi Velics Antal şi Kammerer Erno, în culegerea de deftere otomane sub titlul „Magyar torok defterek”, apărută la Budapesta în două volume. În primul, apărut în anul 1886, registrul de solde amintit figurează între paginile 373–383. El conține mai multe documente — 17 — câte unul pentru fiecare cetate cu garnizoană otomană.

Traduse din turca osmană în limba maghiară, documentele, deosebit de importante, sunt cunoscute doar în parte istoriografiei româneşti. Intenția noastră este de a le repune în circulație ştiințifică, alături de alte documente medievale, spre o mai bună cunoaştere a acestei epoci deosebit de interesante.

Redăm mai jos, în ordine din lucrarea citată, conținutul documentului referitor la Timişoara:

Documentul nr. CLXXIV *Registrul de solde al ulufegiilor, azapilor, martologilor şi a muteferica din Timişoara în anul H. 999–1000*.

ULUFEGII

Prima trupă are 53 oameni, este împărțită în 6 ode şi este condusă de Aga Amrullah care are solda zilnică de 32 akce.

Salih Ahmed stegarul 10 a (solda zilnică de 10 akce – n.n.); Mustafa Abdullah 8 a; Mustafa Abdullah (altul) 8 a; Mohamed Abdullah 8; Pervane Jusuf 8; Osman Timur 8; Djafer Abdullah 8; Durgud Suleiman 8; Mustafa Abdullah (al treilea – n.n.) 8.

Stegarul Kurd Abdullah 10 a.; Suleiman Perviz 8; Ali Mustafa 8; Ali Mahmud 8; Kurd Edris 8; Ali Ahmed 8.

Stegarul Hasan Isa 9 a; Ali Mohamed 8; Osman Ibrahim 8; Rizvan Abdullah 8; Mohamed Jusuf 8; Ibrahim Mohamed 8; Ramazan Abdullah 8; Saban Uveiz 8; Abdi Abdullah 8.

Stegarul Hasan Abdullah 9; Kurt Divane 8; Hasan Tevdis 8; Mustafa Abdullah 8, Uveiz Abdi 8; Jusuf Saban 8; Ibrahim Lufti 8; Gazanfer Bozna 8; Ferhad Abdi 8.

Stegarul Djafer Husein 10; Kurd Bosna 8; Husein Hasan 8; Mustafa Abdi 8; T. Mustafa 8; Mohamed Turkhan 8; Ali Abdullah 8; Ali Seidi 8; Hasan Zulfikar 8.

Stegarul Arslan Ferhad 10; Safar Ibrahim 8; Mohamed Husein 8; Husein Osman 8; Bekr Daud 8; Ramazan Kurd 8;Husein Abdullah 8; Rizvan Abdullah 8; Tevdis Seidi 8.

A doua trupă are 42 oameni. Hamza aga are 20 akce pe zi;stegarul Halil Behram are 8 akce zilnic. Trupa este împărţită în patru ode a câte 1o soldaţi fiecare ce primesc tot 8 akce ca şi prima trupă.

AZAPII ŞI REIŞ

1. Prima companie are 75 oameni şi este condusă de Husein Aga ce are zilnic 15 akce; Durak chehaia are 10 akce pe zi. Primul „rias” (în sensul de mică unitate militară, similară plutonului, oda fiind similară companiei –n.n.) este condus de Mohamed T. reis (commandant – n.n.) cu 12 akce pe zi şi are 2 ode cu 20 oameni ce primesc zilnic 46 şi, respectiv, 48 akce. Al doillea rias este condus de Behram Bozna reis cu 11 akce pe zi. Cuprinde 2 ode cu 20 oameni. Solda primei ode este de 54 akce pe zi, iar a celei de-a doua ode de 46 akce pe zi. Al treilea rias este condus de Ali reis cu 12 akce pe zi şi se compune din două ode a câte 1o oameni fiecare ce primesc drept soldă câte 46

respectiv 51 akce. Al patrulea rias are 1 odă, 1 stegar şi 9 oameni ce primesc în total, zilnic, 52 akce.

A doua companie are 44 de oameni şi este condusă de Ahmed Aga cu 27 akce zilnic şi de Haider chehaia cu 12 akce pe zi. Primul rias îl are comandant pe Djafer Mahmud reis cu 9 akce pe zi.

A treia companie are 2 ode a câte 10 oameni fiecare, este condusă de Ali reis ce are 12 akce pe zi , iar plata odelor este de 46 şi 51 akce zilnic.

A patra companie are 1 odă, 1 stegar şi 9 oameni, solda lor zilnică fiind de 52 akce.

2. A doua companie are 44 de oameni este condusă de Ahmed aga ce primeşte 27 akce pe zi şi de chehaia Hajder cu 12 akce. Primul rias îl are pe Djafer Mahmud reis cu 9 akce şi 1 ode cu un total de 20 oameni plătiți cu 5 şi 6 akce pe zi. Al doilea rias îl are pe Suleiman Pervane reis cu 9 akce zilnic şi 20 de oameni plătiți cu 5 şi 6 akce.

MARTOLOGII

Halil aga, 10 akce zilnic, total 690 akce. Baiazid Ali căpitan 6 a; Behram Abdullah 6 a; Dimitri Vucit 4 a; Vancea Iovan 4 a; Radosa Petru 4 a; Mili Nicola 4 a; Petru Iovan 4 a; Mihăilă Pavel 4 a; Pavel Matias 4 a; Stoian Mihăilă 4 a; total 1o oameni şi 46 akce solda zilnică. Nicola Ivan stegar 5 a; Pavel Dimitrie 4 a; Nedelco Radici 4 a; Stoian Dimitrie 4 a; Nicola Brasoik 4 a; Petru Mihăilă 4 a; Nicola Bosik 4 a; Miklos Masarovit 4 a; Giura Palcik 4 a; Nicola Radovik 4 a; total 10 oameni cu 41 akce solda zilnică. Mai erau 2 ode cu 19 oameni. În total erau 40 martologi.

MUTEFERICA (ofițeri cu aprovizionarea – n.n.)

Basli hehaia intendentul 20 akce pe zi; Husein aga 13 a; Zulfikar Mustafa 10 a; Ali Celebi 16 a.

Numărul total al ulufegiilor, azapilor, martologilor şi muteferica este de 258 oameni. Acestora li se mai adaugă un număr, neprecizat aici, de tunari şi muhafăzi.

PRECIZĂRI ŞI COMENTARII

Editorii acestor documente indică cota bibliotecii ce le păstra în 1886 — Biblioteca Universităţii din Budapesta, sub cota Orient 8. Mai mărturisesc autorii şi provenienţa, însemnată tot acolo. Anume ele sunt o donaţie din partea contelui „Serya" căpitanul călăreţilor catafracţi din regimentul Mercy, care le-a obţinut în octombrie l716 la asediul cetăţii Timişoara. Aşadar aceste registre de solde au fost păstrate 126 de ani în arhivele defterdarilor din Timişoara. Putem aprecia că a fost un dublu miracol: că nu au fost distruse în asediu şi că contele Serya a avut dreptate să le doneze unei instituţii. Fără aceste miracole documentele ar fi fost pierdute, ca multe altele.

Cele 17 documente, toate registre de solde, sunt o mărturie deosebit de importantă asupra realităţilor militare otomane dintr-o perioadă de pace. Altele vor fi datele problemelor peste numai câţiva ani, mai precis după 1594, atunci când încep conflictele militare ce se întind până spre anul 1616.

Se impun câteva precizări de natură a completa informaţiile acestor documente. În primul rând mărimea şi importanţa fortificaţiei este dată de numărul garnizoanei pe care o adăpostea. În acest sens, Timişoara este de departe cea mai importantă, deşi numărul total al garnizoanei nu este cunoscut acum: în anul 1624 numărul oştenilor de aci depăşea o mie.

În al doilea rând este importantă componenţa, pe corpuri de oaste, a garnizoanelor din vilaiet. Ulufegiii erau trupe de călăreţi, spahii, organizaţi în ode sau bulucuri, apoi în serode şi

riaş-uri. Numărul oamenilor dintr-o odă, cea mai mică subunitate militară otomană era de 10, uneori redus cu 1–2. Seroda şi rias-ul cuprindeau mai multe ode, între 2 şi 6–7. Azapii şi reişii sunt trupe neregulate de pedestraşi, folosiți îndeosebit pentru paza cetăților iar sistemul de organizare era acelaşi cu a celorlalte trupe. Martologii sunt, în general, recrutați dintre creştinii din zonă, cu sarcini de apărare a fortificațiilor. Numele cele mai des întâlnite sunt cele sud-slave (sârbi, croați), dar şi alții, maghiare şi româneşti. Comandanții lor sunt otomani, denumirea fiind cea de agă. Muteferica este un termen sub care se înțeleg, de obicei, ofițerii de intendență. Muhafâzii (apărătorii) sunt ienicerii, pedeştri, trupe de elită, recrutate dintre copii creştini crescuți în spiritul islamului, celibatari, luptători prin excelență. Numărul lor într-o garnizoană este, de obicei, destul de mic, dar vitejia de care dau dovadă în luptă îi face extrem de redutabili.

Importanța fortificației poate fi dedusă şi după tipurile de oaste ce formau garnizoana. Avem toate cele cinci categorii amintite (ulufegii, azapi şi reişi, martologi, muteferica, muhafâzi) doar la Timişoara, Gyula şi Lipova. Patru categorii de oaste (ulufegii, azapi, martologi, muhafâzi) sunt la Ineu, Bekes, Erdohegy şi Szarvas. Câte două tipuri de oaste sunt în cetățile Făget (ulufegii, azapi şi reişi), Mizaki (martologi, azapi şi reişi), la Bocşa (ulufegii şi martologi), la Arad (ieniceri şi tunari), la Vărăia de Mureş şi la Cenad (ulufegii şi martologi) şi o singură categorie la Dandabad (azapi), la Popincs şi Vrsac (martologi).

Nivelul soldei zilnice a unui luptător îi indică, de regulă, şi importanța militară atât a gradului cât şi a funcției. Aga era de regulă comandantul unității (fie ea odă, serodă, rias sau corp de armată). Salariul unui agă diferă de la caz la caz, după mărimea corprului de oşteni aflați sub conducere directă, dar şi după tipul de trupe (ulufegii, martologi, azapi, reişi, ieniceri, muteferica,

tunari etc.). În ordinea descrescândă a funcției urma căpitanul, sergentul, stegarul, ostasul înzăoat, apoi soldații simpli. Soldele tuturor mai variau în funcție atât de tipul de armată cât şi de locul unității respective în cadrul corpului de armată; astfel erau mai bine plătiți oştenii primei ode decât a următoarelor din acelaşi corp de oaste. Exemplele ar putea continua astfel mult timp.

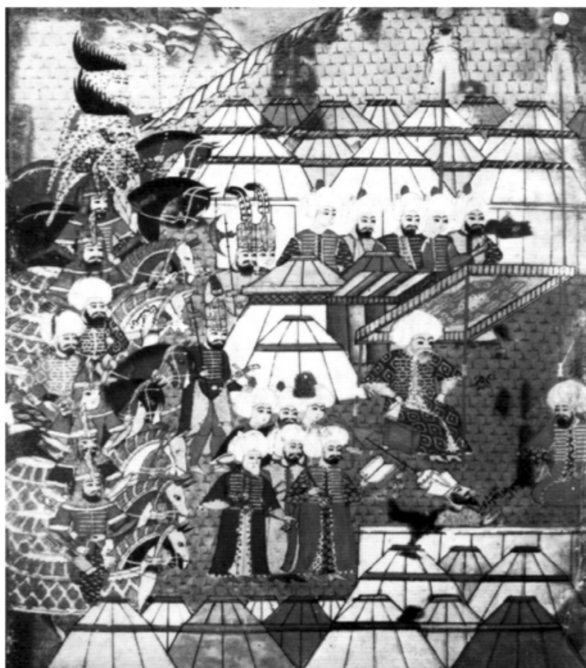
Un alt aspect îl reprezintă valoarea soldei zilnice. Exprimată în moneda obişnuită otomană akce (acce, aspru, guruş), aceasta era menită să-i asigure ostaşului satisfacerea trebuințelor zilnice, pentru el dar şi pentru familie (dacă era căsatorit şi dacă avea familia în garnizoana respectivă). Cum, în general, apărătorii unei fortificații aveau asigurată cazarea (sau locuința) în interiorul fortificației fie în cazărmi, fie în locuințe — uneori rechiziționate, alteori cumpărate — problemele erau alimentația, îmbrăcămintea şi armele personale. Chiar dacă valoarea akcei a scăzut continuu, prin falsificarea etatică sau depreciere, solda reuşea să asigure — dacă era plătită la timp — existența luptătorului. Cum însă aceştia mai luau prăzi din diversele campanii la care participau situația era, în general, controlabilă şi suportabilă.

Cu toate acestea ar fi absolută nevoie ca cele 17 documente să fie văzute la Budapesta, microfilmate sau xeroxate şi reverificate de către un specialist turcolog. În faza actuală nu ştim dacă autorii ce le-au publicat au redat În extenso toate datele şi numele, ca şi sumele pentru fiecare cetate, categorie de oşti, indivizi şi funcții. La unele garnizoane sunt redați, nominal şi integral, toți membrii garnizoanei, la altele sunt redate parțial unele nume de oşteni şi în rest doar indicarea numărului global pe unitate sau subunitate militară. În cazul unor fortificații mai mici sunt redate numele agalelor şi, generic, numărul oştenilor.

Specialistul ar avea datoria să traducă, cât mai aproape de document, dar în spiritul limbii române, toate numele, denumirile

funcțiilor militare şi valoarea soldelor zilnice, spre a oferi specialiştilor posibilitatea folosirii acestor documente. La fel se impune, ca o stringentă necesitate, creşterea unor noi generații de osmanologi români care să poată reevalua vechi documente osmane deja publicate dar, mai ales, să cerceteze imensa arhivă istorică otomană de la Topkapu Sarai din Istambul, acolo unde zac sute de mii de documente privitoare la istoria vilaietului de Timişoara. O istorie fascinantă, care este doar aproximată până acum.

Intenția noastră a fost aceea de a readuce în atenția istoriografiei româneşti aceste documente şi de a semnala necesitatea ştiințifică a cercetării, transliterării şi traducerii imensei arhite istorice a fostului vilaiet de Timişoara.

Trupe otomane la asediul unei cetăți

Oştenii Islamului

II.3. Asediul Timişoarei într-o relatare germană din 1596

Un fapt obişnuit în lumea central europeană a veacului al XVI-lea, lume frământată de atâtea convulsii sociale, politice, militare a fost relatarea celor mai noi ştiri din Europa prin intermediul unor buletine de ştiri tipărite. În lumea germană ele se numeau, generic, „newe Zeitung”, în cea italiană „Avviso”. Tipărite în marile oraşe, pe câteva foi volante sau legate, cu aprobarea împăratului, regelui, principelui sau arhiepiscopului, acestea aveau rolul de a informa clasa avută şi, mai ales, clasa mijlocie, a meseriaşilor şi a negustorilor, asupra evenimentelor petrecute într-un loc sau altul. În acest fel, aceştia ştiau ce anume piață a avut de suferit, ce anume produse s-ar putea trimite spre zonă, iar clasa politică îşi putea face calculul jocurilor în care dorea sau nu să intre.

Multe dintre acestea s-au pierdut sau zac prin cine ştie ce depozite prăfuite de arhive şi biblioteci. Unele au fost identificate de cercetători pasionați şi aduse la cunoştința publică, cel puțin la nivel de informație. Doar o parte a acestora au fost copiate şi tipărite, intrând astfel în circuitul ştiințific.

Banatul a fost una dintre regiunile europene care au beneficiat de multe prezențe în paginile acestor buletine de ştiri, le-am putea numi deja ziare de informație. Mai ales în perioada anilor 1594–1598, atunci când Liga Sfântă a început războiul împotriva Imperiului Otoman. Dintre multele informații am ales doar o mai amplă relatare despre asediul pe care principele Transilvaniei Sigismund Bathory l-a întreprins în vara anului 1596 asupra puternicei cetăți a Timişoarei. Relatările ce urmează au savoarea unei cronici medievale, în care prințul este eroul principal, în care turcii otomani sunt cei răi, iar creştinii sunt —

întotdeauna — cei buni. Faptele trebuiesc luate cu circumspecție atunci când sunt superlaudative, iar cifrele trebuiesc — în majoritatea cazurilor — reduse la jumătate.

Oricum ar fi, datele acestor tipărituri sunt extrem de prețioase şi ne ajută la recompunerea unei lumi şi a mentalității acesteia. Fără acestea ar fi foarte greu să cunoaştem realitatea unei lumi de mult dispărute.

Ştiri scurte şi adevărate, ardeleneşti, tătărăşti şi turceşti în care se relatează ce s-a întâmplat înainte şi după asedierea Timişoarei, cu atacuri şi trageri, cu lupte şi hărțuieli, relatate de o persoană nobilă care a participat la ele şi le-a descris.

A venit împăratul turcesc cu 300.000 călăreți şi infanterişti, împreună cu multe mii de cămile. Cu el a fost şi Djafer (Chiafer — în textul original) paşa care avea şi el peste 60.000 oameni.

De asemenea este o descriere despre cum prea înalt slăvitul domn al Transilvaniei a constituit o mare armată şi se relatează evenimentele războinice recente ca şi pregătirile de război a tuturor cavalerilor pentru a-l pedepsi pe duşmanul ancestral.

Se descrie şi ce s-a întâmplat la Constantinopol, în Persia, în Ungaria, pe apă şi pe uscat, în Croația, Polonia, Austria şi-n alte locuri în iunie şi în luna curentă, iulie, a acestui an 1596.

Tipărit cu aprobare, 1596.

„Consemnare oficială despre cum înalt slăvitul şi înalt nobilul domn Sigismund, domnul Transilvaniei, al Valahiei (Țării Româneşti – n.n.) şi al Moldovei, comite şi domn al secuilor, s-a retras din fața şi din Timişoara precum şi ce s-a întâmplat înainte şi după asediu, relatat veridic de un nobil transilvănean şi descris în amănunt, precum urmează:

«După ce nobilul domnitor i-a alungat pe turci şi pe tătari cu mari pagube pentru ei din fața Lipovei, cu aceiaşi armată Înălțimea Sa s-a dus spre Ferolak (Felnac – n.n.) şi a cucerit într-o

singură zi această localitate iar pe turcii de aici i-a lăsat să plece, fără nimic, spre Timişoara. Între timp câțiva tătari, în jur de 6.000, s-au apropiat de Lugoj, în scopul cuceririi acestei cetăți şi a celor din jur. Între timp însă, ai noştri aflând despre aceasta, i-au atacat serios pe tătari, cei din Lugoj, cei din Lipova, cei din Posa (Posakastely, azi Coştei, lângă Lugoj – n.n.) au ucis în jur de 3.000 şi i-au pus pe fugă. Săracii prizonieri creştini, ce fuseseră cărați de tătari prin toate locurile au fost salvați, la fel şi animalele furate; restul tătarilor s-au dus la Sarad (cetate la N.E. de Timişoara – n.n.) pe râul Timiş şi s-au salvat în apropierea Timişoarei, ocupate de ai lor.

După aceia ai noştri au sosit în fața Timişorii în duminica trinității (9 iunie-n.n.), s-au aşezat între Galad şi Sarat şi şi-au făcut câteva tranşee în aceiaşi noapte. Au început să tragă, apoi au cucerit suburbia rascienilor (ortodocşi români şi sârbi-n.n.) fără pagube deosebite pe 13 iunie; după aceea au oprit artileria şi au spart zidul între cele două bastioane, încât puteau intra pe acolo între 6–8 căruțe; fapt care s-a şi întâmplat căci domnul Kornis (Gaspar Kornis, general ardelean – n.n.) a trecut peste şanț şi , cu ajutorul armelor de foc, a făcut multe pagube iar turcii nu au putut cu nimic să ne împiedice: ai noştri au aprins focuri în cetate, ce au fost mereu stinse de turci cu diverse lucruri umede.

Fiindcă s-a văzut că încercările de incendiere au fost zădărnicite de către zelul turcilor, în fața unei biute s-a început ridicarea unei ridicături de pământ şi în două zile s-a ajuns ca, printr-o spărtură mare, să se poată intra în acel bastion, lucru hotărât pe 15 ale acestei luni (iunie – n.n.).

În timp ce ai noştri dezlănțuiau zilnic atacuri periculoase, au mai fost şi hărțuieli împotriva turcilor şi tătarilor în afara Timişoarei: de multe ori şi-au pierdut proviziile şi au mutat 100 căruțe. Începând cu 17 iunie s-a pregătit un atac general, luându-se

toate măsurile necesare pentru strângerea proviziilor iar în zorii zilei s-a trecut la atac. În aceea dimineață la ora 3 în tabăra noastră a venit un tătar care, întrebat de santinelele noastre a spus că a venit de bună voie la creştini şi a mai spus că a auzit din gura hanului tătarilor că acesta vrea să atace puternic tabăra creştină atunci când aceştia ar ataca cetatea şi de aceea a fost amânat atacul acesteia.

Lucrul acesta s-a adeverit la ora 7 când circa 6.000 tătari au atacat tabăra. În fața lor au fost 200 husari ce au fost obligați să se retragă, apoi au fost trimişi în sprijinul lor muşchetarii ce s-au descotorosit de ei, trăgând cu arme şi cu tunuri asupra lor. Au murit peste 50 tătari, iar dintre ai noştri nu au murit dar au fost mulți răniți din pricina săgeților. Aşa încât erau unii ce păreau ca un arici din cauza săgeților: până la urmă au murit şi de la noi câțiva soldați din pricina săgeților.

După ce tătarii au fost puşi pe fugă hanul a venit spre tabără cu mare tam-tam şi, cu strigăte îngrozitoare de „Allah, Allah" , i-a atacat pe cei din afara taberei şi i-a mânat până la cercul de căruțe (ce înconjura tabăra creştină – n.n.) dar de aici tunurile au fost îndreptate spre ei (tătari – n.n.) şi au fost nimeriți în plin şi mai mulți oameni au fost trimişi împotriva lor, aşa încât i-au pus pe fugă dar tătarii — furioşi din cauza pierderilor — au înconjurat timp de trei ore tabăra pentru a găsi un loc nimerit de pătrundere dar au fost întâmpinați în aşa fel încât au fost siliți să rămână pe câmp.

Apoi turcii din Gyula şi mulți tătari şi-au încercat norocul crezând că pot cuceri artileria sau cel puțin să o distrugă; şi cei din cetate au ieşit în număr mare dar domnul Albrecht Kiral (Kiraly Albert – n.n.) a avut mare grijă de artilerie, a încărcat tunurile şi a tras în desimea turcilor făcând prăpăd printre aceştia. Marile pierderi suferite i-au făcut pe turci să-şi piardă încrederea

căci din numărul lor total de 8.000 călăreți în mod sigur jumătate nu au mai părăsit câmpul de luptă. Ei mai aveau şi un mare număr de trupe neregulate mai în spate acolo unde erau şi femeile tătarilor, îmbrăcate ca şi bărbații şi aşezate pe cai, pentru ca numărul lor să pară mai mare.

În 16 iunie erau terminate pregătirile (şanțul umplut) dar turcii aveau ştirea (prin rascieni) că ai noştri vor să atace; trupele erau de părere să nu se atace ci să se facă noi poziții de tragere, dar până la urmă s-a hotărât să nu se mai piardă ocazia şi în ziua următoare să se încerce norocul cu ajutorul Domnului iar Înălțimea Sa să păstreze tabăra.

Încă în această noapte au sosit din Szolnok şi Gyula 100 călăreți fără pedeştraşi, în cea mai mare taină, şi s-au ascuns în stufăriş la o milă depărtare de tabăra noastră şi, pentru a împiedica atacul nostru, au hotătât să atace ei şi tătarii.

Pe 17 iunie, dimineața devreme, ai noştri s-au pregătit de atac căci rascienii promiseseră să ne ajute, dar răufăcătorii s-au ascuns în pivnițele suburbiilor şi în alte locuri, aşa încât trabanții noştri au trebuit să atace singuri, lucru care s-a şi făcut serios, începând foarte curajos atacul. În timp ce trăgeau tunurile noastre, turcii au trebuit să se retragă: curând au fost cucerite şi câteva steaguri turceşti, dar până la urmă ai noştri au fost siliți să se retragă datorită numărului mare de turci care au şi vrut să pătrundă în oraş (ocupat de creştini – n.n.), au şi pătruns la început în tabăra de care, dar au fost respinşi. Atunci când cei din cetate au observat acest lucru au făcut cu pulbere şi foc mult rău atât nouă cât şi turcilor lor. Un locotenent a căzut în luptă iar căpitanul a fost rănit la braț.

Ai noştri, presați de acest atac, au fost nevoiți să-şi lase atacul iar turcii au ieşit din nou dar au fost întâmpinați cu foc şi pulbere în aşa fel încât au rămas pe loc peste 200 turci; turcii şi tătarii din afara Timişoarei au înconjurat cu mare larmă timp de

vreo două ore tabăra noastră. Atunci când ai noştri au văzut că încep să obosească caii adversarilor au dat ordin de atac unui număr destul de mare de călăreți şi pedestraşi, dar tătarii cu caii obosiți, au observat acest lucru şi au început să fugă; ai noştri i-au urmărit vreo două mile şi pe mulți i-au răpus. Atunci când au ajuns la un loc cu iarbă tătarii au crezut că sunt în siguranță dar ai noştri au trecut peste locul acela şi i-au urmărit. Tătarii când au văzut aceasta nici unul nu s-a mai împotrivit ci au lăsat totul baltă şi au fugit până când caii lor nu au mai putut, fiecare salvându-se cum a putut. Atunci ai noştri au omorât, împuşcat, prins ce au vrut şi au găsit multe arcuri, săgeți, săbii tătărăşti şi multe alte lucruri, sosind în tabără cu toate acestea precum şi cu prizonierii; hanul îşi ascunsese în stufăriş numai 500 de boi. Mulți au crezut că şi hanul este printre cei prinşi şi au şi trimis veste în tabără că au murit peste 4.000 duşmani.

Ai noştri au ajuns cu noroc din nou la Timişoara şi puteau şă şi atace (cetatea – n.n.) întrucât nu mai erau tătarii, dar între timp turcii săpaseră necontent şanțuri şi au tras într-ai noştri şi se apărau mai bine ca înainte.

De asemenea F.G. (ar putea fi Geszti Ferenc, sau Înălțimea Sa în original în text – n.n.) aflase prin spioni că în Timişoara este o garnizoană puternică, bine aprovizionată cu muniții şi cu hrană asigurată de sârbi şi haiducii liberi, dar că mulți dintre ei fugiseră. Totuşi, F.G., fiindcă i se răriseră rândurile şi ajutorul promis întârzia, nu a intreprins nimic deosebit împotriva duşmanului. În schimb turcii aşteptau şi sperau în ajutorul lui Djafer paşa (Kiafer în text – n.n.) care să vină cu o armată de 60.000 oameni. De aceea principele Transilvaniei considera ca înțeleaptă măsura de a-i ierta pe duşmani de data aceasta şi să se retragă disciplinat şi în linişte, fiindcă se aştepta un mare pericol pentru ai lui şi pentru întreaga creştinătate.

S-a retras deci la Lipova şi a făcut tabără acolo. Vroia să vadă încotro se îndreaptă duşmanul, timp ca el să-şi odihnească oastea, să adune mai mult popor, să-i cheme pe secui şi să mobilizeze țărănimea. Aştepta şi ajutorul promis spre a se opune duşmanuui cu puteri înzecite şi cu ajutorul Domnului.

Când principele s-a retras, 2.000 turci din Timişoara l-au urmărit, dar el îşi organizase atât de bine retragerea şi a aşezat mai multe trupe într-o capcană în care turcii au intrat şi nici unul nu a mai ajuns la cetatea Timişoarei.

Urmează acum scrisoarea princiară transilvană pentru un domn despre faptele petrecute la Timişoara:

„Din mila lui Dumnezeu, Sigismund principe al Imperiului Roman, al Transilvaniei, Valachiei şi Moldovei, domn parțial al regatului Ungariei, comite al secuilor,

Mulțumim Înalt Domniei Voastre că vreți să ştiți felul cum s-au petrecut lucrurile la Timişoara şi vă povestesc faptele în câteva cuvinte:

Deci la început turcii şi tătarii cu forțe egale au asediat Lipova. De aceea noi, cu trupele noastre, a trebuit să ne unim în apropiere de Lipova, la Deva şi să o eliberăm. Şi când duşmanul a auzit aceasta a părăsit cu mari pierderi cetatea şi noi l-am urmat, dar nu l-am prins şi atunci am mers la Felnac la 3 mile de Lipova, localitate pe care am cucerit-o într-o zi. Atunci când am aflat că turcii şi tătarii au făcut tabăra în jos de Timişoara, i-am întâmpinat dar ei nu au vrut să-i aştepte pe ai noştri. Noi am aşteptat însă câteva zile în fața Timişoarei, sperând că duşmanul va veni, întrucât hanul tătar cu toate trupele lui şi cu câțiva turci din graniță au pornit împotriva noastră. În prima zi ne-am luptat puțin cu ei, dar în ziua următoare am pornit cu o forță mai mare împotriva lor şi am dat o luptă şi i-am despărțit şi i-am urmărit trei zile. Am omorât mulți şi i-am urmărit până în tabăra lor şi din nou am

omorât pe mulți, cucerind mai multă muniție, alimente, corturi şi, dacă am fi avut mai mult timp lumina zilei, am fi cucerit, cu ajutorul lui Dumnezeu, mai mulți tătari.

Atunci ne-am deplasat din nou spre Timişoara şi, cu toate că turcii şi tătarii trăgeau din cetate şi ne provocau, am stat bine acoperiți, dar ne-am gândit că asediul Timişoarei — care este sediul paşei — ar necesita o forță şi o pregătire mai mare aşa că, cu toate că le-am provocat multe pagube, ne-am dus din nou la Lipova; situația este că ar veni ajutoare şi că trupele nu ajunseseră încă dar vor veni cu muniții. Ordonasem să se facă tabăra la Zendi (Zeudi, azi Frumuşeni — Arad – n.n.) lângă Lipova fiindcă trebuie să avem grijă în acelaşi timp de Moldova ca să nu se petreacă cumva o viclenie împotriva noastră, mai ales că am priceput că tătarii sunt hotărți să intre cu mare forță acolo.

La aceasta se mai adaugă faptul că i-am lăsat pe secui cu speranța că vor sosi întăririle, fapt pe care-l aşteptăm şi în prezent. Cu ajutorul Domnului vrem să pornim împotriva duşmanului şi să nu ne mai retragem fără cauze majore şi, după venirea ajutorului, să ne continuăm ceea ce am început în privința Timişoarei şi a celorlalte localități.

Vă veți osteni deci ca ajutorul promis să vină cât mai repede fiindcă ar fi timpul potrivit să se întreprindă ceva împotriva duşmanului în Ungaria, luna ar fi potrivită pentru acest loc. Dumnezeu să vă… Dat în cetatea noastră Lipova, 27 iunie 1596»”.

Ca să obțină toate acestea, principele Transilvaniei a redat secuilor toate libertățile lor, a dat sfoară în țară şi a mobilizat toți cavalerii (dacă nu veneau îşi pierdeau averile) şi s-a înarmat şi le-a spus să fie în 25 iulie la Alba Iulia cu provizii pe trei luni.

Intenția principelui era să pună fața-n față cu duşmanul o forță puternică şi să dea o luptă cavalerească.

Principele a aflat prin spioni, că vine împăratul turcesc în persoană, împreună cu 300.000 oameni călare şi pedeştri, plus 36.000 alți soldați, toți pregătiți pentru 12, 15 şi 20 iunie; cu toate că paşa magi, apoi Muftii sau popii turceşti cum se spune, au fost împotriva plecării lui din Constantinopol, dar părerea lui definitivă a fost să meargă împotriva Vienei şi, în acelaşi timp, să se războiască cu principele Transilvaniei şi apoi cu perşii. Acestea toate au fost confirmate de o mulțime de prizonieri, precum şi de faptul că turcii erau iarăşi activi.

Mai departe, Domnia Sa a primit ştiri bune de la duhovnicul său părintele Alfonso, care a fost în Spania la rege şi l-a anunțat pe principe că va primi un ajutor de stat, atât timp cât va dura lupta cu turcii şi a promis şi galbeni de la majestatea sa.

Întâlnirea dintre persani şi turci a fost cam aşa: turcii au atacat cu o armată de 21.000 oameni în frumoasa cetate Jatt (? – n.n.) în munții Chalderini, iar perşii au ucis 14.000 turci şi au pierdut 4.000 oameni iar turcii au fugit.

După plecarea împăratului (sultanului – n.n.) în Constantinopol a fost mare foc şi multe tarabe cu mărfuri prețioase au ars dar ienicerii, care de obicei se ocupă cu stingerea focului, n-au vrut acum să-l stingă din cauza împăratului care, printre altele, le-a interzis să bea vin; în timpul incendiului ei au intrat în pivnițele de vin luându-l cu sila. Şi dacă n-ar fi fost nobilul Velin paşa să stingă focul ar fi dispărut o pătrime din Constantinopol.

După ultima luptă şi multele ciocniri din ultima vreme în care au fost un număr destul de mare de tătari, hanul a îndrăznit să ceară de la regele Poloniei — oferind daruri în aur brut, argint prelucrat, reprezentând un palat şi un ceas minunat, precum şi portretul său gravat, călare pe o cămilă — permisiunea să intre prin teritoriul său în Germania cu 100.000 tătari, că ar fi gata să dea şi ostateci precum şi asigurarea că nu face nici un rău în țara

acestuia; această cerere tătărească a fost respinsă de către Majestatea sa polonă.

Duşmanii au vrut să asedieze total Lipova, dar între timp secuii s-au alăturat din nou principelui Transilvaniei, cu cavalerie şi alte trupe şi, de aceea, turcii au renunţat.

Turci au vrut acum, jos în Croaţia, să-l atace pe domnul de Herrberstein prin suprindere, dar acesta avusese ştiri şi i-a atacat el pe turci, i-a despărţit, a omorât peste 500, şi a cucerit câteva steaguri. De data aceasta dintre ai noştri au fost omorâţi şi răniţi în jur de 70. După aceia ai noştri au asediat Constanobitz, la 7 km depărtare de Petrina, şi l-au cucerit.

De altfel, în marea armată a turcilor, sub comanda lui Giafer paşa, a intrat dizenteria şi au murit în jur de 5.000. Domnul Ruprecht von Eggenberg a luat drumul Vienei la 16 iulie ca să ia diferite măsuri în special pentru suburbii, să aprovizioneze populaţia cu vin, muniţii, alimente, şi — în caz de nevoie — să mobilizeze tot al 15-lea, al 10-lea sau al 5-lea om.

Trupele noastre sunt mutate de la Altenberg din Ungaria la Komarom, probabil din necesitatea de a ajuta Slovacia. Steagul imperial a fost inspectat la 18 iulie la Viena împreună cu 300 de cai minunaţi, 10 cai imperiali, dintre care 5 împodobiţi nemţeşte, 2 ungureşte, 3 italieneşte şi hotărâţi să plece la luptă pe 23 iulie. Dumnezeu să le dea purterea lui şi noroc în luptă”.

SCURTE COMENTARII

Aici se încheie textul acestui adevărat şi sintetic buletin de ştiri, redactat în germana medievală. Ţin să adaug mulţumirile mele fostului coleg de la Muzeul Banatului din Timişoara, Horst Helfrich, cu ajutorul căruia am descifrat — acum aproape trei decenii — acest text pe care-l redăm, În extenso, limbii şi istoriografiei româneşti.

Relatarea germană oferă informaţii despre începerea, durata şi sârşitul campaniei princiare din Banat. Corecte, în ansamblu, informaţiile sunt mai sărace decât cele cuprinse în relatările altor martori oculari. Faptul se explică prin depărtarea editorului şi redactorului german faţă de Timişoara şi pe relatarea sumară pe care i-a făcut-o acel nobil transilvan ajuns în centrul Europei.

În conformitate cu regulile evului mediu, figura centrală a relatării este principele Transilvaniei. La el se referă majoritatea afirmaţiilor, lui îi aparţin marile decizii şi succese, chiar dacă, în realitate, acest principe este un biet pion manevrat de nobili şi comandanţi de oşti pricepuţi.

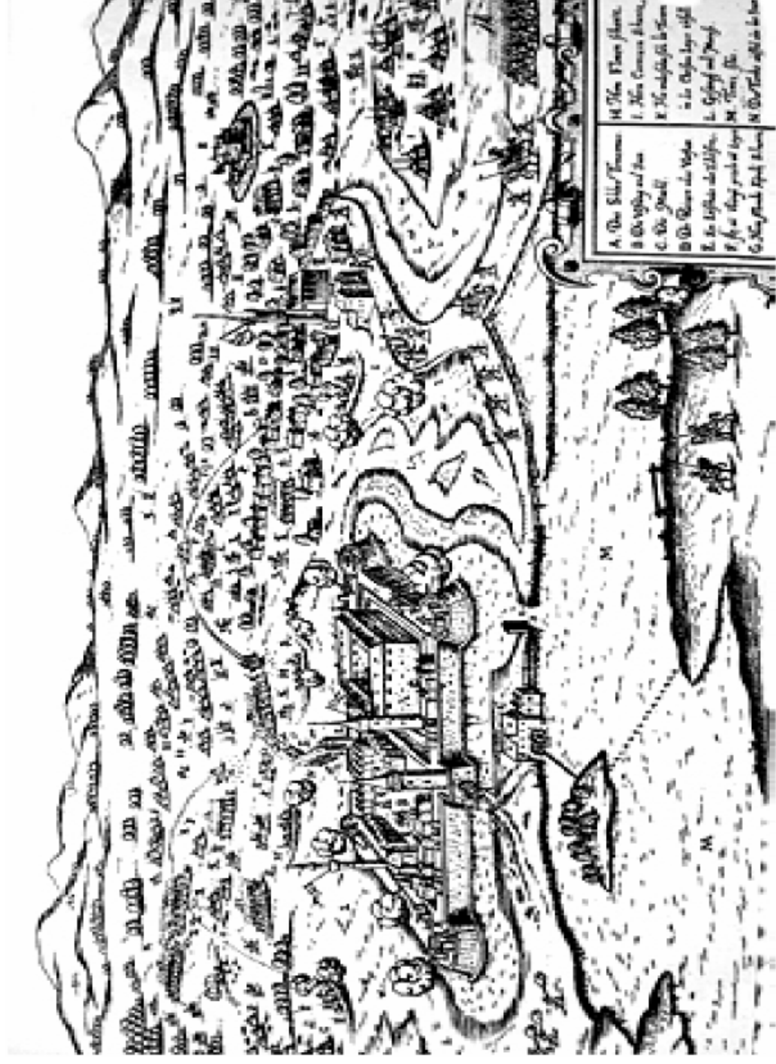
Scrisoarea acestui principe către un conducător de stat creştin, prin care explică situaţia militară şi solicită ajutor militar şi financiar, este o mostră a incapacităţii sale de a gestiona o campanie militară pornită şi desfăşurată în condiţii favorabile. Oprirea asediului Timişoarei are motivaţii uşor puerile, iar laşitatea se ascunde în spatele unor repetate cereri de ajutor.

Încetineala cu care s-a desfăşurat campania, lipsa de reacţie princiară la momentele favorabile au fost cauzele care au condus la această retragere fără glorie, într-un moment în care Timişoara putea fi cucerită.

În cuprinsul relatării germane sunt câteva aspecte extrem de concrete, cum ar fi, de exemplu, pregătirea atacului şi lupta din 17 iunie. Aceasta înseamnă că informatorul publicaţiei germane a participat personal la această luptă şi cunoştea detaliile, pe care le-a povestit redacţiei.

Timişoara şi Banatul pe o hartă din 1596

Timişoara, 1596

II.4. Asediul Timişoarei într-o relatare din 1598

„Discurs” — Scurte ştiri şi povestiri despre ce s-a petrecut din toamna trecută până în timpul nostru de 4 luni... Tipărit la Nürnberg cu aprobare, 1598.

Acest avisso, descrie faptele acestor luni, folosind diverse scrisori ajunse la Nürnberg din Transilvania.

Din cele 36 de pagini ale tipăriturii, 11 se ocupă exclusiv cu luptele din Banat şi Timişoara; redăm aici evenimentele:

„Atunci când principele transilvan a ajuns cu trupele în faţa Lipovei au cucerit cetatea Nădlac din apropiere şi au murit mulţi turci care erau în cetatea respectivă şi care se apăraseră. După aceea s-au ocupat de Cenad, care cu ani în urmă a fost un minunat centru episcopal; principele a ocupat-o şi a lăsat aici provizii şi muniţii. După cucerirea cetăţii amintite, au pornit în faţa Timişoarei. Au tras şi au asediat-o. Domnul cancelar şi Gaspar Kornis — cu câteva zile înainte de sosirea lui Albert Király de la Oradea —au asediat cu trupele lor cetatea Timişoara; despre faptul că mai mulţi bărbaţi şi femei nobile din Timişoara s-au dus în tabăra creştină şi i-au rugat să cucerească cât mai repede cetatea... În timp ce Timişoara a fost asediată şi se trăgea cu tunurile, Armat (Ahmat sau Ahmed) paşa (beilerbei de Timişoara – n.n.) l-a chemat pe fiul surorii hanului tătăresc despre care s-a mai povestit iar serdarul Ungariei i-a cerut. Drept care cere ajutor căci fără ajutorul lui îi era imposibil să ţină cetatea. Serdarul a ordonat paşei din Anatolia să trimită ajutoare. El însă nu putea să îndrăznească să-l atace pe principele transilvan şi nici nu a vrut, dar după ce acesta a cucerit cele două mari castele din Joskerek (Becicherecu Mare – n.n.) şi Martona susnumitul cancelar cu două mii de pedeştri şi două mii de călăreţi a pornit spre Joskerek,

l-a cucerit, a omorât tot ce i s-a opus — aşa cum îi scrie cancelarul domnului Bochkay. Mai departe el a amintit faptul că la Timişoara s-au pus în poziţie trei tunuri mari şi că cel de-al patrulea bastion este încercuit şi turcii au încercat o ieşire puternică prin spatele transilvănenilor dar aproape toţi au fost măcelăriţi. De asemenea sunt neînţelegeri în cetate: unii sunt pentru predare alţii nu. O serie de tătari au sosit dar au fost respinşi iar pe 25 octombrie 400 de haiduci au trecut Tisa dincolo de Cenad şi au atacat castelul Martona, i-au ucis pe toţi cei din interior, au prins doi begi, pe unul l-au decapitat şi au luat tot din castel, aflând acolo lucruri minunate, apoi i-au dat foc. Au adus un beg, oştean cu experienţă, în faţa taberei din Timişoara. Pe 29 octombrie principele transilvan l-a trimis pe domnul Pancraţiu Segnyei la secui la Braşov, apoi la Mihai, voievodul Valachiei, ca să vină cu 15.000 oameni — pedestraşi şi călăreţi iar pe cei 3.000 trabanţi să-i trimită la Dunăre, iar cu cei 6.000 secui să cucerească cât mai repede Timişoara... Între timp această cetate a fost asediată tot mai mult de principe şi nu le-a venit nici un ajutor (otomanilor – n.n.). Câţiva turci — vreo cinci mii de grăniceri — au vrut să-i sperie în 4 noiembrie, dar principele i-a aşteptat la râul peste care trebuiau să treacă cu 10.000 oameni. Conducătorul turcilor, Harman paşa, era experimentat, iar când turcii au vrut să treacă transilvănenii i-au atacat atât de serios, încât cea mai mare parte a lor a rămas în apă şi nemai ajungând în faţa Timişoarei, iar restul au fugit la fel şi Harman paşa care a fugit în munţi şi a fost urmărit câteva mile spre a fi prins. Fiindcă acum le revenise totul, transilvănenii au început cu mare atenţie şi sârguinţă să asedieze mai serios cetatea, să o încercuiască mai strâns; s-au adus 10 sau 12 tunuri mari din Alba Iulia, după care cancelarul a dat ordin ca pe 12 noiembrie să se atace şi au atacat patru ore fără pagube pentru ei. De această dată turcii au făcut o ieşire puternică, de care principele aflase

deja, drept care ei au fost întâmpinați cu o ploaie de foc, fiind nevoiți să se retragă cu mari pierderi. La această ieşire au fost prinşi 5 turci nobili care au spus că nu mai este posibilă să fie ținută Timişoara dacă nu îi vine ajutor şi au mai spus de asemenea că sunt mari neînțelegeri între locuitorii Timişoarei, mulți vrând să predea cetatea iar alții nu sunt de acord. De aceea transilvănenii au sperat să cucerească cât mai repede cetatea. În 14 noiembrie principele a ordonat să vină mai multe tunuri din Alba Iulia şi să se facă totul şi să atace cetatea şi cu mai mult entuziasm. Turcii retraşi de la Vac, în jur de 6.000, s-au adunat între Hatvan şi Szolnok, pentru a despresura Timişoara, lucru aflat de ai noştri şi drept urmare cancelarul a trimis în întâmpinarea lor, din tabăra de la Timişoara, două mii de călăreți şi două mii de pedestraşi, fără cei patru mii de trabanți, cu ordinul să-i macine; Timişoara rămânea în continuare asediată. (Turcii atacă spre Oradea şi Albert Kiralyi, aflat la Timişoara, se întoarce acolo – n.n.)... dar înainte, fiindcă nu le plăcea să plece din fața Timişoarei, au mai atacat-o o dată serios pe 25 noiembrie de dimineața până seara iar cetatea a fost atât de distrusă de trageri încât cel ce ar fi văzut-o altădată nu ar mai fi recunoscut-o. Dar turcii, cu ajutorul lemnului şi a pământului, au opus o dârză rezistență iar ai noştri — şi datorită timpului nefavorabil — s-au hotărât să renunțe şi să alerge în ajutorul Orăzii”.

Traducerea acestui text a fost făcută de regretatul coleg Horst Helfrich, în castelul Huniazilor din Timişoara, acum mai bine de două decenii.

Timişoara, detaliu de pe o hartă contemporană

II.5. Timişoara anului 1624

O imagine deosebit de interesantă asupra demnitarilor civili şi religioşi, a garnizoanei otomane din Timişoara acestui an, este oferită de către documentul *Veniturile funcționarilor şi ale oştenilor cetății Timişoara din vilaietul Timişoara în anul 1034 (pe primele 160 zile ale anului, începând cu 13 octombrie),* publicat sub nr. CCXVI de către Laszlofalvi Velics Antal şi Kammerer Erno, la p. 414–426 ale primului volum din *Magyarorszagi torok kincstari defterek*, volum apărut la Budapesta în anul 1886.

Înaintea oricăror comentarii, iată conținutul acestui document.

A. PERSONALUL RELIGIOS

1. Personalul primei geamii

1. Abdelbaki khalfa, prim imam şi reis serif khan are zilnic 20 akce = 7.200 a, din care se scad 135 a drept impozit, rămân 7.065 a. S-au plătit deja 2.000 din veniturile Ciacovei, 1.000 din veniturile oraşului şi 140 din visterie.

2. Ali khalfa kiatib şi al doilea imam are venit zilnic de 45 a, total 7.200. Impozitul de 135, rămân 7.065 a, plătite din veniturile Ciacovei 2.000 a, din veniturile oraşului 500 a şi de la visterie 4.565 a.

3. Ali khalfa muezin, devrkhan şi temmdsid khan (cântărețul rugăciunii de dimineată) şi ihlazkhan (cântărețul rugăciunii de izbăvire) are 34 a, total 5.440 a, din care impozit 102 a, rest 5.334 a. S-au plătit din veniturile oraşului 600 a, din visterie 4.734 a.

4. Saban khalfa muezin şi devrkhan are 14 a, total 2.240 a. Impozitul de 42 a, rest 2.198 a, plătite din visterie.

5. Bekr khalfa muezin şi devrkhan are 12 a, total 1.920 a, din care 36 a impozit, rămân 1.600, plătite din visterie.

6. Ali kajim (îngrijitorul) are 10 a/zi, total 1.600, din care impozit 30, rămân 1.570, plătite din visterie.

7. Saban ciakir (slujitor) are 4 a/zi + 640 a, din care 12 a impozit, rest 628 a.

8. Ali devrkhan are 3 a/zi, total 480, impozit 15, rest 465 a.

9. T. Salih kajim are 10 a/zi, total 1.600 a, impozit 30 a, rest 1.570 a. din visterie.

10. Ali siradji (îngrijitorul lămpilor) are 10 a, total 1.600, impozit 30, rest 1.570 a.

11. Mohamed siradji la fel ca precedentul.

12. Mohamed khlalfa vaiz (orator) şi ihlaz serif khan, are 31 a/zi + 4.980 a, din care 93 a impozit, rest 4867 a.

13. Jusuf khalfa imam şi imamul mecetului paşei Tvdsid are 12 a/zi, total 1.920 a, impozit 36 a, rest 1.884 a, din care plătite de la oraş 300 a, din veniturile oraşului 1.000 a şi din visterie 464 a şi rămân de plată 120 a.

Total 13 persoane, cu salariul zilnic de 215 akce.

2. Salariile personalului geamiei interioare a hasului

1. Mustafa khalfa imam are 15 a/zi, total 2.400 a, impozit 45 a, rest 2.355 a plătite de la oraş.

2. Abdelbaki khalfa kiatib şi mahfil (îngrijitorul sălilor bisericii) are 35 a/zi, total 5.600 a, impozit 105 a, rest 5.495 a plătite din visterie.

3. Ali khalfa devrkhan şi muezin are zilnic 13 a, total 2.080 a, impozit 39 a impozit, rest 2.041 a, plătite din visterie.

4. Hasan khalfa muezin şi devrkhan are pe zi 10 a, total 1.600 a, impozit 30, rest 1.570 a.

5. Mustafa khalfa muezin şi deverkhan are 11 a pe zi, total 1.760, fără impozit 1.727 a, plătite 1.462 din veniturile oraşului şi 265 din visterie.

6. Ismail kajim are 13 a. pe zi, total 2080 a, impozit 39, rest 2.041 din care s-a scăzut suma de 390 akce, impozitul pe berat (documentul prin care a fost numit, recent, în funcție), rămân 1651 a.

7. Hasan khalfa reis serif khan (prim cântăreț) are 6 a pe zi, total 960 a, după scăderea impozitului rămân 942 a.

8. Hasan khalfa muezin şi devrkhan, are 10 a pe zi, scăzând 30 a impozit, rămân 1570 a.

9. Ali khalfa mecteb (profesor la şcoală) are 12 a pe zi = 1.920 a minus 36 a impozit, rămân 1.884 a.

10. Mohamed khalfa mecteb are 8 a pe zi = 1.290 a, 24 a impozit, rest 1.256 a. S-a plătit suma din veniturile oraşului 1.176 a şi din visterie 80 a.

11. Zulkfikar khalfa engam khan (muzicant şi cântăreț) are 10 a pe zi, total 1.600, fără impozit 1.570 a.

12. Mustafa khalfa reis serif khan are zilnic 12 a, total 1.570 a.

Total 12 oameni cu solda zilnică 152 a.

3. Salariile personalului geamiei cartierului orăşenesc SEGESD

1. Heider khalfa sermahfil are 25 a pe zi = 4.000 a, 75 a impozit, rest 3.925 a plătite din veniturile Panciovei 500 a, a visteriei 425 a.

2. Hasan khalfa imam şi profesor la şcoală are zilnic 25 a = 4.000, după impozit 3.925, din care plătite din veniturile oraşului 1.200, a visteriei 1.725 a.

3. Mustafa khalfa muezin are 8 a/zi = 1.280 a, impozit 24 a, rest 1.256 a.

4. Husein khakfa reis serif khan are 8 a/zi, total 1.256 a.

5. Husein khalfa muezin are 9 a retribuție = 1.440, scăzând 27 a impozit rămân 1.413 a, plătite din veniturile oraşului 500, din visterie 913 a.

6. Mustafa khalfa al doilea imam are 14 a/zi = 2.400, fără 45 a impozit rămân 1.355 a, plătite din veniturile oraşului 400 a, din veniturile oraşului GY… (lipsă în text – n.n.), din visterie 1.635 a.

7. Saban khalfa muezin şi devrkhan are 10 a/zi, total 1.660, din care rămân 1.570 a.

8. Ahmed Ibrahim siradji are 6 a = 960, impozitul de 18 a, rămân 942 a.

9. Jusuf khalfa kajim şi siradji are 11 a = 1.760, impozitul este 33 a, rămân 1.727 a.

10. Ahmed Ibrahim kajim are 6 a/zi = 960, impozitul 18 a, rămân 942 a.

Total 10 oameni cu salariul zilnic de 123 akce.

4. Personalul geamiei cartierului Hizr-aga

1. Hasan khalfa imam şi kiatib are zilnic 12 a, în total are 1.920, se scad 36 a impozitul şi rămân 1884, plătite din visterie.

2. Rizvan khalfa are 10 a/zi, total 1.570 a, plătite 400 din veniturile oraşului, veniturile Ciacovei 1.000 a, din visterie 170 a.

3. Ahmed khalfa temdsid khan are 5 a/zi = 800, rămâne cu 785 a.

4. Perviz kajim are 6 a/zi = 960, rămâne cu 942, dintre care au fost plătite 500 din veniturile oraşului şi 442 din visterie.

5. Mustafa muezin şi salakhan (cântărețul rugăciunii) are 13 a/zi = 2.080, rămâne cu 2.04l a.

6. Mustafa khalfa imam şi reis serif khan are 20 a/zi = 3.200, rămâne cu 3.140 a.

7. Husein khalfa mecteb şi mukajim (profesor de şcoală şi supraveghetor principal) are 15 a/zi = 2.400, rămâne cu 2.355 a.

8. Abdelbaki mukajim are 12 a/zi = 1.920, impozitul 32 a, rămâne cu 2.355 a.

9. Mohamed khalfa devrkhan şi… (lipsă text – n.n.) are 9 a = 1.440, rămâne cu 1.412 a.

10. Hasan khalfa ihlaz serif khan şi siradji are 11 a = 1.760, rămâne cu 1.727 a.

11. Ahmed khalfa muezin are 12 a = 1.920 a, impozitul e de 36 a, rămâne cu 1.884 a, plătite 800 din veniturile oraşului, 1.084 din visterie.

Total 11 oameni cu 124 a total pe zi.

5. Personalul mecetului din cartierul Mahmud chehaia

1. Salih khalfa imam are 30 a/zi = 4.800, 90 a impozit şi rămâne cu 4.710 a dintre care au fost plătite 500 din veniturile de la Mazakar (? – n.n.), 3.000 din veniturile Ciacovei şi 1.010 din visterie.

2. Mohamed khalfa muezim şi kajim are 15 a/zi = 2.400, rest 2.355 a, plătite 2.205 din veniturile oraşului, 150 din visterie.

3. Osman mutekaid are 20 a = 3.200, rest 3.160, dintre care plătit 1.000 a.

4. Ismail siradji are 5 a = 500 a.

5. Ibrahim khalfa engamkhan are 12 a/zi = 1.920, impozit 35 a, rest 1.884 a.

6. Isac khalfa … (lipsă text – n.n.) khan are 12 a = 1.920, rest 1.884 a de achitat din visterie.

Total 6 persoane cu salariul zilnic de 94 a.

B. FUNCŢIONARI

1. Mutecaizi, duagi, sagirti, mehteri etc.

1. Husein khalfa mucajim şi profesor la medresă are 19 a, total 3.040, rest de plată 2.983 a.

2. Ali khalfa memcmteb, profesor şi cântăreţ are 17 a/zi, total 2.720, rămân de plată 2.669 a.

3. Mujiedin khalfa medrese are zilnic 20 a, în total 3.200, fără 60 a impozit, rămân de plată 3.140 a.

4. Abdelbaki ihlaz serif khan are 15 a/zi = 2.400, rest de plată 2.355 a.

5. Hasan khalfa ihlaz khan are 8 a, în total fără impozit are 1.256 a.

6. Ali khalfa mutecaid are 25 a = 4.000 a, din care 75 a impozit, rest 3.925 a.

7. Mohamed khalfa mucajim şi … (lipsă text – n.n.) are 24 a, fără 72 a impozit rămân 3.768 a de plată.

8. Ismail kajim khan are 12 a = 1.920, fără 36 a impozit, rest 1.884 a.

9. Khalil duag are 15 a = 2.355 a (fără 45 a impozit).

10. Mustafa Dede ihlaz serif khan are 8 a = 1.280, fără impozit 1.256 a de plată.

11. Ahmed khalfa ser engam khan are 35 a/zi = 5.600, 105 a impozit, rest de plată 5.495 a.

12. Muslihedin ihlaz khan are 15 a, total 2.355 a.

13. Mustafa khalfa ihlaz khan are 8 a, în total 1.256 a.

14. Murteza kiatib bejt ul mal (supravhegetor, administrator visterie) are 12 a, în total 1.884 a.

15. Cender khalfa engam serif khan are zilnic 12 a, total 1.884 a.

16. Muslihedin khalfa kajim khan are pe zi 15, total 2.355 a.

17. Veli chehaia cântarului are zilnic 20 a, după impozit rămâne cu 3.170 a.

18. Jusuf mehher 15 a/zi = 2.355 a.

19. Bechtas mehter are 12 a/zi, total 1.884 a.

20. Mohamed kiatib djesr (perceptor de vamă) 19 a/zi = 2.983.

21. Abdelbaki engam khan zilnic 10 a, total 1.570 a.

22. Ali khalfa temdsid khan 8 a/zi, total 1.256 a.

23. Salih sagird ruznamce (cel ce ține la zi registrul schimbării dărilor), zilnic 8, total 1.257 a.

24. Omar sagird muktata (cel ce ține evidența chiriilor, scrib) 8 pe zi, total 1.256 a.

25. Mustafa sagird muhasebe (ofițer de intendență, de finanțe) zilnic 15, total 2.355 a.

26. Hasan khalfa serif khan 5 pe zi, total 785 a.

27. Mustafa khalfa ihlazkhan, 10 pe zi, total 1.570 a.

28. Mohamed khalfa, muderris, zilnic 30, total 4.710.

29. Mohamed mutecaid, zilnic 3, total 475 a.

30. Mohamed mutecaid (altul) 20 pe zi, total 3.140 a.

31. Mahmud duag, zilnic 5, total 785 a.

32. Bekr duag, 5, total 785 a.

33. Bekr khalfa duag, 8, total 1.256 a.

34. Mohamed khalfa duag, 13, total 2.041 a.

35. Rizvan khalfa engam khan, 10, total 1.570 a.

36. Rizvan Dede Şeic 15, total 2.355 a.

37. Mohamed khalfa mecteb în cartierul Segesd 8, total 1.256 a.

38. Hasan khalfa duag 15, total 2.355 a.

39. Rizvan nazirul geamiei nu are trecut salariul.

40. Saban aga musulmanilor nu are trecut salariul.

41. Salih khalfa beitserif khan (prim cântăreț) 8, total 1.256 a.

42. Abdelkader mehter khanize 15, total 2.355 a.

43. Suleiman muhasib (ofițerul cu soldele) 8, total 1.245 a.

44. Hasan duag, 12, total 1.884 a.

45. Abdelbaki sagird muhasib (ofițer cu soldele, salariile) 12, total 1.884 a.

46. Ibrahim diak aga (şeful elevilor) 20, total 3.140 a.

47. Şeic Muslihedin 8, total 1.256 a.

48. Heider khalfa ihlaz serifkhan, 13, total 2.041 a.

49. Salih khallfa ihlaz serifkhan, 10, total 1.570 a.

50. Abdelkader khalfa mecteb kajim. 7, total 1.099 a.

51. Abdelkader khalfa mecteb kajim (altul), 7, total 1.099 a.

52. Seid Osman mutecaid, 15, total 2.355 a.

53. Musliheddin mutecaid, 6 total 942 a.

54. Baba Husein dar, zilnic 7, total 1.099 a.

55. Husein mirmiranul seraiului 12, total 1.884 a.

56. Zulfikar khalfa duag 10, total 1.570 a.

57. Ali, 8, total 1.256 a.

58. Ibrahim mutecaid, 10, total 1.570 a.

59. Mustafa ihlazkhan, 11, total 1.727 a.

60. Saf, 6, total 942 a.

61. Efendi 15, total 2.355 a.

62. Ahmed khalfa imam la geamia Khasim, 10.

Total 62 care primesc zilnic 795 akce.Taxa de 3 berat este de 240 akce.

2. Ceauşii divanului

1. Khalil ceauş, zilnic 30, total 4.710 a.
2. Ahmed ceauş, zilnic 20, total 3.140 a.
3. Husein ceauş, zilnic 25, total 3.975 a.
4. Husein ceauş (altul) zilnic 20, total 3.140 a.
5. Rizvan ceauş, zilnic 20, total 3.140 a.

În total 5 ceauşi, zilnic au 115 akce.

C. NUMĂRUL MILITARILOR

1. Paza internă

1. Ibrahim kiatib 30 a/zi; Husein alemdar (stegar) 17 a; Omar Ali djebel (cuirasat) 12 a; Gazanfer dejebel 8 a; Ibrahim djebel 10 a; Husein M, 10 a; Fuad bevvab (portar) 10 a; Sesuvar bevvab 10 a;

2. Ali Divane sergent 15 a; Ahmed Husein 12 a; Veli Bozna 7 a; Mustafa Bozna 10 a; Ibrahim Fuad 8 a; Gazanfer 8 a; Ahmed 10 a; Fuad 10 a; Regep Bozna 10 a; Mohamed Divane 8 a.

3. Iusuf Abdullah sergent 15 a; Husein 8 a; Mohamed 7 a; Mohamed Abdullah 8; Mohamed Bozna 8 a; Ahmed Mustafa 7 a; Mustafa Divane 8 a; Jusuf Abdullah 10 a; Omar Mustafa 9 a; Husein Mohamed 7 a;

4. Ibrahim Divane sergent 15 a; Fuad Ibrahim 12 a; Mohamed M. 8 a; Rizvan Abdullah 7 a; Ali Saban 7 a;

5. Zulfikar sergent 15 a; Ahmed 10 a; Mustafa 7 a; Jusuf Divane 10 a; Muhai Abdullah 7 a; Mustafa Abdullah 7 a; Jusuf Abdullah 7 a; A… 8 a.

6. Mohamed Abdullah sergent 15 a; Ibrahim Suleiman 10 a; Hasan Mustafa 7 a; Ali Veli 10 a; Ahmed 10 a; Ibrahim Abdullah 8 a; Mustafa Rizvan 9 a; Ahmed Abdullah 10 a; Manzur 10 a; Ali Bozna 7 a; Osman Bozna 9 a;

7. Ibrahim Mustafa sergent 15 a; Mohamed Divane 10 a; Ahmed Husein 7 a; Husein Abdullah 9 a; Osman 10 a; Regep 7 a; Mohamed Rizvan 7 a; Mohamed Dj 7 a; Ahmed 7 a;

8. Mahmud sergent 10 a; Mustafa Abdullah 8 a; Mahmud 9 a; Isa Mohamed 8 a; Mohamed Mustafa 8 a; Ramazan Abdullah 7 a; Ahmed Bozna 7 a; Ali Mohamed 8 a; Hasan Mahmud 8 a; Ahmed Bozna 8 a;

9. Hasan Divane sergent 15 a.; Omar 10 a.; Mustafa Mohamed 8 a.; Abdi Husein 7 a.; Husein 7 a.; Mohamed Osman 10 a.;

10. Manzur sergent 15 a; Husein 10 a; Durak 7 a; Mohamed Ibrahim 7 a; Ali Divane 10 a; Abdullah 8 a; Mohamed Abdullah 10 a;

11. Jusuf sergent 14 a; Suleiman Bozna 10 a; Husein Divane 10 a; Ashmed Bozna 10 a; Mohamed Bozna 10 a; Mohamed Husein 10 a; Ahmed Ali 10 a; Durak 10 a; Mohammed Osman 10 a; Muhjieddin 10 a;

Total 95 oameni, 9.915 akce soldă. Adăugând şi beratele 570 + 956 = 1.526 a.

2. Paza internă (tunarii)

Zulfikar aga 30 a; Khalil chehaia 20 a; Ali stegarul 12 a; Jusuf sergent 15 a;

În total sunt 23 oameni, au zilnic 244 akce. Beratul este de 450 akce.

3. Tunarii externi

Selim chehaia 30 a; Selim khalfa kjarhane (meşter în fabrica sultanală) 15 a.

În total sunt 54 oameni, au zilnic 517 akce soldă. Beratul este de 270 akce.

4. Paza externă

Jusuf aga 40 a; Hasan stegar 10 a; Hasan Mahmud sergent 12 a.

Sunt 2 bulucuri cu 26 oameni ce au pe zi 274 akce soldă. Beratul este de 720 akce.

5. Paza depozitului de muniții

Hamza aga 31 a; Jusuf Abdullah sergent 11 a şi 14 oameni.

Solda zilnică de 151 akce, beratul de 240 a.

6. Barutdgii timişoreni (fabricanții prafului de puşcă)

Mohamed aga 56 a; Ahmed chehaia 27 a; Ali khalfa 23 a; Ali nazir 30 a; Jusuf kiatib 16 a; Mohamed duag 11 a; Ahmed stegar 18 a şi 7 bulucuri cu 75 oameni.

În total, zilnic 1.006 akce soldă.

7. Paznicii de noapte (pasban)

Ferhad aga 26 a; Mustafa chehaia 20 a; Ali 12 a.

Total 17 oameni cu 231 a solda zilnică.

8. Muteferica din Timişoara

Regep aga cu cei 14 oameni ai săi au solda zilnică de 313 akce, a agăi este de 32 akce iar kapudanul Gaspar are 40 akce pe zi.

9. Ulufegii

1. Prima trupă timişoreană de călăreți: Moharrem aga 50 a; Ali kiatib —; Ali stegart —; Ali Dede duag —; Husein seroda 15 a; Mohamed Divane 10 a.

Total sunt 12 seroda (companii?) cu 112 oameni, cu solda zilnică de 1.241 a; beratul este de 600 a.

2. A doua trupă de călăreți: Safar aga 50 a; Ismail kiatib 16 a; Mustafa stegar 16 a; Mustafa seroda 20 a.

În total sunt 7 seroda cu 70 oameni şi solda pe zi de 796 akce.

3. A treia trupă de călăreți: Mustafa aga 46 a; Husein stegar 12 a; Bekr seroda 12 a; Husein Divane 10 a.

În total sunt 6 seroda cu 64 oameni şi 715 akce solda pe zi.

4. A patra trupă de călăreți: Mohamed aga 60 a; Hasan duag 15 a; Abdelkader kiatib 15 a; Mustafa stegar 12 a; Ibrahim 10 a; Mustafa seroda 25 a; Ahmed 10 a; Hasan Divane 10 a; Mustafa Divane 10 a; Rizvan 10 a; Husein Divane 10 a.

Sunt 10 oda cu 74 oameni total, 843 akce solda pe zi.

10. Azapii timişoreni

1. Prima trupă: Ibrahim aga 50 a; Mahmud chehaia 22 a; Salih stegar 15 a; Bali reis 22 a; Murteza Saban 14 a; Saban kiatib 12 a; S…, seroda 16 a; Ahmed Divane 10 a.

Sunt 5 riasuri, 11 ode, total 131 oameni, zilnic au 1.231 akce soldă. Beratul este de 1.725 akce.

2. A doua trupă: Hasan aga 40 a; Mahmud chehaia 20 a;

Sunt 2 riasuri cu 5 ode, total 62 oameni ce au solda pe zi de 603 akce, beratul fiind de 3.030 akce.

3. A treia trupă: Mohamed aga 43 a; Ali chehaia 23 a; Hasan stegar 13 a.

Sunt 2 riasuri cu 6 ode, în total 64 oameni ce au pe zi solda de 586 akce.

11. Martologii timişoreni

1. Prima trupă: Hasan aga 35 a; Osman sermaie (sutaş) 16 a; Petru Martin stegar 8 a; K.Benedik seroda 12 a; Berudan Damian 4 a; Gyura Ilie 4 a; Sojo 4 a; Radosdak 4 a; Stoian Divane 4 a; Giurita 4 a; R…Marko 4 a.

Sunt 5 ode cu 40 oameni şi 226 akce solda pe zi.

2. A doua trupă: Mohamed aga 35 a; Miklos sermaie 16 a; Miklos stegar 8 a; Istovan seroda 8 a; Iancu 4 a; Jovan Benedik 4 a; Farca Berenik 4 a; Lucaci Berenik 4 a.

Sunt 5 ode cu 23 oameni, au pe zi 154 akce.

12. Koprudji (paznicii podurilor)

Mohamed aga 20 a; Gozdan kjar 6 a; Pavel kjar 6 a; P… kjar 6 a; Giura kjar 6 a; Koza kjar 6 a; Sladi 6 a; Lucaci kjar 6 a.

Sunt 14 oameni în total ce au pe zi 98 akce.

TOTAL GENERAL

Personalul religios şi şcolar a celor 5 geamii: 51

Profesori, învăţători, cântăreţi, preoţi militari:

Funcţionari financiari şi economici, meşteşugari:

Pensionari, ceauşi: 67
Garnizoana interioară: 95
Tunarii din interior şi exterior: 77
Garnizoana exterioară: 26
Paza şi lucrătorii la pulberărie: 106
Ulufegii: 320
Azapii: 255
Martologii: 63
Păzitorii podurilor: 14
Total 1.074 oameni.

PRECIZĂRI

Documentul se păstra la data editării la biblioteca imperială din Viena sub cota Mxt. 619.

Cu toate că pare a fi exhaustiv se observă faptul că nu prezintă unitar toate categoriile aflate în solda sultanului. Astfel avem detalii asupra personalului religios, a funcțiilor acestuia, dar lipsesc parțial date asemănătoare despre membrii garnizoanei. Aici se oferă numele comandanților — mai mici sau mai mari — dar se omit (prin generalizare) numele soldaților din diferitele corpuri de armată.

Cu toate acestea documentul prezentat mai sus, chiar dacă într-o traducere după traducere, reuşeşte să confirme o stare de fapt, anume aceea că personalul otoman şi creştin (vezi martologii) era extrem de numeros, bine ierarhizat şi primea o leafă sau soldă zilnică pe măsura rangului ocupat.

Un alt element care trebuie remarcat: extrema precizie a finanțelor vialietului de Timişoara. Opinia aproape unanim împărtăşită până acum era că otomanii nu au avut o administrație riguroasă, ca de exemplu cea austriacă. Acest document şi multe

altele deja traduse în limbi europene, demonstrează faptul că, dimpotrivă, administrația otomană cunoştea fiecare individ, fiecare slujbă, fiecare proprietate, condițiile în care se derula serviciul fiecărui angajat şi, ca urmare, ştia exact de ce sume are nevoie, de unde le poate procura, cum le poate transporta în fiecare loc şi cum să le distribuie personalului angajat.

Documentul este interesant şi prin faptul că redă denumirile otomane ale funcțiilor şi, uneori, ale meseriilor practicate la Timişoara, în anul 1624.

Acest document mai aduce câteva date — absolut inedite — şi neintrate în circuitul ştiințific românesc: denumirile date de otomani unor cartiere timişorene. Probabil că acestea s-au mai schimbat uneori,dar la momentul anului 1624 cunoaştem cartierele Segesd, Hizr-aga, Mahmud chehaia, în fiecare — fie el aflat în cartierul actual cetate, fie în cele două Palănci — aflându-se câte o geamie sau mecet (lăcaş musulman de mici dimensiuni). Mai aflăm numele unor profesori şi dascăli de la şcolile timişorene, fie ele elementare, fie de rang mediu (medrese).

Cine citeşte cu atenție acest document mai are parte şi de alte surprize, prin precizările, uneori extrem de detaliate, asupra vieții şi activității slujitorilor religiei islamice, a funcționarilor de stat şi chiar a garnizoanei timişorene.

Oricum ar fi, se impune o nouă cercetare asupra originalului documentului şi, implicit, o nouă republicare a acestuia. Semnalul nostru îndeamnă spre aşa ceva.

Cadiu

Derviş învârtitor

Ceremonialul cafelei

Francisc Wathay, Timişoara (Stampă), 1650

II.6. Timişoara mitropolitului Iosif

(Sfântul Iosif cel nou de la Partoş 1650–1653)

Numit mitropolit al Banatului în anul 1650, Iosif — aromân sau morlach din Dalmaţia — aflat la venerabila vârstă de 81 de ani, devine repede o figură remarcabilă a Timişoarei şi a întregului Banat. Deşi păstoreşte ortodoxia locală doar trei ani, retrăgându-se apoi la mănăstirea Partoş unde moare în anul 1656, Iosif — cunoscut îndeobşte după numele de Sfântul Iosif cel Nou de la Partoş — marchează câteva momente importante.

Bun cunoscător al sufletului omenesc, al grijilor şi nevoilor cotidiene, dar şi al moravurilor otomane, Iosif reuşeşte să se impună atât în faţa credincioşilor care-l venerează, cât şi în faţa beilerbeilor vilayetului de Timişoara, ocrotindu-şi astfel credincioşii. Faima sa de făcător de minuni îl precede şi-i succede în timp.

Recuperarea figurii sale pentru ortodoxia românească şi, parţial şi pentru istoriografie, a fost făcută de către controversatul Gheorghe Cotoşman în cartea *Viaţa Sfântului Iosif cel Nou Mitropolitul Timişorii şi a toată Ţara Banatului*, 1650–1656, tipărită la Timişoara în anul 1956.

Autorul pune în circulaţie două mărturii scrise. Una este aceea a fostului secretar personal al mitropolitului — Damaschin Udra (Udrea) scrisă la Caransebeş la 1701 şi cealaltă este mărturia egumenului Nechifor de la Partoş, scrisă în anul 1748. Cele două scrieri, pot fi considerate hagiografice, dar oferă extrem de multe date reale despre cele ce s-au întâmplat în aceşti ani la Timişoara şi în toată zona Banatului.

Iată fragmentele din *Viața Sfântului Iosif*, operă a lui Damaschin Udrea care se referă la Timişoara. Limba română arhaică a bănățenilor este omniprezentă şi conferă un plus de savoare evenimentelor.

„Iară cănd s-au apropiat Sf. Metropolit dă Timişoara, chiar la vadu Timişului l-au întâmpinat 50 de călăreți turci trămişi de paşa Fasli alu Timişoara, carele au auzit dăspră minunea săvârşită la Vârşăț, şi el au fost tot copil dă creştin dăla marea lui Dalmația şii s-au turcit în robie, dară bun cu creştinii tot a rămas. Şi când au ajuns la Timişoara, mare alaiu şi mare părage au aşteptat pe Sf. Metropolit şi mulțime fără număr din toate părțile paşalâcului şi a țării Bănatului şi chiar dă dăparte dăla Buda şi dă prăstă Dunărea ungurească.

Iară când s-au gătat păradea şi sf. Metropolit au plecat cătră casa lui, când au trecut pe ulița argintarilor, chiar înainte d-a răsuci pră calea Bisericii vechi, feciorii lu Iovan Capră au scos pră targă pră tata lor, carele au fost ologit dă 20 ani. Şi l-au pus în calea sf. Metropolit. Iară sf. Metropolit s-au oprit lângă el, au pus mâna pră capul lui şi ologu s-au sculat şi au umblat, şi lumea s-au minunat şi s-au închinat ş-au căzut în genunchi şi au sărutat poala sf. Metropolit. Şi turcii s-au închinat lui.

Iară în anul ce-o vinit, plecând paşa Faslî, în locul lui au venit paşa Korişanț carele au fost om nă-ngăduitor şi rău dă suflet, c-au fost şi beteag de ficat, s-au purtat rău cu raialele ş-au fost om hapsân şi lacom, ş-o vrut să strângă averi, dară sf. Metropolit au vorbit cu el blând şi i-au dat daruri dă aur şi dă argint şi l-au înduplecat şi nu s-au legat dă besericile din Timişoara.

Iară în anul 1652, la sf. Apostoli Pătru şi Pavel, carele au fost hramul sf. beserici vlădiceşti a vechi dă lemn din măidanul Răduților, şi sf. Metropolit au mers să slujească, iară dela Pălanca cârnă au început să iasă fum şi foc mare s-au atătat cu vâlvătăi

până la cer şi vânt mare s-au pornit ş-au dus focul cătră Palanca Mare.Şi vântu au dus scântei prăstă cetate şi s-au aprins şi dughenile jidovilor dă supt zidul Iosimi, iară d-acolo focu s-a întins cătră casele topciilor şi-au început să ardă dăla apus cetatea, ş-au ars din trei părți Palăncile şi pârjolu au ajuns şi la oborul vaidei şi de acolo la casa paşei, iară în jos măido (aproape) la beserecă unde-o slujit sf. Metropolit Iosif. Iară lumea prăstă tot au fugit țipând. S-au ars căşi şi oameni şi mueri şi copii au murit arşi.

Iară atunci sf. Metropolit au eşit în odăjdii din sf. beserică şi s-au întors cu fața la foc şi-au privit prăpădul, pră care vântul l-au adus acuş cătră beserecă, şi s-au uitat la lumea ce-au năbunit dă spaimă ş-au căzut El în genunchi pră treptele beserecii şi-au atins țărâna cu fruntea ş-au stat aşa şi s-au rugat. Iară dăla miazăzi nouri negri s-au văzut atunci năltându-se şi fulgere au tunat cu grozăvie, iară într-o nimica dă ceas s-au pornit ploaie cum nu s-au mai pomenit d-au curs apele ca potopul ş-au încetat focul ş-au stins tăciunii ş-au spălat toate urmele prăpădului. Iară când au fost aproape dă chindie s-au luminat ceriu iară, ş-au eşit 7 curcubeie unu prăstă altu, iară sf. Metropolit atunci s-au sculat dân genunchi şi odăjdiile lui au fost uscate, n-atinse nici dă un strop dă ploaie:şi aşa s-au închis în chilia lui şi trei zile nu au eşit, nu l-au văzut nime. Iară după aceea, când au eşit şi s-au arătat la lume, au avut semnul sfintei Cruci ars pră dosul palmei dăla mâna stângă, numa sămnul nu au fost roşu, numa au fost ca aurul curat ş-au luminat la umbră. Şi ăsta sămn l-au avut până l-au pus în mormânt.

Iară dă ziua dă hram, adică de Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril, igumenul sfintei mănăstiri Partoş l-au chemat să vină la Partoş, ca să slujească, că multă lume are să se adune şi lumea dornică este tare d-a-l vedea la față pră sf. Metropolit cel făcător

dă minuni. Iară sf. Metropolit au făgăduit că va merge. Şi cu trei zile înainte au pornit pră picioare din Timişoara… (Textul curge în continuare privind întările miraculoase din cursul drumului şi de la Partoş din anul 1652 – n.n.)

Iară în anu 1653 la sf.Paşti ş-au lăsat sf. Metropolit Scamnu dăn Timişoara şi s-au aşezat în sf. mânăstirea Partoşului şi au trăit în posturi şi rugăciuni vreme dă trei ani, până la anu 1656, la sf. Adormirea Maicii Domnului, când au murit…”

COMENTARII

Textul este mai lung şi tot la fel de interesant. Ar merita să fie reluată lectura originalului şi transliterată în conformitate cu cerințele ştiințifice , întrucât se pot afla elemnte noi.

Am selectat doar textul privitor la Timişoara întrucât oferă un şir de informații istorice inedite, pe care nu le-am mai aflat în nici un alt izvor, fie el documentar sau narativ. În ordinea curgerii textului iată-le:

1. În anul 1650 beilerbei de Timişoara era Faslî, originar din aceiaşi zonă ca şi mitropolitul. Paşa nu-i uită pe creştini şi-i protejează.

2. Autorul scrierii hagiografice aminteşte ulița argintarilor ce se afla chiar înainte de a da colțul spre vechea biserică ortodoxă.

3. Acelaşi autor, vorbind despre sărbătoarea sf. Apostoli Petru şi Pavel, ce era hramul acestei biserici episcopale vechi din lemn, spune că se afla în măidanul (piața) Răduților.

4. În anul 1651 vine noul paşă Korişanț: numele acestuia nu se află pe lista beilerbeilor de Timişoara, semn că era o denumire folosită de locuitorii oraşului, probabil o poreclă. Se mai aminteşte despre boala de ficat a paşei, de faptul că era lacom,

dar şi despre darurile bogate făcute de mitropolit sre a-i fi lăsate în pace bisericile şi credincioşii, lucru realizat.

5. Numele de Palanca Cârnă din text (singura mențiune de acest fel din istoriografie) trebuie asociat cu forma de semilună a Palăncii Mari ce se întindea de la est, prin nord până în vestul cetății. Interesantă această denumire, semn că aşa o numeau înşişi locuitorii Timişoarei, probabil spre a o diferenția de Palanca Mică, cu o formă aproximativ pătrată.

6. Dughenile evreilor de lângă zidul Iosimii (lui Iosâm — formă bănățeană a numelui Iosif, scris cu J dar pronumțat I – n.n.)

7. Aproape de aceste dughene erau casele topciilor, adică ale tunarilor din garnizoana cetății.

8. La sărbătoarea sfinților apostoli Petru şi Pavel (sfinții lunii iunie) a anului 1652 un foc puternic a distrus multe clădiri din Cetate şi cele două Palănci, murind şi mulți locuitori. Deosebit de puternic, incendiul a fost unul dintre cele câteva care au devastat, în evul mediu, oraşul. Scrierea de față aminteşte şi de minunea săvârşită de către mitropolit, ce a adus norii care au stins pârjolul. Se mai notează prezența a 7 curcubee, unul lângă altul, fapt puțin obişnuit.

9. Oborul vaidei este de fapt o piață a voievodului sau cnezului ortodox timişorean, aflat în zona Fabric de azi, mai precis în preajma Abatorului oraşului. Prezența unui voievod (sau cnez) denotă o organizare administrativă a ortodocşilor timişoreni.

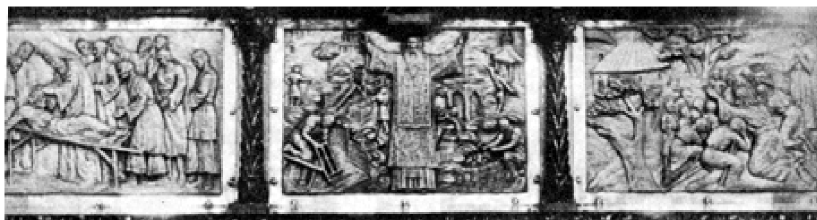
10. Se aminteşte şi Casa paşei, dar nu se specifică dacă e vorba despre cea din Cetate, zona actualei piețe a Libertății sau despre casa de vară a paşei, ce se afla în Calea Torontalului de azi, chiar înainte de viitorul spital municipal.

Scrierea hagiografică, din al cărei cuprins am citat câteva fragmente, cuprinde şi surprinde, un fragment din viața

comunităţii ortodoxe timişorene la mijlocul secolului al XVII-lea, văzută printr-o prismă inedită.

Cum izvoarele despre Timişoara medievală sunt, în general, puţine sau — mai precis — puţin cunoscute, considerăm că este absolut necesar ca orice izvor publicat să fie verificat cu originalul, transliterat, tradus şi pus în circulaţie ştiinţifică.

Cercetătorii care fac acest lucru pun la îndemâna specialiştilor, dar şi în cea a împătimiţilor de istoria Timişoarei, informaţii care ajută la cunoaşterea cât mai aproape de realitate a vieţii cetăţii şi oraşului Timişoara în diverse epoci istorice.

Minunile Sf. Iosif cel Nou, detalii de pe sarcofag

Sfântul Iosif cel Nou

Preot înveşmântat în odăjdii

Biserica Sfânta Ecaterina

II.7. Timişoara în viziunea lui Ottendorf — 1663

Descrieri ale Timişoarei medievale sunt destul de puţine. Cea mai consistentă este cea a globetroter-ului otoman Evlyia Celebi ce a vizitat Timişoara de mai multe ori în intervalul anilor 1660–1664.

Acestei mărturii dorim să-i aducem o alta, la fel de corectă şi edificatoare, ce are însă în plus o stampă (pe care o considerăm cea mai veridică dintre toate cele editate până acum) şi o hartă a străzilor Timişoarei medievale — unicat în întreaga istoriografie consacrată acestei localităţi.

Este vorba despre un fragment (Descrierea Timişoarei) din manuscrisul lui Henrik Ottendorf, redactat în ciornă, la Timişoara în primele 6 luni ale anului 1663.

La Kriegsarchiv din Viena, sub cota Kartenabteilung K.VII.k.1 se păstrează un manuscris de 98 pagini cu dimensiunea hârtiei de 19 x 29 cm, şi cu 24 desene cu dimensiuni ce variază între 27 x 35 cm şi 27 x 75 cm. Manuscrisul îi aparţine lui Henrik Ottendorf, membru al soliei austriece la paşa de Belgrad din anul 1663, condusă de către ambasadorul baron von Goes.

Titlul manuscrisului este *De la Buda la Belgrad* şi, conform însemnărilor, a fost redactat în această formă în anul 1667. Desenele datează din anul soliei, 1663, ceea ce denotă faptul că Ottendorf şi-a făcut şi însemnările tot atunci şi doar redactarea finală s-a realizat în anul 1667, la cererea Marelui Stat Major Imperial.

În cadrul politicii generale a Casei de Habsburg, solia baronului von Goes avea un dublu scop: să medieze o întâlnire a influentului baron von Goes cu paşa de Belgrad, dar şi să facă o recunoaştere exactă a stării celor mai importante obiective militare

otomane, în vederea unei proiectate campanii militare austriece asupra acestora.

Rolul lui Ottendorf pare să fi fost precumpănitor în ultima direcție, cea a spionajului militar. Om cu un foarte dezvoltat spirit de observație (vezi textul), al descrierii (vezi desenele), Henrik Ottendorf a cutreierat prin toate fortificațiile otomane pe undea mers solia şi a sintetizat elementele definitorii ale acestora. Informațiile sale au fost foarte bine apreciate de către generalul Montecucolli, membru al statului major imperial, pe mâna căruia au şi ajuns în anul 1667. Timp de decenii textul şi desenele lui Ottendorf au constituit baza pregătirilor logistice imperiale pentru marea ofensivă ce se va declanşa peste două decenii.

Cum s-a derulat însă concret solia baronului von Goes? La mijlocul lunii decembrie 1662 solia pleacă din Viena şi ajunge, pe 20, la Buda. De la Buda la Belgrad solia durează şase luni. Aceasta pentru că otomanii îşi dau seama de scopul ei şi o întârzie, trimițând-o la Timişoara.

Solia ajunge aici în primele zile ale lui ianuarie 1663 şi este găzduită de către paşa de Timişoara, în mai multe clădiri din oraş. În iulie 1663 are loc o primă întâlnire cu paşa la Belgrad, urmată şi de o întoarcere la Timişoara, apoi o altă întâlnire. Membrii soliei au avut, aşadar, timp suficient, spre a cunoaşte realitățile timişorene. Acest fapt reiese limpede din textul lui Ottendorf. Printre altele el redă şi celebra butadă a beilor otomani de pe Dunăre care afirmau că „cel care cucereşte Buda obține doar un oraş, pe când cel care cucereşte Timişoara stăpâneşte o țară”. În acest fel autorul nostru doreşte să reliefeze rolul strategic excepțional al cetății Timişoara în evul mediu.

Henrik Ottendorf cutreieră zilnic străzile cetății, ale celor două cartiere ale acesteia (Palanca Mare şi Palanca Mică sau Insula) îşi notează cele văzute şi chiar desenează de zor. Cele

două desene ale sale consacrate Timişoarei sunt reale şi redau imaginea exterioară şi interioară pe care până acum, nimeni nu a mai făcut-o.

Stampa generală a Timişoarei am publicat-o mai bine de două decenii atât în revista timişoreană „Orizont”, cât şi în „Magazin Istoric” la Bucureşti. Schița străzilor cetății şi a cartierelor medievale am redesenat-o şi o prezentăm astfel publicului şi cercetătorilor.

Informațiile lui Ottendorf au fost confruntate cu textul lui Evlyia Celebi şi cu desenul de epocă a lui Francisc Watthay şi ele coincid, fapt ce validează corectitudinea acestor informații. În plus, Ottendorf confirmă că în evul mediu numele râului care curge prin şanțurile cetății este Timişul mic sau Timişel şi abia în veacul al XVIII-lea apare numele de Bega.

O problemă care poate semăna confuzie este aceea a locului — față de cetate — pe care Ottendorf l-a acordat castelului: la sud dar nu în partea cea mai îngustă a fortificației, ci chiar la mijlocul acesteia. Planurile austriece ale asediului din 1716 plasează — toate — castelul în partea mai îngustă a cetății. Aici inginerii militari austrieci au dreptate şi proiecția lui Ottendorf trebuie corectată.

Manuscrisul lui Ottendorf a fost semnalat, acum un secol, de un arhivist vienez unui profesor budapestan. În cele din urmă, manuscrisul (şi desenele aferente) au fost publicat în traducere maghiară, de către Egyed Hermann, în anul 1943 la Pecs sub titlul *Budarol Belgradba 1663 — ben Ottendorf Henrik kepes utleirasa*.

Datele acestea au fost folosite de către mai mulți autori. Datele despre Timişoara au fost folosite de către cunoscutul scriitor şi publicist Franz Liebhard în „Banater Mosaik”, de către arhitectul Mihai Opriş în monografia sa consacrată Timişorii şi de alți câțiva autori.

Oraşul Timişoara, care-şi are numele de la râul Timiş şi de la cuvântul „var" care pe ungureşte înseamnă cetate, este situat dincolo de Dunăre şi de Tisa (privind de la Viena – n.n.) în acea parte care este socotită a face parte din Ungaria de Jos şi este numită de aceştia (maghiari – n.n.) comitatul Timiş (denumire de epocă pentru zona centrală şi, prin extensie, pentru întregul Banat de azi – n.n.). Puține din casele oraşului se văd de departe, doar turnurile moscheilor, fiind aşezat (oraşul – n.n.) pe şesul întins şi, în mare parte, acoperit de pomii grădinilor din jurul oraşului.

Către răsărit are câmpiile „maroniscche" (câmpia Maxond – n.n.) şi, peste Dunăre, Bulgaria. A fost construită înaintea acestora (otomanilor – n.n.) de către regii maghiari. Către miazăzi are oraşul Belgrad sau Griechische Weissenburg şi Dunărea la 13 mile. Către apus are Tisa, lângă o cetate şi un orăşel pe nume Petsch la opt mile. Către miază-noapte sunt Eyssen Thor şi Transilvania la 9 mile, după cum se văd de la Timişoara munții Transilvaniei.

În suburbie, către răsărit şi miazănoapte, pe o milă aproape de jur împrejur, se întinde un câmp mare şi neted unde mai mulți ani la rând şi-a făcut tabăra Ali paşa. În dosul acestui câmp se află o pădure şi un tufăriş scund care se întinde spre Denta pe patru mile: aici sunt şi diferite poduri, căci Timişul străbate aşezările fiind foarte întortocheat. Pe de altă parte, pădurea aceasta nu e mai lată de o milă, iar prin ea drumul este neted ca într-o cameră. Trecând de pădure, se întinde o câmpie netedă şi nelocuită pe care nu se vede nici o tufă sau deal şi puține sate ale căror case sunt toate sub pământ: acest şes se întinde până la Palanke Panske, două mile sub Belgrad şi, mai departe, până la Dunăre.

Pe bună dreptate Timişoara este împărțită în trei părți: cetatea, oraşul şi suburbiile, care de asemenea sunt de două feluri şi o parte a lor se numeşte Insula, iar cealaltă Oraşul rascian.

Castelul, situat către miazăzi, este o clădire veche, în patru laturi cu un zid şi patru turnuri puternice, pătrate, înconjurată din toate părțile de mlaştini adânci şi de râul Timiş. Afară, în fața castelului este un turn mare, în patru laturi care, asemenea celorlalte, este unit de castel printr-un zid şi are o poartă mare şi, în fața acesteia, un pod peste care trebuie să treci ca să intri în cetate. După descrierea lui Ortelius a asediului Timişoarei, acesta pare să fie turnul de apă care, aşezat între cetate şi oraş şi, cucerit primul de către turci, a fost una din cauzele predării căci prin aceasta, legătura dintre oraş şi castel este tăiată. În castel sălăşluieşte caimacanul paşei de Timişoara sau guvernatorul: pentru că de data aceasta paşa nu este el însuşi prezent, iar caimacanul supraveghează veniturile, muniția, proviziile şi prizonierii, nu a vrut niciodată să lase pe vreunul dintre ai noştri înăuntru.

Oraşul este înconjurat de un zid cu palisade puternice, înalte, din împletitură de nuiele lipită cu lut, în numeroase locuri zidit puternic în acest fel şi umplut cu pământ, astfel încât stau pe el piesele de artilerie. În dosul acestui zid, pe alocuri şi mai ales la Poarta Azapilor stă oarece zidărie veche care a rămas de la fostele clădiri ale cetății şi ale oraşului, iar în anul 1577 a fost dărâmată în întregime din cauza exploziei pulberăriei, ceea ce a cauzat mare pagubă. Şanțurile care înconjoară oraşul sunt foarte adânci, iar Timişul face aceasta în multe locuri în mod natural, în altele cu ajutorul oamenilor: cum însă turcii nu se îngrijesc prea mult cu întreținerea acestora, le lasă să se astupe şi le curăță doar foarte rar.

Cinci sunt porțile oraşului: prima se numeşte Kuciuk Kalle Kapî care nu este, de altminteri, decât o poartă făcută din palisade înalte: este solidă prin faptul că este aşezată într-un unghi foarte aproape de cetate: aici fiind un loc foarte mlăştinos are un pod

lung către suburbie. Cealaltă poartă se numeşte Soukapî şi este un puternic turn pătrat, iar deoarece Timişul se adună aici dinspre cetate, şanțul dintre oraş şi insulă are apa limpede şi proaspătă, bună de băut, din care pricină notabilitățile oraşului pun să li se aducă apă de aici de către matararschilar sau „purtătorul de sticle”. Ceilalți locuitori, care stau în alte părți ale oraşului şi în suburbii, îşi iau apa din şanțul oraşului care însă este îndeobşte destul de murdară pentru că se spală şi se aruncă în ea tot soiul de murdării, astfel încât unul îşi spală picioarele sau cârpe vechi ori aruncă în ea intestinele oilor tăiate, iar altul, alături, îşi umple cana pentru băut.

Există şi fântâni pe la case şi chiar o fântână deosebit de bună în afara oraşului la Dervişi, dar majoritatea sunt cu salpetru şi fiindcă turcii preferă să bea apă curgătoare în locul celei mai bune ape din fântâni, în general îşi iau apa din Timiş. După Ortelius aceasta este poarta unde, în timpul asediului, atât creştinii cât şi otomanii au şi luptat dar au şi păgubit atât de mult.

A treia poartă se numeşte Azab Kapî şi şi-a luat numele de la un fel de soldați turci numiți azapi, care însă sunt mai neînsemnați decât ienicerii. Aceasta este un turn frumos, dreptunghiular, zidit din piatră de talie, ridicat de generalul imperial Castaldo înaintea acestora. De trei ori pe zi, în zori cu două ore înaintea zilei, după amiază cu două ore înaintea serii şi seara, cu două ore după apusul soarelui în turn bat tobele obişnuitul imn de slavă al turcilor în acompaniament de „schalmeye” . Sub acest turn sunt agățate, spre aducere aminte, numeroase ghioage mari, pinteni şi alte însemne ale uriaşilor sau giganților. Astfel şi lângă poartă, într-o ladă lungă, zac osemintele unui om de o mărime incredibilă. La mijlocul turnului atârnă o placă de fier groasă cam cât degetul mare în care este înfiptă o săgeată trasă în urmă cu cinci ani de un agă al ienicerilor, cu atâta putere încât a străpuns placa ce a fost apoi agățată aici spre aducere aminte.

A patra poartă se numeşte Horros Kapî, care este de asemenea un turn frumos făcut din piatră de talie, sus cu un foişor acoperit, construit tot de Castaldo. Pe acesta se află şi un orologiu mare care bate orele şi le arată şi pe cadran. Dar pentru că turcii nu se prea pricep să-l mânuiască, rareori merge bine şi decade alături de alte lucruri care la noi (austrieci – n.n.) se caută a fi întreținute.

A cincea şi ultima poartă se numeşte Kana Kapî sau Poarta Sângelui şi, cu toate că este un turn în patru laturi, este mai prost zidit, iar pentru că stă la capătul oraşului, prin ea se trece mai puțin.

În mijlocul oraşului este o răspântie cu căpriori deasupra şi acoperiş de scânduri care loc se numeşte Bazar sau piață iar aici în bolți (prăvălii – n.n.) se vând tot felul de mărfuri şi, pe 10, oameni, cai şi alte lucruri prin strigare sau prin haraciul obişnuit la ei, astfel încât marfa e a aceluia care oferă mai mult. De asemenea aici pe străzi au băncile de schimb, căci schimbă tot felul de monedă în schimbul unui anumit câştig, îndeletnicindu-se ei şi cu cămătăria.

La capătul uneia dintre străzile acoperite care dă spre poarta hanului, se ajunge la o străduță unde se află un han cu o curte şi numeroase grajduri şi diferite camere deasupra lor, dar şi acesta decade.

Suburbia se împarte în două: Insula şi Oraşul rascian. INSULA se află în apropierea Cetății, în fața Porții Apei. Timişul o înconjoară de jur împrejur: pe o potecă îngustă se poate ajunge la Poarta Apei, iar în rest se poate călători pe drumul obişnuit peste podurile Porții mici a cetății. Pe aici trece de asemenea un drum către Belgrad care însă nu e folosit decât de cei ce locuiesc în această parte a oraşului. Această Insulă este des pomenită în descrierea asediului Timişoarei (din anul 1552 – n.n.) căci turcii şi-au aşezat aici piesele de artilerie şi, de aici, au tras asupra cetății folosind de aici cea mai mare putere.

Cealaltă parte a suburbiei se numeşte ORAŞUL RASCIAN iar acesta este, de asemenea, despărţit printr-un braţ îngust al Timişului şi este tot o insulă dar, fiind construite peste tot case şi poduri, nu se prea observă. Pe aici trece drumul obişnuit spre Belgrad şi pentru că, la urmă, Timişul trece prin faţă, trebuie traversată o poartă şi un pod lung. Celelalte părţi ale suburbiei se întind către apus de-a lungul Timişului şi suburbia este deschisă dinspre toate părţile fără porţi.

În ceea ce priveşte moscheile din Timişoara, sunt cu totul opt, mari, cu turnuri înalte, construite după obiceiul lor şi acoperite cu ţigle, iar turnurile acoperite cu plumb. În oraş sunt două, de fiecare parte a bazarului câte una, în Insulă este una, iar în restul suburbiei, cinci. Prima, care stă afară în suburbie, se numeşte Kadintzametschie şi se află într-o piaţă lângă hanul de acolo. Cealaltă se numeşte Kilissametschie şi este în suburbie pe drumul care duce la Belgrad. A treia moschee se află în oraş de partea aceasta a bazarului sau pieţii şi se numeşte Hunkiartzametschie sau bisericile împărăteşti şi după ea trebuie să-şi potrivească toate celelalte rugăciunile. De cealaltă parte a bazarului, către cetate, stă a patra, pe nume Tzintzimitscha metschie. A cincea stă în suburbie în apropiere de poarta hanului şi la şanţul oraşului: este o moschee nouă, frumoasă, se numeşte Seditzametschie, clădită de către Seidi Ahmed paşa, care a fost strangulat în urmă cu doi ani de către Ali paşa la ordinul împăratului turc, iar mormântul său — construit din piatră de talie de înălţimea şi forma unei mese de altar de pe la noi — stă în curtea bisericii, la căpătâi cu un stâlp de piatră octogonal cu turban iar la picioare este unul care este ascuţit doar la vârf. Pe Insulă se află a şasea moscheie, pe nume Solitarzametschie. A şaptea moscheie, care se află în suburbie, nu departe de Poarta hanului, se numeşte Aisckkadintzanetschie. A opta şi ultima este afară, aproape la capătul suburbiei şi se numeşte Muradie.

În afara acestor moschei mari, în suburbii sunt încă trei mici şi mai proaste, clădite numai din lemn şi cu turnuri joase din lemn, sus însă deschise într-atât încât muezinul lor să poată merge de jur împrejur şi să poată striga la timpul obişnuit al rugăciunii. Una dintre acestea este lângă Poarta Azapilor, cealaltă lângă Timiş aproape de biserica ortodoxă, iar a treia la capătul Insulei.

Numeroşii creştini de religie ortodoxă care stau în acest oraş Timişoara, precum şi cei din satele apropiate au bisericile lor deosebite. Biserica catolică este în suburbie, aproape de Poarta Apei, într-o străduță îngustă şi este înconjurată de o curte şi de case, iar alături locuieşte un franciscan. Aceasta cuprinde ca mărime cel puțin cinci şi şase sute de persoane. Rascienii sau ortodocşii îşi au biserica lor la capătul suburbiei, într-o grădină. Deşi nu este atât de mare ca şi cea catolică, ea este bine construită şi împodobită cu multe culori şi picturi. Alături de ea, într-o casă, locuiesc câteva călugărițe bătrâne sau femei cucernice.

Nu departe de biserica ortodoxă, afară, este o moară de pulbere pe un braț al Timişului, înconjurată un zid înalt de palisade şi păzită de o santinelă, ca nimeni să nu poată intra. Ali are aici numeroase piese de artilerie pe care le ia în bătălii. Nu departe de aici se află numeroase alte mori de grâne pe un alt braț al Timişului, care trece de-a lungul Timişoarei.

Cât priveşte Timişul, acesta izvorăşte în apropierea munților Transilvaniei la granița românească numită Severin. El curge dinspre răsărit spre Timişoara şi se întinde în jurul oraşului către apus, apoi se întoarce din nou şi curge o jumătate de milă dinspre oraş spre răsărit, apoi pe o milă bună prin pădurea mai înainte pomenită, se întoarce din nou către apus către lacul Betzkerek, de unde se întinde până la două mile sub Belgrad către Palanske Panska (Pancevo – n.n.) şi se varsă în Dunăre la jumătate de oră de acolo.

Lângă oraş, către miazăzi, sunt diferite mlaştini dar în rest, aproape de jur împrejurul oraşului sunt multe grădini care dau multe fructe, iar unele dintre acestea datorită situaţiei liniştite erau chiar plăcute şi le-am vizitat: acestea sunt întreţinute în neorânduială şi prost, după obiceiul lor.

Atât străzile oraşului cât şi ale suburbiilor sunt podite cu lemn tare asemenea unui pod: cauza este că acestea nu sunt pavate şi pământul este adânc şi noroios dacă plouă cât de puţin.

Locuitorii oraşului sunt toţi turci. Creştinii locuiesc în suburbii şi, asemenea multor turci, se întreţin din negoţ, cultivarea pământului, creşterea animalelor şi altele asemenea. Pentru că prin aşezarea sa locul este foarte roditor şi populat, turcii înşişi spun despre Timişoara că cine a luat Buda n-a obţinut decât un oraş, cine însă a luat Timişoara a obţinut o ţară întreagă. Aici se găseşte de asemenea o mulţime de vânat, parte datorită pădurilor din jur, parte pentru că este puţin urmărit. Deoarece şesul din jur este neted se găseşte puţină viţă de vie, precum câteva vii în jurul oraşului care însă nu produc cât este nevoie, căci — deşi turcilor le este interzis vinul — ei îl beau pe ascuns, iar negoţul cu vin este al rascienilor (ortodocşilor – n.n.) care nu numai că au aproape în fiecare din casele lor vin de vânzare, dar îl beau şi ei înşişi cu deosebită plăcere. Îl cumpără din satele de la munte şi, în mare parte, dinspre Belgrad.

Ţiganii, ale căror ocupaţii sunt binecunoscute fiind fierari, de asemenea muzicanţi, geambaşi, iar în unele localităţi se lasă folosiţi în locul călăului. Ei locuiesc în apropierea bisericii ortodoxe şi adunătura asta este amestecată cu porcii. Când ortodocşii îşi ţin Paştele sau este târg la Timişoara, ţiganii au obiceiul să-i oprească pe trecători, atât femei cât şi bărbaţi şi să le ceară o plată. Pe cei care nu vor să dea nimic sau le dau mai

puțin decât li se cere, îi aruncă în cea mai apropiată groapă cu apă sau noroi, astfel încât stârnesc râsul.

În afara suburbiei, spre miazănoapte, cam la o lovitură de tun depărtare, locuiesc nişte dervişi sau călugări turci, lângă mormântul unuia dintre sfinții lor. Trăiesc din munca câmpului şi cerşesc. Ei au o fântână deosebit de bună din care se ia zilnic apă. Pe unul dintre aceşti sfinți l-am văzut de mai multe ori şezând în apropierea Porții Azapilor. El cumpăra pâine din banii pe care îi cerşea şi hrănea cu aceasta vrăbiile care îl cunoşteau şi erau într-atât de blânde încât i se aşezau adesea pe cap. Şi suburbiile sunt clădite după felul turcesc: unele mai rău, altele mai bine, parte acoperite cu țiglă, parte cu şindrilă.

Cum baronul von Goes a fost trimis la Ali paşa pentru tratatul de pace, a fost încartiruit în suburbie aproape de Poarta Azapilor şi (membrii soliei – n.n.) au fost găzduiți după cum urmează: 1) locuința baronului von Goes; 2) căpitanul locțiitor cu aprovizionarea trebuie să străbată grădina, fiindcă nu putea trece pe străzi; 3) domnul Peres locuia de asemenea în acea grădină; 4) locuința mea; 5) domnii părinți iezuiți; 6) trompeții, bărbierii şi alții; 7) domnul Tullio; 8) curierii; 9) domnul Mennin; 10) domnul de Breueg şi colonelul Gruter; Ali Paşa şi-a avut locuința la nr. 11); nu departe de poarta hanului, la nr. 12) era chehaia sau intendentul acestuia; 13) stătea defterdarul sau casierul; 14) imbrohorul sau comisul; 15) zachyretschi sau ofițerul cu aprovizionarea; 16) Subaşa sau căpitanul ienicerilor care ne asigura paza; 17) Reis-efendi sau cancelarul; 18) celebi-ul; 19) Husein aga cel care a venit cu noi de la Viena; 20) Hagi Bekir bei secretarul sau kalletelscherebbi; 21) Hagi Halil, un căpitan bătrân, în rest un turc cinstit şi cunoscut la noi, cum puțini am văzut la ei.

De altminteri despre Timişoara trebuie să amintim că în anul 1551 a fost asediată fără folos de turci. A fost însă cucerită

în anul 1552 de către turci prin capitulare dar, de cum s-a retras, promisiunea nu a fost respectată şi toți — chiar şi căpitanul lor Ştefan Losonczi — au fost nimiciți, dar locuitorii au fost mânați la casele lor. În anul 1577 cetatea a fost foarte distrusă din cauza explodării pulberăriei. În anul 1597 cetatea a fost asediată fără succes de transilvăneni, însă suburbia a fost incendiată, iar turcii şi tătarii au fost învinşi cu această ocazie. În anul 1603 suburbiile au fost incendiate de două ori de către haiduci, iar acum în 1663 se negociază, fără succes, tratatul de pace cu Ali paşa.

Drumul şi stațiile de poştă organizate între Buda şi Belgrad

De la Buda la Belgrad se socotesc cu totul patruzeci şi patru de mile şi pentru ca turcii să călătorească mai repede, mai ales în slujba împăratului lor, pe drumul acesta sunt aşezate 10 stații de poştă cum se poate vedea din cele ce urmează:

	mile mici
Buda	2
Hamseve	2
Ertschin	2
	mile mari
Jancourteran (prima poştă dinspre Buda)	2
Penteli	2
Fedwar (a doua stație de poştă)	3
Paxtum	2
Tolna (a treia poştă)	1
Ovar	1
Szeksard	1
Bathosek (a patra poştă)	1

Sekkksitz	2
Mohacs (a cincea poştă)	2
Birnebar (a şasea poştă)	1
Essek (a şaptea poştă)	3
Bukovar (a opta poştă)	3
Torawik	1
Collowitz	2
Metrowitz (a noua poştă)	3
un sat (a zecea poştă)	4

Semlin de aici se călătoreşte pe apă
Belgrad (şi de aici se călătoreşte cu poşta din nou pe apă până la Zemun)

Drumul de la Viena la Timişoara

Aşa cum l-a făcut domnul von Goes

Localitatea	cum a călătorit	mile mici
Viena	pe apă	
Bratislava oraş şi cetate	pe apă	10
Somorja sat	pe apă	2
Suly mori	pe apă	4
Raro–Asvany sat	pe apă	6
Wenek sat	pe apă	2
Komarom cetate şi târg	pe apă	2
		mile mari
Duna almas sat	pe jos	1
Esztergom oraş şi cetate	pe jos	4
Veresvar palancă	pe jos	3
Buda veche târg	pe jos	1,5
Buda oraş şi cetate	pe jos	0,5

Hamsewe palancă	pe jos	2
Ertschin	pe jos	2
Jancourteran	pe jos	2
Penteli	pe jos	2
Fedwar	pe jos	2
Paxum	pe jos	3
Tolna	pe jos	2
Ovar	pe jos	1
Szekszard	pe jos	1
Bataszek	pe jos	1
Seksitz	pe jos	1
Mohacs	pe jos	2
Birnebar	pe jos	2
Veresmarkh	pe jos	1
		milă mică
Sella sat	pe Dunăre	1
Zombor palancă şi oraş		1
Crvenka sat		3
Vrbas sat		3
Turija sat		2
Novi Becej palancă şi oraş		2
Galad sat		3
Totzin (Novi Kozarci) sat		3
Horatzin (Ban. Veliko Selo) sat		1
Tomba (Jimbolia) palancă		1
Checea sat		1
Bobda sat		2
Timişoara oraş şi cetate		1

Drumul de la Timişoara la Belgrad

Aşa cum am călătorit eu (Ottendorf – n.n.)

Timişoara	mile mici
Denta palancă şi sat	4
Margita sat sub pământ (bordee, n.n.)	2
Lokve (Senmihail) sat sub pământ	2
Ban. Novo Selo (Nordak) sat sub pământ	1
Pancevo (Panske) palancă şi târg pe Timiş care la o oră de aici se varsă în Dunăre	1
Belgrad	2

De la Timişoara la Denta este pădure, restul până la Belgrad şes întins fără vreun pom sau deal

Drumul de la Belgrad la Timişoara

Aşa cum l-am străbătut la întoarcere

	mile mici
Belgrad pe apă până la Panske (Panciova) palancă	2
Koslovatz (Kovacica, n.n.) sat	2
Tomasin (Tomasevac (n.n.) sat la Timiş	2
Schuplan (Krajisnik n.n.) sat sub pământ	2
Parda (Medja, n.n.) sat	2
Timişoara	4

De la Belgrad până la o milă de Timişoara drumul acesta este tot şes întins pe care nu se vede nici un pom.

Drumul de la Timişoara la Belgrad

Aşa cum l-a călăuzit Husein aga pe domnul von Goes

	mile mici
Timişoara până la o poiană	2
o altă poiană	2
o a treia poiană la Timiş	4
Horlohad (Orlovac, n.n.) un sat pe Timiş	2
Am lăsat lacul Becicherec la stânga până la Tisa: apoi pe un braț al acesteia până dincoace de Dunăre la un mal înalt pe care ei îl numesc Sardek	2
Belgrad	3

Solie creştină la un paşă otoman

H. Ottendorf, Timişoara (Stampă), 1663

Străzile cetăţii Timişoara, 1663

Trăsură

Preot român

Călugăr franciscan

II.8. Un timişorean al secolului al XVII-lea: Osman aga

O viaţă plină de întâmplări senzaţionale, cu răsturnări de situaţii imprevizibile, întinse pe parcursul a mai bine de un sfert de veac — aceasta a fost cea trăită de Osman Aga, fiul lui Ahmed aga bin (fiul lui) Mahmud, născut la Timişoara în anul 1671, ca al doilea dintre cei nouă copii ai familiei. Copilăria i se scurge fericită şi ferită de primejdii în casa părintească din „Cetate”, în grija mamei. Părinţii îi sunt înmormântaţi în cimitirul cartierului, în preajma moscheiei transformată din fosta biserică iezuită. Osman, devenit major, îmbrăţişează meseria armelor, ca şi tatăl său; ajunge cavalerist cu titlu de agă (ofiţer inferior).

În luna iunie a anului 1688 Osman Aga, în fruntea escadronului său de cavalerie este trimis de către paşa de Timişoara, Kodgea Cafer paşa, să escorteze soldele trupelor otomane în cetatea Lipovei. După sosirea lor începe asediul şi cucerirea cetăţii de către trupele imperiale (11 iunie), iar supravieţuitorii sunt făcuţi prizonieri. Osman revine locote-nentului Fischer cu care se înţelege să plece la Timişoara pentru banii de răscumpărare La 28 iunie plecară spre casă, iar la 1 iulie se reîntoarce prin Cenad spre Mureş. Îşi caută stăpânul, dar în peripeţiile sale este atacat de o ceată de tâlhari, bătuţi şi li se fură veşmintele şi banii.

Întâmplarea face ca tâlharii să fie prinşi chiar de către trupele imperiale comandate de către Fischer, care reuşeşte să le smulgă prada. Cu toată corectitudinea manifestată de Osman Aga, acesta nu este eliberat şi-şi urmează stăpânul prin pusta Ungară. Se îmbolnăveşte şi este aruncat de soldaţii imperiali pe un bălegar, unde a zăcut inconştient mai multe zile, după care a fost închis într-o celulă a cetăţii Kostajnica de pe râul Unnam, timp de un an de zile.

Încercând să evadeze, este prins şi dat pe mâna generalului conte Stubenberg. Este închis încă un an, după care, datorită priceperii sale la îngrijirea cailor, ajunge să ducă o viaţă mai bună.

Peste ceva vreme este dus în provincia austriacă Stiria, la Kapfenberg, pe posesiunile aceluiaşi general. După moartea acestuia, văduva îi arată semne de consideraţie, între ei înfiripându-se o poveste de dragoste. I se propune să treacă la creştinism, oferindu-i-se o viaţă mai uşoară. La refuzul său este vândut unui alt general conte, von Schellenberg.

Perioada cât a fost în posesia acestuia este foarte interesantă, prin alternanţa scenelor petrecute, când în preajma curţilor imperiale, când în preajma curţilor vieneze, unde se încing bătăi crâncene cu soldaţi sau alţi pierde-vară. Ajunge să fie sprijinit, în aceşti ani, chiar de cardinalul Kollonics, atotputernic în epocă.

Încheierea păcii austro-turce din 1699 îi oferă de acum maturului Osman Aga prilejul reîntoarcerii acasă. Episodul se consumă ca într-un roman picaresc spaniol: vorbind şi scriind perfect germana, Osman fuge de la stăpânul său, se îmbracă în uniformă de ofiţer imperial şi, cu ajutorul unui paşaport fals şi a trei tovarăşi de captivitate, coboară în jos pe Dunăre, până la Petrovaradin. De aici, după o serie de peripeţii care de care mai pitoreşti, reuşeşte să ajungă până la Belgrad (ocupat de otomani) şi, în sfârşit, la Timişoara.

După o perioadă de readaptare la modul de viaţă otoman, Osman Aga este chemat de beilerbeiul de Timişoara, Sari (cel galben) Ahmed paşa, care, luând în considerare faptul că fostul prizonier cunoşte la perfecţie limba germană (scris, citit, vorbit) cât şi uzanţele diplomatice ale epocii, îl numeşte în funcţia de dragoman („terdzüman", în turcă) de unde îi provine şi supranumele de Terdzüman Osman Aga. Va servi ca dragoman

(interpret şi reprezentant al paşei) timp de 17 ani, sub 11 paşale, după propria lui mărturie.

Funcția aceasta presupunea o imensă muncă de cancelarie diplomatică, compusă din citirea şi traducerea în turca osmană a corespondenței primite de la generalii imperiali, de la reprezentanții administrației habsburgice pentru probleme ce aveau tangențe cu paşalâcul timişorean. Această corespondență era prezentată paşei care îi indica ideile răspunsului. Acesta redacta o ciornă care, după aprobarea paşei, se traducea în germană şi se aplica semnătura paşei în turca osmană, după care se sigila cu sigiliul dragomanului şi se expedia. Cu timpul, alături de scrisoarea către paşa de Timişoara, se trimitea şi dragomanului o scrisoare personală, insistându-se asupra aceloraşi probleme.

Unul dintre vârfurile carierei sale l-a reprezentat ambasada sa pe lângă principele Francisc Rakoczy al II-lea în anul 1707, în vederea încheierii unei înțelegeri împotriva tendințelor habsburgice de acaparare a Transilvaniei. Cu prilejul acestei călătorii spre Rakoczy, Osman Aga îl conduce şi pe marchizul francez des Ailleurs, care stătuse două luni la Timişoara şi de aici dorea să-l vadă pe principele transilvan care se aliase cu Franța împotriva Imperiului Habsburgic.

Şi astfel, viața interesantă, pe alte planuri acum, a lui Osman Aga intră în tiparul obişnuinței. Dar în 1716, când otomanii capitulează în fața Timişoarei şi garnizoana este lăsată să plece spre Belgrad, într-una din căruțele ce transporta ostaşi, călătoreşte, spre alte meleaguri şi Osman Aga. Timp de peste doi ani slujeşte drept dragoman paşei de Belgrad, aici trăind un alt asediu şi o capitulare. Se retrage la Istambul în cartierul Tophane din partea europeană, unde începe să-şi scrie memoriile, încheiate în 18 mai 1724. De la această dată urma i se şterge pentru totdeauna.

Memoriile lui Terdzüman Osman Aga reprezintă un gen foarte puțin folosit de către lumea osmană, fiind probabil un reflex al perioadei sale de detenție. Oricum ar fi însă, ele redau istoriei personaje, oameni şi fapte, care ar fi rămas altfel necunoscute. Scrierile sale se păstrează, în cea mai mare parte necunoscute, în diverse biblioteci europene sau din Turcia. Dintre cele cunoscute sau doar atribuite — manuscrisele sale nu sunt în general semnate — au văzut lumina tiparului doar două, în anii 1962 (*Der Gefangene der Ghiauren. Die abendteuerlichen Schicksale des Dolmetschers Osman Aga aus Temeschwar, von ihm selbst erzählt*) şi 1966 (*Zwischen Paschas und Generälen*).

Dintre lucrările sale în manuscris se remarcă *Istoria Germană* (*Nemçe Tarih-i*) care cuprinde perioada de la Carol cel Mare până la anul 1662 şi este neterminată. Lucrarea a fost redactată în ultima parte a vieții, folosind în special cunoştințele acumulate de el în vremea prizonieratului, probabil completată cu alte surse în anii când a funcționat ca dragoman. A mai scris şi patru cărți de diplomatică (Kitab-i inşâ) care sunt de fapt o colecție de note diplomatice şi rapoarte asupra misiunilor îndeplinite de el însuşi.

În afara celor patru cărți diplomatice există la Sibiu un manuscris, încă nefolosit, cu titlul: Haza Kitab-i Inşdir... — Cartea Diplomaticii... de 40 file cu 21 rânduri pe filă, scris de un european care a învățat turca osmană. Manuscrisul cuprinde 34 de piese, toate referitoare la activitatea lui Osman Aga în perioada anilor 1699–1700, când a lucrat direct în comisia austro-turcă pentru fixarea granițelor dintre cele două imperii. În această calitate l-a cunoscut şi pe celebrul Luigi Ferdinando Marsigli, alt pasionat cercetător al zonei dunărene. Şi tot la Sibiu se păstrează o copie a unui calendar al evenimentelor anului 1715–1716, tradus în osmană de către acelaşi Osman Aga (are titlul: *Temeşvar*

tercümani Osman'dan gelen kefere takvimi tercümesidir). Multe dintre scrisorile trimise de el în perioada dragomanatului său se păstrează încă în diverse arhive atât din țară cât şi din străinătate. Ele oferă istoricilor materiale suficiente pentru întregirea personalității şi vieții agitate a unuia dintre cei mai interesanți reprezentanți ai lumii turco-osmane din Timişoara medievală.

Oraş otoman

Pagină din cronica lui Osman aga

Cronica lui Evlyia Celebi

II.9. Un sultan otoman la Timişoara: 1695, 1696, 1697

În decursul istoriei sale cetatea şi oraşul Timişoara au fost vizitate de foarte mulţi oameni. Printre aceşia s-au aflat multe capete încoronate ale regatelor europene, chiar şi împăraţi germani, un împărat bizantin — Manuel VIII Paleologul, prinţi, duci, conţi, baroni, cardinali, legaţi papali, pictori, sculptori, arhitecţi, negustori din toate colţurile Europei, din nordul Africii şi din Orient, oşteni din aceleaşi trei continente. Unii au lăsat mărturii — prin fapte sau prin scris — despre vizita lor la Timişoara.

Un singur sultan otoman a vizitat cu certitudine Timişoara. El a fost Mustafa al III-lea iar perioada în care a vizitat şi a stat în cetate au fost anii 1695, 1696 şi 1697. Motivele acestor trei vizite sultanale sunt diferite de la un an la altul. Înainte de a le detalia vom prezenta scurte relatări ale acestor vizite, aşa cum le-a văzut un cronicar otoman — Silahdar Findiklili Mehmed Aga — participant şi el la unele dintre ele. Textul cronicii lui a fost tradus selectiv, în româneşte şi publicat de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmed în volumul *Cronici turceşti privind Ţările Române*, Extrase, vol. II, Bucureşti.

Relatările privitoare la vizita sultanală în Timişoara anului 1695 sunt cuprinse la paginile 431–432 şi 443–444; cele referitoare la anul 1696 la paginile 460–461, 482; cele ale anului 1697 la paginile 496–498. Lectura acestor pasaje din cronica lui Mehmed Aga, referitoare strict la Timişoara, sunt extrem de interesante şi oferă multe elemente despre realităţile cetăţii pe care nu le regăsim în nici o altă cronică otomană.

1695

„În a 23-a zi (muharrem 1107 — 7 septembrie 1695), într-o zi de vineri, deşi ordia a rămas în urmă cu unitățile sale, padişahul nostru a trecut în partea din față la locul unde au prânzit şi şi-a pus pe cap un mic turban, şi-a aranjat deasupra un surguci de gaziu, pe umeri şi-a pus o blană de cacom de serhat, iar peste şold s-a încins cu o sabie de aur, în timp ce pe umăr şi-a agățat o tolbă de cerchez.

Apoi a încălecat pe falnicul său armăsar şi cu alaiul aranjat a venit sub cetatea Timişoara. Muhafâzul de Timişoara, Topal Husein paşa, valiul de Timişoara Deli Omer paşa, beilerbeiul de Silistra Cetrefilzade Iusuf paşa, mutasarâful sangeacului de Nicopol Sarkan Ibrahim paşa, Bostangi Mahmud paşa, Bagdadli Mehmed paşa, Gyulali Mehmed paşa şi împreună cu ei cadiul, dascălii (muderisim), hatipii (predicatori din moschei) şi seyh-ii din Timisoara, precum şi agalele de oşti ale vilaietului, ostaşii localnici, ienicerii emigrați, armurierii, tunarii, spahii şi populația cetății l-au salutat pe padişah.

Până să ajungă la cortul împărătesc, aşeza în interiorul cetății, padişahul a salutat pe fiecare şi în momentul în care a descins la cort l-a chemat înăuntru pe Topal Husein paşa, muhafâz de Timişoara. Husein paşa, fiind şchiop (topal) şi neputând să meargă pe jos, a venit călare la uşa cortului. Aici, după ce s-a deschis uşa cortului, a fost imbrăcat pe cal cu blană de samur de sus până jos. Începând din ziua naşterii sale Topal Husein a cutreierat serhaturile, a crescut în acele locuri şi şi-a scurtat ața pe căile expedițiilor. Fiind un vizir în vârstă, s-a ținut seama de părerile sale în timpul expediției împărăteşti. Cu învoirea sa, luat de la paza Timişoarei, se găsea împreună cu ordia, iar în locul său a fost numit vizirul Kandâlgi Husein paşa, beilerbei de Sivas.

Fiind printre paşalele angajate pentru expediția împărătească şi trimise mai înainte ca ajutor, beilerbeiul de Silistra şi valiul de Nicopol ieşiseră din cetate.

Marele vizir, după ce a intrat în cetatea Timişoarei, a cercetat oastea Porții, a distribuit lefurile pe patru câturi, dar a constatat că veniturile fundațiilor pioase (vakâf), ale gemaiilor şi moscheilor din cetate nu sunt suficiente pentru susținerea expediției. Cei ce se ocupau de aceste slujbe se împrăştiaseră. Lefurile unor astfel de slujitori ai fundațiilor pioase nefiind plătite în trecut, iar acum dându-li-se din visterie, s-au înseninat inimile multor oameni din Timişoara, întristate de luni de zile…

…În a 24 zi, sâmbâtă (8 septembrie 1695) padişahul a venit la cetatea Timişoarei şi a ieşit la Turnul Tunarilor (Topciu Kulesi) legat de fortăreața interioară (vechiul castel – n.n.). Aici, padişahul, care primise vizita celor din cetate, a distribuit daruri fiecăruia, câştigând inimile tuturor.

Deoarece până la sultanul Mustafa nici unul dintre strămoşii săi nu călcase în acest ținut al stăpânirii, toți cei care trăiau aici, fie bogați, fie săraci, abia dacă ştiau numele padişahului lor…

Cinstea acordată cetății Timişoara din partea padişahului nostru a făcut ca războinicii, care de atâția ani încoace se războiseră cu duşmanul, înfruntând mii de greutăți, să învioreze viața gaziilor de serhat. Această vizită a făcut să se uite atâtea şi atâtea suferințe îndurate.

De aceea toți timişorenii de bucurie au ridicat imn de slavă şi glorie lui Allah. Fericirea şi bucuria simțită de ei nu se poate explica în vorbe şi descrie cu pana, ci numai simți.

Padişahul, care ştia de legăturile lui Halveti Seyh Selim Dede cu sfinții, i-a pus întrebări despre situația expediției. Selim Dede i-a răspuns: „Padişahul meu, sunteți învigător, duceți-vă o clipă mai înainte şi veți vedea”, dând astfel padişahului vestea victoriei.

După vizita timişorenilor, a fost chemat să se înfățişeze sultanului Kandilgi Husein paşa, adus la paza cetății. După ce paşa a fost îmbrăcat de sus până jos cu blană de samur, padişahul nostru i-a zis: „Rugămintea mea este să fii prevăzător în slujba cu care ai fost însărcinat. Dacă vrea Allah nu va fi pagubă, se vor procura materiale, muniții şi tot de trebuie pentru repararea şi restaurarea cetății Timişoara. Allah să vă binecuvânteze pe toți…” După aceea a căftănit vreo şase agale de oşti, iar lui topciubaşi şi cumbaracibaşi le-a dăruit galbeni”.

Sultanul pleacă apoi în expediție şi se întoarce la Timişoara peste circa două săptămâni. Iată cum redă Mehmed aga întoarcerea sultanului la Timişoara.

„În a noua zi (safer 1107 — 12 septembrie 1695), zi de duminică, padişahul a sosit la cetatea Timişoara, descinzând la Turnul Tunarilor. Au fost scoşi din Timişoara, aduşi mai înainte la paza ei, beilerbeiul de Sivas vizirul Kandâlgi Husein paşa, fostul beilerbei al sangeacului Ineu Deli Omer paşa, fostul mutasarif al sangeacului Ceankâri Kara Mehmed paşa din Bagdad, fostul mutasarif din Gyula Mehmed paşa: din 14 ode (companii) de ieniceri care se găseau în cetate, au fost scoase patru ode de armurieri şi tunari şi 1.800 spahii silahdari care se aflau în cetate.

În locul acestora au fost numiți mutasariful sangeacului de Hamid-ili? Tatar Salih paşa, mutasariful sangeacului de Menteşe Bostangi Mahmud paşa, Katana Mustafa paşa adus de la guvernământul Ineului, beiul de Kruşevac Bektaş bei căruia i se acordase beilâcul sangeacului de Amasia, spahii de timare şi feude viagere ai ținuturilor Adana şi Maraş cu agalele marilor feude ale Rumeliei, care trebuiau să vină şi 300 de yamaci, 5 companii de ieniceri, 5 companii de gebegii, 4 ode de tunari şi 500 de spahii serghencidii, dar cu condiția să li se plătească leafă peşin pe câte un cast. Tot cu condiția de a rămâne la paza

Timişoarei până la trecerea a 30 de zile de la Kasâm a anului viitor, s-a dat poruncă şi spahiilor de timare şi feude- Kuciuk Djafer paşa, care trebuia să vină de la Belgrad, bulucbaşei Bosnali Fazli cu 2.000 ostaşi pedeştri de beilic şi 900 de viteji dintre silahdari.

Şi peste aceste forțe a fost numit comandant vizirul Hagi Mustafa paşa. Înfățişat padişahului, Hagi Mustafa paşa a fost îmbrăcat cu blană de samur de sus până jos, în timp ce Mehmed aga locțiitorul agăi ineicerilor a fost numai căftănit. Fiind cinstit cu onoarea împărătească i s-a zis: „acum să te văd, în slujba în care ai fost numit să nu ai cusur; bunăvoința mea este cu tine".

După ce a văzut că Timişoara a fost întărită aşa cum trebuia, cu tunuri care se găseau în ordia împărătească, două colonborne, unul pentru ghiulele de 5 ocale, altul pentru ghiulele de 3 ocale, cu 10 tunuri şahi, au mai fost predate cetății şi cele mai bune depozite de muniții. Se hotărâse ca pentru aceasta să se aducă 15.000 stâlpi mari din satele din împrejurimi, iar arhitectul neamț căzut în captivitate la Lipova a fost însărcinat cu treburile reparării acestei cetăți Timişoara. Apoi, după ce a fost dată sarcină beilerbeilor de Rumelia şi Anatolia să curețe interiorul şi şanțul cetății, norocosul padişah s-a întors la cortul împărătesc.

Norocosul sultan, după ce şi-a luat rămas bun de la cetatea Timişoara şi de la victoriosul serhat, în a 10 zi a lui safer 1107 (20 septembrie 1695) a pornit direct spre oraşul Lugoj".

Campania sultanală continuă în restul Banatului, cu succese otomane importante.

1696

În pregătirea noii campanii sultanale din Rumelia — partea europeană a Imperiului Otoman — paşa de Timişoara se

remarcă. Iată fragmentele privitoare la acest aspect şi la noua vizită sultanală la Timişoara.

„În a şaptea zi (8 august 1696), zi de sâmbătă, Mestam Mehmed aga, omul muhafâzului vizir Hagi Mustafa paşa, a adus în nouă zile scrisoarea paşei din Timişoara la Sofia. În această scrisoare paşa înştiinţează despre repararea cetăţii Timişoara între poarta Kanli şi poarta Horos şi deschiderea aici a unui maidan pentru tragerea cu tunurile, precum şi că, cu ajutorul lui Allah, cetatea a fost reparată cum trebuie. Apoi, între timp, începând de la şanţul cel mare al cetăţii au fost zidite 7 redute mari în locurile unde era nevoie. În partea exterioară a redutelor, după ce au fost aşezate şarampoaie, au fost săpate şanţuri; mai scrie că şanţul cel vechi a fost bine curăţit. În acelaşi timp ruga să fie porunca cea cuvenită vizirului Celebi Ibrahim paşa, muhafâz de Belgrad, ca să fie trimise o clipă mai devreme la Timişoara: magazia de muniţii cu tunarii, pionierii (lagimci) şi ostaşii pentru paza cetăţii pregătiţi în Belgrad. Apoi paşa înştiinţa în scrisoarea sa tot ce aflase despre situaţia serhatului. Astfel, după spusele duşmanilor prinşi şi ale prizonierilor turci scăpaţi cu fuga, duşmanul trecuse apa Mureşului cu gândul de a merge împotriva Timişoarei, dar între timp, aflând de apropierea oştii turceşti, se întoarse din drum şi îşi alese loc de conac într-un loc mlăştinos, numit Nădlac. Mai spunea că muniţiile şi armele duşmanului, deşi erau într-o formă desăvârşită, totuşi încă mai aşteptau tunurile balimez care trebuiau să fie trimise din părţile Budei, Gyulei, ale Segedinului şi Transilvaniei. Odată cu sosirea acelor tunuri, după aşezarea a 4 poduri, urmau să înainteze de la Tuak la Arad şi de acolo până în faţa cetăţii Timişoara, pe care hotărâseră să o împresoare şi să o asedieze. În timpul asedierii ostaşi austrieci urmau să fie hrăniţi cu pâini, numite profond, coapte la Ara şi apoi transportate cu harabalele la

Timişoara. Aproape 3.000 de ostaşi de-ai lor au rămas la Arad pentru îndeplinirea acestor munci.

Dacă în timpul asedierii Timişoarei, acesteia îi va veni în ajutor ordia turcă, atunci vor ridica asediul şi vor veni la Arad; mai hotărâseră ca, după ce vor intra în şanţul făcut aici, să înceapă lupta, iar în cazul în care va exista ameninţarea să o piardă, atunci vor trece dincolo de apa Mureş. Dacă oastea turcă nu va sosi în 10 zile, vor lupta până la ultimul om spre a pune mâna pe Timişoara. Dar, în cazul în care oastea turcă nu va veni la Timişoara, ci va înainta spre Osjek, atunci ei vor ridica asediul şi vor trece podul de la Tisa la Kuciuk-Kanija, Dunăre pe podul de la Varadin, în faţa acestuia urmând să întâmpine oastea turcă.

Potrivit cu această scrisoare s-a dat poruncă pentru trimiterea prin Jusuf aga a soldelor oştirii locale şi ale oştii de Poartă a cetăţii Timişoara; cele 500 de chile de zaherea, rămase în urmă, se transportau la Timişoara numai cu animale de povară, însoţite de garda călare şi de spahii lui Arnaud Suleiman paşa, beilerbeiul Rumeliei".

În cele din urmă sultanul ajunge din nou, personal, la Timişoara: „Joi, prima zi a lunii safer 1108 (30 august 1696), când am ajuns în câmpia Timişoarei, s-a descins în cortul împărătesc care era pregătit. Acum, muhafâzulk cetăţii, Bosnak Djafer paşa, Bektaş paşa, oastea Ineului şi notabilii Timişoarei l-au întâmpinat şi l-au salutat pe padişahul nostru în faţa întăriturilor austriecilor. Astăzi s-au trimis din partea padişahului un hatt-I-humaium şi 600 chile de orez ogeacului ienicieresc, care a fost predat marelui imbrohor Ahmed aga, aga ienicerilor. Hatt-I-humaiumul a fost citit în faţa ciorbagiilor adunaţi în cortul agăi de ieniceri: această atenţie vrăjind inima tuturor, cu toţii s-au rugat pentru viaţa padişahului.

Vineri, a doua zi a lunii safer (31 august) padişahul, cu şeyh-ul-islamul, cu marele vizir şi garda apaltului au plecat la cetatea Timişoara. Când au descins la noul chioşc, construit în reduta tunarilor, s-au tras slave de tunuri din cetate. După ce s-au împărţit favoruri tunarilkor ce se găseau în această cetate, rugăciunea de vineri a fost îndeplinită în moscheea cea mare. După aceasta, tot ce era în cetatea interioară sau în afară, toate şanţurile, fortificaţiile, noile redute din faţa marilor şanţuri, şarampoaiele şi celelalte şanţuri şi muniţiile cetăţii au fost cercetate.

În cele din urmă, când au descins în Turnul Tunarilor, legat de fortăreaţa interioară, a fost înfăţişat sultanului vizirul Djafer paşa, beilerbei de Alep, care a fost înştiinţat că a fost numit cu oastea sa permanentă şi oştile ţinutului său la paza Timişoarei. De aceea paşa a fost căftănit de sus până jos cu blană de samur, după care s-au întors la cortul împărătesc. Ienicerii, armurierii şi tunarii care au fost anul trecut la paza Timişoarei au fost scoşi. În locul acestora au fost puse 17 companii de ieniceri, 4 companii de armurieri şi 4 companii de tunari. De asemenea, a fost văzută şi zahereaua din cetate. Astfel la cele 4.868,5 chile de zaherea, aflate în cetate, au mai fost adăugate alte 12.347 chile de zaherea şi 836 ocale de pesmeţi de la oastea împărătească. Afară de aceasta, au fost predate vizirului Djafer paşa, pe lângă cele 15 pungi cu aspri pentru plata lefurilor oştii locale din cetate şi slujitorilor geamiei şi meceturilor, încă 45 pungi cu aspri pentru nevoile cetăţii. Astăzi a fost dat lui Husein bei sancgeacul Panciova, iar lui Mehmed paşa din Gyula, mazilit din Panciova, i-a fost acordată guvernarea ţinutului Ineu. Fostul valiu de Ineu, Boşnak Djafer paşa şi Bektaş paşa au fost scoşi din cetate şi până la primăvara următoare au fost însărcinaţi cu paza cetăţii beilerbeiului de Rumelia. Arnavud Suleiman paşa, cu oastea sa de Poartă şi cu oştile ţinutului său, precum şi oastea egipteană, în timp ce oştilor din provinciile Alep şi Adana, care

se găseau la Timişoara, li s-a dat ordine să se întoarcă în patrie dar numai după Ruz I Kasim (26 octombrie 1696).

1697

Şi eu am pierdut (spune autorul) un sandîk cu lucrurile mele. În noaptea aceea şi în ziua următoare, joi, până spre seară şi apoi spre noaptea de vineri, până la orele 5, am înaintat mereu fără tihnă şi odihnă, fără a sta şi am ajuns cu greu la Timişoara unde, în fața oraşului, s-a trecut la conac. Visteria împărătească, 7 tunuri colomborne, 3 havane, 12 şahi, tuiurile şi cea mai mare parte a oştii de lângă defterdar efendi, o luaseră spre dreapta şi ajunseseră la Timişoara pe drumul drept, cu 6 ore înainte de padişah. Aceştia se împotmoliseră pe drum în mlaştina bisericii Horosin (azi Banatske Rusko Selo-n.n.), unde au lăsat 3 tunuri colomborne şi un tun şahi şi câțiva oameni. Duşmanul, care strânfea pierderile oştii turceşti, le-a scos şi le-a dus cu el.

În ziua următoare, a 26 zi a lunii safer 1109 (13 septembrie 1697), vineri, după ce s-au aşezat în spatele fortăreței interioare din Timişoara, marele vizirat fiind acordat vizirului Amugezade Husein paşa, muhafâz de Belgrad, a fost trimis cu un hat-i serif la Belgrad micul imbrohor Cerchez Mehmed aga, ca acesta, cu o zi mai devreme, să sosească la ordie. Până la sosirea marelui vizir, valiul de Siria Bozoklu Mustafa paşa, adus la căimăcănie, a cerut să se facă un nou sigiliu pentru marele vizir. Sansongi Mehmed aga din Salonicm adus la administrația ienicerilor, a fost însărcinat să-i adune pe ienicerii împărăteşti. Padişahul, sosind în cetate, a vizitat cetatea interioară şi cea exterioară. După ce a aruncat o privire asupra redutei şi zidurilor sale, zidite din nou de răposatul vizir Djafer paşa fost muhafâz de Timişoara, s-a închinat pentru sufletul său şi a descins la Turnul Tunarilor.

Particularitățile specifice ale cetății Timişoara şi transformarea ei într-o reşedință împărătească

Djafer paşa reparase şi restaurase această fortificație mai mult decât se cerea şi se putea. Zidurile dinăuntru şi din afară ale fortăreței cu timpul se stricaseră şi ajunseseră într-un hal fără hal, astfel că de pe ele nu se putea trage cu tunul şi, în caz că se trăgea, stâlpii, bârnele şi bolțile cetății se dărâmau, căci ajunseseră într-un hal că nu puteau suporta nu numai bătăile de tun, dar crenelurile sale nu rezistau nici măcar la ridicarea tunurilor pe zid şi nu puteau susține unelte ca balistele scoase din cunacele tunurilor. Nu harabale şi călăreți să stea deasupra zidurilor, dar nici măcar pedestraşii nu puteau merge pe ele. De aceea, Djafer paşa, după ce făcu să fie dărâmate zidurile ei dinăuntru şi din afară, de la un capăt până la altul le-a făcut din nou mult mai întinse; apoi, după ce a făcut ca stâlpii să fie fixați şi înşirați pe două părți, legăturile lor strânse le-a umplut cu pământ. De asemenea şi poalele fortăreței fuseseră reparate şi restaurate. Apoi, din interior, în fiecare parte s-au aşezat în locuri potrivite, scări bătute cu pământ. De asemenea, drumurile pentru războinici, porțile cetății şi podurile de deasupra şanțurilor, toate au fost reînnoite.

Acum, zidurile ei sunt aşa de puternice, încât un tun mare ca cel balimez, cu cundacul său cu tot, poate fi urcat cu uşurință pe ziduri aşa cum se găseşte la poarta cetăți interioare, putându-se aduce de la un capăt la altul fără nici o sforțare sau supărare… Aceiaşi situație era şi pentru călăreți şi harabale. Djafer paşa, după ce făcu să fie curățate părțile interoare şi exterioare ale şanțurilor, a poruncit să se sape pământul cu încă 5–6 arşini înspre marginea din afară; şi aşa deveniră mai adânci şi mai

largi ca în trecut. Iar deschizăturile sau urechile (kulak) celor patru turnuri mari ale fortăreței interioare, după ce fuseseră lungite, au fost acoperite şi învelite cu scânduri, aşa cum se obişnuieşte. Partea de deasupra magaziei de muniții, dinspre dreapa, între două turnuri, de la streşinile (saçak) turnurilor până la clădirile fortăreței şi aproape pînă la zidul cu umplutură, a fost umplută cu pământ; apoi s-a aşezat deasupra o redută pentru tunari, înaltă, cu nouă creneluri; după aceea, curățind, s-a netezit drumul spre cele patru părți ale oraşului, cale de aproape două ceasuri de la case şi copaci. Apoi, cetatea a fost întărită cu diverse redute (tabye). Astfel spre partea dreaptă a fortăreței interioare, parcă forfecată, cu fața spre miazăzi (kible), se afla dedesubt o redută cu două creneluri şi cu zidul umplut, iar deasupra acesteia o redută cu nouă creneluri; la cele două capete ale fortăreței de afară, cu fața spre sud, deasupra zidului umplut se aflau două redute,una cu cinci şi alta cu şapte creneluri, deasupra porții turnului Kanlî o altă redută cu nouă creneluri. Sub pământ, cunoscută sub denumirea de tabia yamacilor, se afla o redută cu un singur crenel; tot aici, deasupra zidului umplut,era o altă redută cu nouă creneluri; lângă vechiul palat (saray), sub reduta spahiilor, o altă tabie cu un crenel, iar deasupra acesteia, în zidul umplut o redută mare cu 19 creneluri; sub poarta apei (su-kapisi) o tabie cu un crenel; odată ce pe zidul umplut era o redută cu 15 creneluri, tăria şi rezistența cetății Timişoara crescuse mult; apoi, la toate redutele fuseseră aşezate tunuri balyemez, câte două tunuri havane, aruncătoare de bombe şi grenade (kumbara). Allah să-l milostivească pe Djaer paşa.

Apoi, cetatea a mai fost întărită şi de oşti; în afară de cei 2.063 de viteji (yidjit) în oastea locală a cetății, se mai aflau 2.050 de paze ieniцereşti (nöbetç yeniçeriye); apoi, la 468 de armurieri (cebeci) au mai fost adăugați 300, la 173 de tunari încă 50 de

topcii. Solda oştii locale, provenită de la slujitorii pioşi ai geamiei şi meceturilor, precum şi cei 83.175 de curuşi pentru plata a două câştiguri a oştilor de poartă, au fost predaţi agalelor ieniсereşti. Dar oastea locală, nemulţumită din cauza acestor plăţi neîndestulătoare, începuse să murmure şi de aceea s-a promis trimiterea îndată din Belgrad încă a unui câştig. După ce au păzit această cetate ca oaste de pază până aproape de ziua de Kasîm, au fost însărcinaţi să se întoarcă în ţările lor vizirul Kanijeli Osman paşa, valiu de Alep, valiu de Sivas, Cetrefilzade Iusuf paşa, aliu de Ankara, Uzun Ali paşa cu oştile provinciilor de Adana şi Karamania; 1.000 de pedestraşi dintre pedestraşii bosnieci ai marelui vizir, 250 de călăreţi ai beilicului arnăuţilor, adică încă o oaste de aproape 5.000 pentru apărare. Lui Abdi aga, chehaiaua marelui vizir cel răposat, i-a fost acordat ţinutul Rumeliei cu rangul de vizir, fapt pentru care a fost chemat lângă padişah şi a fost căftănit. În acelaşi timp, şi-a luat sarcina să păzească cetatea cu forţele ţinutului său. Oastea egipteană, care păzise cetatea anul trecut, a fost scoasă afară. După ce valiu de Timişoara, Mustafa paşa, şi agalele oştii locale au fost căftănite, padişahul, luându-şi rămas bun de la toţi, a părăsit cetatea şi a descins la cortul împărătesc. În timp ce era încă aici, l-a poftit înăuntru pe beilerbeiul de Alep, Osman paşa, şi i-a poruncit să fie căpetenia tuturor acestor forţe, după care l-a căftănit.

În a 28-a zi a lunii (safer 1109), zi de duminică, s-au ridicat cu toată ordia şi au coborât la menzilul Çiatal-Geçidi.

Sultan pe tron

Beilerbeiul de Timişoara
Küčük Mehmed paşa

Husein paşa

Oştenii Islamului

II.10. Dimitrie Cantemir la Timişoara

Figură enciclopedică la întretăierea veacurilor XVII–XVIII, Dimitrie Cantemir a lăsat în urma sa opere nemuritoare, multe dintre ele izvoare de primă mână, timp de două secole, pentru istoria Țărilor Române, dar şi a turcilor otomani. În acelaşi timp însă, a fost şi un mare călător, în principal al Moldovei şi Țării Româneşti, dar paşii l-au purtat şi prin alte ținuturi române.

O asemenea împrejurare l-a adus pe fiul domnului moldovean şi în părțile Banatului, pe care îl străbate de la vest spre est şi apoi, spre sud. Deşi cunoscută, această călătorie nu a suscitat decât uneori comentariile necesare. Cunoştințele pe care le avea el despre zona sud-vestică a României, datează cu câțiva ani înainte de această vizită.

Trăind la Istambul şi preocupat de istoria turcilor otomani şi a imperiului lor tricontinental, Cantemir a ajuns repede să cunoască importanța strategică a Timişoarei, alături de Belgrad, ea constituind cheia de boltă a stăpânirii otomane la Dunărea de mijloc, cetate aflată sub stăpânirea acestora între anii 1552–1716. Cantemir află şi transcrie în a sa „Istorie a creşterii şi descreşterii Imperiului Otoman”, informații, inedite până la el, asupra situației acestei cetăți.

Astfel, la 1688 un inginer militar cretan, Andrea Cornaro este făcut prizonier de turci la Belgrad şi reface fortificațiile acestei cetăți, după care este trimis la Timişoara pentru aceleaşi scopuri. În afara acestora, Cornaro execută aici şi planurile privind regularizarea râului Bega, care curge prin mijlocul oraşului. Cantemir ştie că vara apa râului seacă şi oraşul duce lipsă de apă. Nu cunoaştem cât anume a lucrat Cornaro aici şi nici dacă a reuşit să aplice planurile sale, întrucât abia pe la mijlocul secolului al XVIII-lea se termină canalizarea râului.

Pentru acelaşi an 1688, informaţii de primă mână le oferă Cantemir referitor la ajutorul în oameni şi saci cu făină, trimis de marele vizir de la Belgrad la Timişoara, asediată de aproape 3 ani de trupele imperiale; cei 500 de spahii cu câte 2 cai şi toţi atâţia saci de făină vor ajunge cu bine în cetate, dar vor declanşa o cumplită răscoală a trupelor de ieniceri de aici, înăbuşită cu greu de Kogea Giafer paşa, comandantul otoman al cetăţii Timişoara. În toamnă au loc noi ciocniri între turci şi austrieci la Orşova, Lipova şi spre Tisa, curmate doar de sosirea iernii.

Luptele violente din cursul anului 1696 îl interesează mult pe Cantemir, care le consemnează cu obiectivitate. Intrarea lui Friedrich August, principe elector de Saxonia, cu trupe imperiale în Banat continuă cu asedierea Timişorii, căreia îi soseşte în ajutor sultanul Mustafa al IV-lea în fruntea armatei regulate de Poartă. Urmează retragerea imperialilor într-un loc la vreo 8 ore de mers de Timişoara, întărirea lor în tabără, concomitent cu urmărirea lor de către turci, la sfatul lui Emeric Thökölly, care participă la campanie în calitate de aliat al sultanului. Datorită aceluiaşi, turcii îşi întăresc tabăra proprie cu şanţuri şi valuri de pământ, lucru neobişnuit la ei, dar salutar de astădată, întrucât atacul de noapte al trupelor imperiale, declanşat prin mlaştinile din apropiere, este respins destul de uşor. Pierderile sunt mari de ambele părţi, printre morţi aflându-se şi Mustafa paşa de Timişoara. După o repriză reciprocă de tatonări, cele două armate se retrag din Banat, fără a mai lupta.

Momentul culminant al acestor lupte de la sfârşitul secolului XVII este reprezentat de bătălia de la Zenta din august 1697, la care participă sultanul Mustafa IV, Eugeniu de Savoya, viitorul cuceritor al Timişorii la 1716 şi Dimitrie Cantemir; dintre contemporanii cunoscuţi trebuie remarcată prezenţa lui Luigi Ferdinando de Marsigli. Lucru curios: atât Cantemir cât şi

Marsigli vor scrie câte o istorie a turcilor otomani, dar în timp ce primul o va face pentru toată istoria otomană, cel de-al doilea doar pentru secolul său; Cantemir participă la luptă în tabăra otomană, iar Marsigli în cea imperială. Primul va intra în cetatea Timişorii, iar cel de-al doilea va rămâne cu sentimentul victoriei taberei sale, tabără care era şi a inimii lui Cantemir.

Înfrângerea armatei otomane la Zenta crează premizele unui adevărat dezastru datorită morții celei mai mari părți a conducătorilor otomani şi a fugii celor rămaşi în viață, în frunte cu însuşi sultanul. Întrucât lupta s-a dat cu prilejul trecerii Tisei, sultanul fuge spre est prin câmpia bănățeană şi în aceeaşi seară ajunge la un loc mai ridicat, unde în 1696 se desfăşuraseră lupte. Abia aici îşi permite să-şi schimbe hainele spre a nu fi recunoscut, să se închine lui Alah ca mulțumire pentru viața salvată şi apoi să plece în goana calului spre Timişoara unde, odată ajuns, se închide în castel, ordonând paşei de aici să țină secretă sosirea sa şi să închidă porțile cetății în fața trupelor proprii care vor ajunge aici în debandadă.

Cu aceste trupe, mai degrabă resturi îngrozite ale armatei, se va apropia şi Cantemir de Timişoara, fără a putea pătrunde în interiorul cetății. Soldații se răspândesc în jur după adăpost şi hrană deoarece proviziile rămăseseră pe malul Tisei. Problema cea mai mare o ridica apa potabilă, întrucât o secetă cumplită bântuia Banatul. Pentru un strop de apă, zice Cantemir, soldații se băteau cumplit şi doar cei puternici şi învigători reuşeau să o obțină; asemenea lupte se dădeau chiar şi pentru picătura de apă din urma căruțelor sau a copitelor de animale.

Mica suită a lui Dimitrie Cantemir se adăposteşte într-o vie din apropierea oraşului şi priveşte cu calm forfota oştenilor, întrucât descoperă din întâmplare un puț cu apă rece în vie, acoperit cu pământ. Cortul fiului de domn fiind instalat deasupră-i, toți

moldovenii aşteaptă liniştiţi apariţia sultanului. Într-o dimineaţă, pe când un slujitor este trimis să ducă bucătarului obişnuita ulcea cu apă pentru pregătirea hranei, un soldat otoman observă ulcica, o smulge din mâna slujitorului pe care-l ameninţă cu iataganul, o bea până la fund şi apoi îşi cheamă mai mulţi tovarăşi în ajutor, mergând cu mare larmă spre cortul „ghiaurului" care ţine ascunsă apa. Observând situaţia şi dându-şi seama că nu mai poate ţine ascunsă fântâna, Cantemir îşi mută repede cortul şi îi aşteaptă calm pe turcii înfuriaţi. Situaţia era deosebit de gravă, dar Cantemir îi face faţă cu succes: la reproşurile înfuriaţilor oşteni, le răspunse că a ţinut ascunsă fântâna întrucât aflase în ea cadavrul unui ghiaur şi nu a dorit ca oştenii profetului să-şi spurce sufletul, bând apă dintr-o asemenea fântână. Acum, fiind deja curăţată, o pune cu plăcere la dispoziţia lor. Comentează mai târziu Cantemir această mică minciună, zicând că prin ea a reuşit nu numai să scape nevătămat, ba şi să obţină mulţumirile musulmanilor. Pe lângă hazul farsei să reţinem totuşi primejdia reală, dar în acelaşi timp şi prezenţa de spirit a autorului ei.

Peste trei zile s-a arătat în sfârşit şi sultanul, şi-a regrupat cu chiu cu vai oştile rămase şi a pornit spre Belgrad, străbătând Banatul spre sud-vest pe lângă cula Vârşeţului şi mlaştinile de la Alibunar, locuri predilecte pentru spionii turci şi austrieci datorită înălţimilor existente aici.

Cu aceasta experienţa personală a lui Cantemir în Banat şi Timişoara se încheie, oferindu-ne şi un moment de delectare, pe lângă informaţiile deosebit de pertinente asupra stării regiunii. Din păcate, el nu lasă nici o descriere a cetăţii, momentul fiind nepotrivit pentru asemenea înfăpturi.

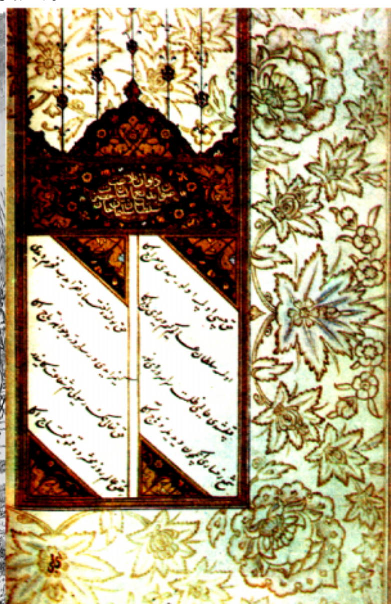
Ca o curiozitate a istoriei, astăzi trăieşte în Timişoara o descendentă pe linie feminină a Cantemireştilor.

Dimitrie Cantemir

Bătălia de la Timişoara, 30 august 1696

Coran caligrafiat de Ahmet Karahisari (1546–1547)

CAPITOLUL III
VARIA

III.1. Oaspeţi ai Timişoarei medievale

Primii oaspeţi care au transmis numele Timişoarei în centrul şi apusul Europei, parţial şi în lumea Orientului, au fost negustorii. Îndeosebi italienii (veneţienii, genovezii, florentinii în special, în secolele al XIV-lea şi al XV-lea), cu interese şi privilegii comerciale în zona Dunării mijlocii şi de jos, au remarcat ridicarea oraşului în secolul al XIV-lea, atât ca piaţă de schimb, cât şi ca aşezare urbană cu caracter mixt: militaro-civil. Cei 7 ani (1315–1322) ai prezenţei curţii regale a lui Carol Robert de Anjou, la Timişoara, au însemnat pentru posteritate construirea cetăţii de piatră şi a castelului, ca şi ridicarea aşezării la rang de oraş. Sosiţi aici pentru perfectarea diverselor contracte comerciale, negustorii europeni au aflat o aşezare în plină dezvoltare urbană. Bogăţia zonei — al cărei centru economic, administrativ, politic, militar şi cultural era, precum şi prezenţa curţii angevine au transformat Timişoara într-un loc predilect de întâlnire pentru o lume amestecată, venită aici din multe colţuri ale Europei şi, mai târziu şi ale Balcanilor şi Orientului.

Tocmai rolul de punct nodal al sistemului defensiv antiotoman — împreună cu Belgradul — susţinut de trăinicia şi, de ce nu, şi de frumuseţea fortificaţiilor, a permis şi în secolele

următoare XV şi XVI, desfăşurarea unei vii activităţi economice, în care rolul aşezării s-a modificat treptat, devenind, dintr-o simplă piaţă de desfacere şi loc de tranzit, un puternic centru meşteşugăresc şi comercial. În acelaşi timp, prezenţa tot mai numeroşilor militari, localnici sau străini, a faptelor lor de arme săvârşite în zona bănăţeană s-a răspândit rapid în restul continentului, stârnind un nou interes faţă de localitate şi de zona circumscrisă ei. La rândul lor, timişorenii încep să călătorească pe meleaguri tot mai îndepărtate, ducând cu ei imaginea şi amintirea oraşului lor. Oamenii de cultură au surprins ceva mai târziu, în relatările lor, Timişoara, dar, odată apărută, imaginea localităţii se permanentizează. Unii dintre aceştia au lucrat şi locuit aici mai multă vreme, iar alţii — cei care nu au reuşit să o vadă — au scris despre ea după relatările unor martori oculari.

În genere, oaspeţii Timişoarei medievale se pot împărţi în câteva categorii. Prima dintre acestea îi cuprinde pe toţi cei ce au vizitat-o, indiferent de scopul, durata şi urmarea acestui fapt. Cea de a doua îi încadrează pe cei ce au vizitat-o şi au locuit un timp mai lung sau mai scurt între zidurile ei. Următoarea, şi poate cea mai impresionantă, îi cuprinde personalităţile care au scris despre ea, fără să o fi vizitat. E greu de spus acum care este ponderea fiecărei categorii în conturarea exactă a unei imagini din exterior a Timişoarei, fiindcă nu se cunoaşte decât în parte importanţa informaţiilor transmise. Pentru mulţi dintre ei era un loc de tranzit, în funcţie de destinaţia şi interesul final. Au transmis oral cunoscuţilor, prietenilor, superiorilor, elementele care i-au impresionat mai mult, uneori detalii fără importanţă, alteori elemente esenţiale.

Ei făceau parte din cele mai diverse clase şi pături sociale, de la împăraţi, regi, domni şi principi, până la negustori, meşteşugari, ţărani, servitori etc. Rolul lor esenţial, imposibil de

apreciat individual, ci doar ca element colectiv, a constat în răspândirea în spaţiu şi timp a existenţei localităţii, cu individualizarea unuia sau altuia dintre elementele vieţuirii umane care i-au impresionat. Deşi greu de individualizat şi măsurat acest rol a avut o însemnătate deosebită, obişnuindu-şi contemporanii să remarce prezenţa Timişoarei. Acestor mari anonimi trebuie să le atribuim şi meritul prezenţei aşezării pe multe dintre documentele cartografice ale veacului al XIV-lea, opere îndeobşte ale cartografilor italieni.

Importanţa celor ce au vizitat şi au trăit un timp în Timişoara constă în surprinderea şi transmiterea unor elemente mult mai particulare din viaţa aşezării, datorită posibilităţii de a-şi trăi existenţa cotidiană în Timişoara şi, ca urmare, şi a transmiterii orale, a unor asemenea informaţii. Consemnarea scrisă a impresiilor asupra Timişoarei reprezintă pentru noi cel mai important aspect, datorită posibilităţii de răspândire a acestor informaţii pe un teritoriu întins. Ele sunt cu atât mai importante cu cât sunt urmarea unor viziuni directe la obiect, în ciuda unor viziuni uneori subiective, dictate de poziţia de clasă, sfera de interes etc.

Care sunt aceste imagini, cui i se datoresc ele, pănâ unde au ajuns şi cât timp au fost viabile, sunt lucruri pe care le vom afla din cuprinsul paginilor următoare.

Timişoara medievală

Muzică şi dans

III.2. Oaspeţi ai Timişoarei medievale

În primele sale veacuri de dezvoltare, Timişoara a avut parte, în general, de oaspeţi „tăcuţi”, care nu au lăsat informaţii scrise sau orale, pătrunse în cronici şi documente. Cauzele acestei situaţii constau în stadiul său incipient de dezvoltare urbană, în absenţa unei fortificaţii de primă mână şi greutatea comunicării umane pe spaţii întinse. Pe măsură ce ele se schimbă, Timişoara îşi face loc în aria europeană. Mai timid la început, apoi debutând cu aplomb în memoria colectivă, odată cu secolul al XIV-lea. Diverse vizite anterioare, ale unor capete încoronate, menţionate incert în cronici sau documente, nu au reprezentat absolut nimic în istoria sau cunoaşterea localităţii. Abătându-se prin cetate doar în tranzit, majestăţile regale sau imperiale nu au manifestat nici un interes în a-şi pune „pecetea” asupra dezvoltării — într-o direcţie sau alta — a Timişoarei. Însoţitorii lor, interesaţi doar de faptele suveranilor, nu au aflat nimic spectaculos de consemnat în aceste fugare treceri.

Adevărata recunoaştere zonală şi chiar internaţională a Timişoarei începe odată cu veacul al XIV-lea. Sosirea la Timişoara a regelui Carol Robert de Anjou şi a curţii sale se transformă într-o şedere de 8 ani (1315–1323), iar oaspeţii săi sunt şi oaspeţii oraşului. Vin aici prinţi, duci, conţi, baroni, cardinali, arhiepiscopi şi episcopi, oşteni de renume, negustori din toată Europa, ba chiar artişti şi oameni de litere, care înconjoară curtea regală. Castelul şi cele câteva palate mari, ridicate între timp, precum şi numeroasele hanuri sunt locurile în care musafirii vor fi ospătaţi şi găzduiţi.

Partea din dreapta a parterului actualului castel din Timişoara mai păstrează, prin unele elemente arhitectonice,

imaginea a ceea ce le-a fost dat oaspeților să vadă. Să intrăm, aşadar, puțin, la curtea acestui rege, oaspete al oraşului şi la rându-i gazdă a musafirilor săi. Sălile de primire de la parter şi etaj, cu bolțile lor largi şi traveele primitoare, străjuite de stâlpi masivi de piatră, au văzut perindându-se succesiv „toată floarea cea vestită a întregului Apus”. Sala de audiențe a fost martora primirilor fastuoase, rezervate soliilor prietene şi a celor „reci”, pentru vasalii nemulțumiți. Planuri ambițioase s-au țesut între aceşti pereți. Balurile au văzut dansatori vestiți şi dansuri „la modă”, iar sala cavalerilor — banchete zgomotoase, menestrelii ce cântau fapte eroice sau poeme de dragoste, după toate canoanele vremii.

Prieteni şi duşmani, localnici şi străini au început să vorbească despre Timişoara. Cei mai activi dintre ei, negustorii şi artiştii, au transmis oral sau în scrieri — de mult pierdute — imaginea oraşului. Iar într-o vreme în care pe hărțile europene estul continentului era reprezentat doar de câteva oraşe, numele Timişoarei îşi face din ce în ce mai des apariția. Plecarea regelui nu a conturbat cu nimic dezvoltarea localității, amintită în 1342 ca fiind „civitas” (oraş), dar informațiile primesc altă coloratură. Instalarea definitivă în atenția europeană se va produce începând cu ultimul deceniu al secolului al XIV-lea, din perioada cruciadei de la Nicopole (1396). Cavalerii apusului îşi vor zornăi pintenii prin Timişoara, iar manuscrisul redactat (pare-se în acel timp, aici) nu reuşeşte, în ciuda sfaturilor militare, să-i scutească de înfrângere.

Informațiile de natură militară vor începe să precumpănească. Regele-împărat Sigismund de Luxemburg (1387–1437) va face numeroase călătorii prin Banat şi se va opri mereu la Timişoara, de la câteva zile până la câteva luni.

Curtea care-l însoţeşte îşi etalează strălucirea, dar nu şi soluţiile militare. Acestea vor fi oferite de populaţia zonei şi de conducătorii ei, comiţii de Timiş. Prin numirea în această funcţie (care gira comanda militară a întregii regiuni) a unor personalităţi militare de excepţie vor fi înfăptuite realizări economice şi militare deosebite.

Iancu de Hunedoara revine la Timişoara unde-şi stabileşte reşedinţa şi familia. Din Timişoara va porni în campaniile antiotomane şi, tot de aici, vor porni şi cruciaţii spre Varna, în 1444. Îşi va primi oaspeţii în castelul renovat în întregime şi în oraşul mărit considerabil. Capela castelului va intra în legendă prin semnificaţiile jurământului regelui Ladislau al V-lea şi prin copilăria regelui Matei Corvin. Faptele de arme ale comitelui Pavel Chinezu vor răspândi — prin intermediul povestirilor orale — faima zonei şi a capitalei sale, Timişoara, în cele patru zări. O vor cunoaşte atât europenii, cât şi turcii otomani.

Timişoara va deveni de acum celebră prin cetate şi prin forţele militare ridicate în jur, iar mitul invicibilităţii sale se va perpetua în anul 1552. Prietenii îşi vor afla adăpost sigur între zidurile Timişoarei, iar duşmanii — pedepse cumplite. Şi unii, şi alţii vor răspândi, cu bucurie sau cu amărăciune, veşti despre Timişoara. Cronici otomane contemporane mărturisesc spaima în faţa cetăţii şi apărătorilor săi, în timp ce scrisori adresate Europei preamăresc faptele de arme şi individualizează cu precizie localitatea şi oamenii ei.

Comandant militar

Umanist italian

Regele Sigismund de Luxemburg

III.3. Oaspeți ai Timişoarei medievale

Cel de-al XVI-lea veac aduce Timişorii oaspeți din cele mai diverse locuri ale Europei, ba chiar şi ale Asiei şi Africii musulmane. Începutul de veac este ceva mai discret în privința vizitărilor, întrucât primejdia otomană este din ce în ce mai acută, iar preocuparea primordială a celor sosiți aici, militari de profesie, era concentrată spre respingerea pustiitoarelor atacuri turceşti. Căci dispariția personalităților militare locale a adus înlocuitori din toată Europa.

De la simpli oşteni la comandanți, aceşti oaspeți vor năvăli prin piețe şi străzi, vor colinda hanurile şi cârciumile şi vor pleca la luptă, sau spre casă, fără a păstra mare lucru din fizionomia oraşului şi fără a lăsa posterității urmele trecerii lor.

Un Ioan Corvin, fiul regelui Matia şi nepotul lui Iancu de Hunedoara, va vizita în câteva rânduri Timişoara între anii 1490–1508, pentru a-şi rezolva diverse probleme funciare prin sprijinul comiților de Timiş sau pentru a lupta şi în aceste părți împotriva turcilor. Întotdeauna, împovărat de probleme şi grăbit de timp, el va reuşi să lase amprenta faptelor în oraşul îndrăgit de tată şi bunic.

Un alt Ioan, Zapolya, voievodul Transilvaniei, va vizita Timişoara de câteva ori, împreună cu trupele sale în cel de-al doilea deceniu. Pentru el, cetatea este un loc de concentrare a trupelor pentru campaniile antiotomane sau de destindere după întoarcerile victorioase. Iată însă şi un alt moment, cu profunde semnificații.

Războiul țărănesc din anul 1514, condus de către Gheorghe Doja, cunoaşte apogeul sub zidurile Timişorii. În zilele fierbinți ale lunilor iunie şi iulie trupele răsculaților asediază

cetatea cu intenția fermă de a o cuceri şi transforma într-unul dintre principalele puncte de rezistență. Doja vizitase şi înainte oraşul, atât în timpul lui Pavel Chinezu şi al lui Iosa de Som, cât şi sub Ioan Zapolya, căci nobilitarea şi-a câştigat-o prin vitejia arătată în lupte.

Cum aceste lupte au avut ca punct obligatoriu de trecere Timişoara, Doja a cunoscut bine cetatea şi importanța ei militară de excepție. Ca urmare şi eforturile sale de a devia — printr-un canal — cursul de apă care înconjura cetatea vin dintr-o cunoaştere anterioară. Soarta cetății părea pecetluită, când sosirea lui Zapolya cu trupe transilvane schimbă soarta războiului. Bătălia desfăşurată în fața zidurilor este pierdută de răsculați iar căpeteniile lor intră ca prizonieri în oraş. După chinurile îndurate în temnița castelului, martirajul lui Doja şi a tovarăşilor săi pare o eliberare. Timişoara este martora acestui înfiorător supliciu.

Evoluția militară stagnează în prima treime a veacului şi soarta cetății cunoaşte o amânare. Din această perioadă tulbure mai avem ştiri despre o vizită a lui Ioan Zapolya din anul 1536, probabil ultima pe care o face aici. Omul său de încredere în aceste locuri, Petru Petrovici, comitele de Timiş, reuşeşte să prelungească agonia cetății.

Între timp, în anul 1537 umanistul Nicolae Olachus aminteşte în opera sa „puternica cetate Timişoara”, pe care se pare că a vizitat-o în anii tinereții sale. Prin aceiaşi încă puternică cetate trece în luna septembrie a anului 1542 şi domnul muntean Radu Paisie în drumul său spre centrul Ungariei, în sprijinul otomanilor.

În sfârşit, o ultimă informație, despre sosirea Reformei, oaspete grăbit ce încearcă o misiune rapidă de prozelitism printre locuitori. Ca urmare între anii 1548–1551 aici funcționează şi o şcoală reformată în frunte cu unul dintre marii dascăli ai timpului

Ştefan Kis. Prilej ca, pe lângă tensiunea generată de conflictele militare în oraş să bântuie şi tensiunea religioasă. Dar nu pentru multă vreme, întrucât turcii otomani îşi concentrează eforturile expres spre Timişoara.

Presiunea ototmană externă şi situația fortificațiilor Timişorii în contextul politic nesigur din Transilvania îl determină pe acelaşi citat Petru Petrovici să afirme că îi este pecetluită.

Renumele Timişorii îi determinase pe bei şi beilerbei otomani să susțină — fapt valabil şi multă vreme după cucerirea ei — că cel ce cucereşte Buda cucereşte doar o cetate, pe când cel ce cucereşte Timişoara cucereşte o țară. În virtutea acestui fapt forțele otomane asediază în toamna anului 1551 cetatea şi, numai sosirea iernii o salvează. Mica garnizoană — o tempora! Unde sunt mândrii cavaleri ce i-au făcut faima? — alcătuită din câțiva localnici şi mulți mercenari din întreaga Europă, rezistă eroic. Va face acelaşi lucru şi garnizoana anului 1552, vitejia comandantului ei rămânând legendară. Dar zarurile erau aruncate şi cel de-al doilea vizir, Ahmed paşa profitând de seceta cumplită din acel iulie 1552 îşi aruncă trupele peste ziduri şi intră victorios în cetate. Garnizoana ce se predase este măcelărită şi astfel îşi fac intrarea în oraş noii vizitatori şi stăpâni ai Timişorii pentru 164 de ani — otomanii.

Peste vechii locuitori ai urbei apare o nouă lume, cea musulmană, deosebită de ceea ce apucaseră bătrânii oraşului. Despre coexistența Timişorii vechi (creştine) şi noi (musulmane) în acest veac şi jumătate, despre viața ei descrisă de călători vom vorbi în cele ce vor urma.

Meseriaşi

Kiss István din Szeged, dascăl
şi pastor reformat

III.4. Oaspeți ai Timişoarei medievale

Ce puteau vedea călătorii care se apropiau de Timişoara în cea de a doua jumătate a veacului al XVI-lea? Impresiona în primul rând castelul pe care Abraham Ortelius îl descria ca fiind ridicat de către Iancu de Hunedoara (această informație a ajuns până la el) şi renovat de către turci doar pentru a-l face locuibil. Forma sa era pătrată, cu turnuri la colțuri şi un zid înconjurător ce închidea o curte în stil horasanic, adică în forma goemetrică a unei table de şah. Legat de castel printr-un coridor era un turn (actualul turn cu ceas al muzeului), în fața căruia se bătea zilnic toba, anunțându-i pe credincioşi că era ora rugăciunii. În fața lui, o poartă triplă şi un pod făceau legătura cu cetatea. Imaginea aceasta se observă şi pe stampa executată aproximativ în aceeaşi perioadă de un alt vizitator al Timişoarei, F. Wattay. Luat prizonier, el a fost adus aici şi a petrecut mai mulți ani în captivitate, cunoscând astfel foarte bine întreaga aşezare. Desenul executat de el sintetizează prima imagine absolut veridică a Timişoarei în această ultimă treime a veacului.

Combinând cele scrise de Ortelius cu desenul lui Wattay obținem o imagine sugestivă a castelului, cetății şi cartierelor. Oraşul era bine fortificat, iar în interiorul centurii de fortificații se aflau numeroase locuințe, palate, moschei şi dughene meşteşugăreşti sau negustoreşti. Punctul central al oraşului era piața unde se înălța cearşia, dughenele şi câteva locuințe, urmat de câteva străzi cu locuințe şi dughene şi cele câteva moschei. Descrierea detaliată a lui Evlyia Celebi va fi prezentată în (capitolul următor.

Europenii vor fi cei ce se vor grăbi să consemneze unul sau altul dintre aspectele timişorene văzute de ei personal sau care le-au fost relatate de martori oculari ai unor evenimente. Relatările acestea sunt însă fie trunchiate, fie unilaterale, ele reflectând unghiul

de vedere din care priveau localitatea. Astfel, un Giovan Andrea Gromo, italian de la curtea princiară transilvană, notează în anul 1564 că Timişoara este un „oraş foarte bine întărit, care este aşezat pe o câmpie mai ridicată între lacuri spre părţile Transilvaniei...” Apare clar rolul strategic al cetăţii, dar deloc cel al vieţii ei cotidiene. Misionari catolici trec prin oraş în încercarea de a câştiga prozeliţi, aşa cum este şi cazul acelui Padre Sfondrata, mort aici în luna noiembrie 1583, în casa unui negustor. Trecerea lui şi a altor confraţi nu lasă urme în istoria oraşului. Un Ferante Capecci şi un G. P. Campani, în 1584, vorbesc despre el, ca şi Valentin Lado, în 1586, dar nu sunt deloc interesaţi de viaţa ce trepida între zidurile burgului.

Cunoaşterea mai amănunţită a zonei şi a Timişoarei de către Europa se datorează tocmai situaţiei militare şi politice instabile. Cartografii europeni încep să acorde tot mai mare atenţie reprezentării corespunzătoare a Timişoarei pe hărţile Europei sau pe hărţi ale sud-estului european. În atlasul lui Ortelius, tipărit la Amsterdam în 1570, Timişoara apare pe două hărţi diferite. Prima este întocmită la 1548, de Jacoppo Castaldo, iar cealaltă, la 1570, de Wolfgang Layius. În ambele, Timişoara este corect aşezată în spaţiul geografic, figurată cu semn deosebit datorită importanţei fortificaţiei sale dar şi ca centru politic al Banatului. Ioan Sambuccus este autorul unei alte hărţi, pe care figurează Timişoara, publicată în ediţia din 1579 a aceluiaşi atlas al lui Ortelius, În plus faţă de precedentele hărţi este specificat faptul că aşezarea nu se află pe cursul principal al Timişului. Lipsa de informaţii recente pentru unii cartografi duce la erori de localizări, stâlciri de numiri geografice, cum este şi cazul hărţii lui Magini-Porri, din 1597. Similară este şi o hartă a Banatului, apărută la 1596, cu prilejul unuia dintre asediile Timişoarei. Autorul ei nu cunoaşte prea bine zona, astfel că se limitează la câteva aşezări mai importante şi la reliefarea excesivă a Timişoarei — culmea, aşezată pe vârful unui deal sau munte — prin convergenţa trupelor care o vor asedia.

Relatările scrise vor depăşi însă cu mult prin claritate, conciziune şi, uneori, precizie, consemnările cartografice. Prilejul este oferit de reizbucnirea războaielor dintre puterile europene şi Poarta Otomană, în anul 1594. Dintre numeroasele scrisori „de campanie”, ce relatează evenimentele acestor ani, foarte multe se ocupă şi de Timişoara, o cetate pe care principele Transilvaniei încearcă, de mai multe ori, să o cucerească. Vorba de duh a paşalelor dunărene ajunge acum şi la cunoştința Europei: dacă cucereşti Buda, cucereşti o cetate; dacă cucereşti Timişoara, stăpâneşti o țară. Drept urmare, şi încercările de cucerire au fost din ce în ce mai numeroase; din diverse pricini, însă, ele s-au soldat cu eşecuri.

Asediul Timişoarei, întreprins în iunie 1596 de către Sigismund Bathory, principele Transilvaniei, aduce din nou localitatea în atenția curților europene şi a marelui public. Eşecul din acest an nu-l descurajează pe principe, care încearcă în 1597 acelaşi lucru; lipsa de pricepere militară contribuie la eşecul acestor asedii, destul de aproape totuşi de un posibil succes. Scrisori de pe câmpul de luptă din preajma Timişoarei trimite atât principele, cancelarul său – bănățeanul Ştefan Josica – cât şi unul dintre curteni, italianul Simone Genga, cu relatări concise asupra desfăşurării operațiunilor militare. Bogăția de informații însă o oferă un „avviso” (foaie volantă), tipărită în 1596, cu detalieri pe zile, oameni şi fapte. Alte şi alte foi volante vor prelua, fie direct, prin unii martori oculari ai evenimentelor, fie prin relatări indirecte, faptele din 1596 şi 1597 şi le vor răspândi pe continent. Datorită lor ştim mai multe despre asedii şi asediați decât din relatările oficiale. Astfel, pentru 1597, după ridicarea sediului, se scrie că beilerbeiul, împreună cu un voievod, au ieşit din cetate cu trupe numeroase pentru a recuceri cetățile bănățene. Acest voievod pare a fi Radu Mihnea, adăpostit aici în urma eşecurilor sale de a urca pe tronul muntean. Şi iată-ne ajunşi la dorința lui Mihai Viteazul de-a avea pentru el cetatea Timişoara.

Medic

Demnitar otoman

Negustor grec

Negustor otoman

III.5. Oaspeți ai Timişoarei medievale

Iată-ne ajunşi față în față cu Evlyia Celebi, celebrul globtroter otoman. Şi nu oriunde, ci în fața Timişorii. În drumurile sale pe trei continente, călătorul acesta a juns de câteva ori şi în fața cetății noastre. A ajuns, a intrat între zidurile ei şi a locuit aici timp de zile şi săptămâni. A străbătut-o în lung şi în lat, a urcat pe ziduri, a coborât în şanțurile cetății, a bătut cu piciorul străzile oraşului, a intrat în case, prăvălii. A discutat cu oamenii. Nu, nu este deloc ciudat că a putut să discute şi cu alții decât cu turcii săi, întrucât — după însăşi mărturia sa — cunoştea destule cuvinte româneşti pentru a se face înțeles.

Dar Evlyia Celebi a făcut ceva mai mult decât miile de vizitatori de până acum şi decât mulți dintre urmaşi: a scris ceea ce a văzut. Scrierile sale s-au păstrat şi au avut şansa să fie publicate în turca modernă, apoi în limbi de circulație universală. Relatările călătoriei sale sau cartea sa de călătorii intitulată chiar simplu *Seyahatname* (*Carte de călătorii*) au fost traduse şi în limba română. Este o plăcere să-i urmezi gândurile, locurile şi să-i cunoşti personajele cărții.

Să intrăm cu el pe poarta „puternicei cetății a Timişorii”, pe la mijlocul lunii iunie 1660. O remarcă: călătorul îi ştie istoria. O ştie bine, atât de la tatăl său, participant la luptele din zonă, cât şi din relatările cronicilor otomane pe care le-a citit. Informațiile sale sunt corecte, foarte rar exgerate.

Pentru el Timişoara e aşezată pe un pământ înverzit, mănos şi e înconjurată de grădini şi parcuri de trandafiri. Râul care-i udă zidurile se numeşte Timiş (în realitate este Timişul mic, denumirea medievală pentru Bega). Cetatea îi pare a fi o broască țestoasă culcată în apă, iar cele patru turnuri stau ca cele patru

picioare, cetatea interioară (castelul de azi – n.n.) i-ar fi capul, iar corpul îl formează cetatea propriu-zisă (cartierul „Cetate" – n.n.). Forma cetății este pentagonală.

Sistemul de construcție al zidurilor cetății este şi el deosebit, nefiind nici piatră şi nici cărămidă, care nu ar rezista condițiilor geografice. Zidurile sunt construite din lemn gros de stejar şi de ulm, iar împrejmuirea este din împletituri de nuiele şi are un zid subțire şi lustruit. De jur împrejur este viță sălbatică care a fost tencuită cu argilă şi var alb, dând impresia unei cetăți albe de tot. Spațiul dintre stâlpi este umplut cu ciment, var şi argilă aşa încât zidurile rezistă loviturilor oricărei artilerii de asediu.

Lemnul cetății se îmbibă cu apa din şanțuri şi se întăreşte nemai putrezind decât foarte încet. Peste 70 de sate din jur sunt obligate să înlocuiască periodic stâlpii vechi. Tunurile aşezate în cele patru turnuri (bastioane) şi în cetatea interioară, în forma unui foarfece nu permit asediatorului să se apropie de ziduri. Mlaştinileîmpiedică şi ele apropierea. Asediul îndelungat este singura cale care rămâne pentru cucerirea acestei cetăți.

Cetatea are 5 porți, din fier fixate în lemn, boltite, duble, puternice, înalte şi late. În fața fiecăreia se află un pod de lemn, cu macara. Ele se închid în fiecare noapte, iar podurile ridicate. O poartă a azapilor se află spre miazăzi; o a doua, cu acelaşi nume spre răsărit. O a treia, numită şi Poarta cocoşului, dă spre miazănoapte. O a patra este cea a apei, iar ultima cea a malului. Fiecare are câte o inscripție în turca osmană. Una dintre ele glăsuieşte următoarele: „Fie că e mic, fie că e mare, acesta este un oraş minunat".

În cetatea propriu-zisă (cartierul „Cetate" de mai apoi) sunt patru mahalale iar numărul caselor ajunge la circa 1.200. Casele sunt mai scunde sau mai înalte, rânduri, rânduri, toate

acoperite cu şindrilă. Coşurile caselor sunt ţuguiate, iar ele sunt strâmte, construite în forme diferite, fără curţi şi fără grădini. Piatra se foloseşte doar la coşuri, iar fiecare casă are sobe.

Tot aici se află şi patru geamii (locuri de rugăciune), patru locaşuri pentru dervişi (ordin călugăresc musulman), şapte medrese, trei hanuri, patru băi frumoase. Mai există patru sute de dughene. Bazarul este frumos împodobit iar toate străzile sunt pardosite cu scânduri.

Cetatea interioară a Timişorii este de fapt Castelul Huniazilor de azi. Iat-o cum arată la 1660: o cetate frumoasă de piatră de formă pătrată şi aşezată în colţul de miazăzi al cetăţii exterioare. E înconjurată de râul Timiş. Clădirea e solidă, frumoasă şi simplă. Spre oraş se află trei rânduri de porţi din fier, boltite, iar între două porţi se află două poduri mobile, cu macarale. Are cinci turnuri frumoase de cărămidă, care se termină cu vârfuri foarte ascuţite, acoperite cu scândură, iar în vârfuri au steaguri. Chiar în faţa clădirii se află o piaţă spaţioasă, pardosită cu un strat tare de mortar.

Evlyia Celebi se plimbă şi prin oraşul din afara cetăţii. Îl află format din 10 mahalale cu 1550 de case, acoperite cu şindrilă şi curţi împrejmuite cu scânduri. Fiecare casă are două porţi: cea mare pentru căruţe şi călăreţi, şi cea mică pentru pietoni. Sunt în total 10 geamii. În aceste mahalale nu există bazar ca în cetate, dar în schimb numărul mărfurilor este foarte mare. Străzile lor sunt şi ele pavate cu scânduri. Dintre ciudăţeniile oraşului îl frapează lipsa ţânţarilor — deşi de jur împrejur sunt mlaştini — şi lipsa cazurilor de epilepsie.

Populaţia paşnică este formată din oameni simpli şi milostivi. Aici se află mai ales ostaşi veseli, negustori şi oameni învăţaţi. Locuitorii poartă mai ales haine de postav, şalvari de postav cu copci şi cu genunchii acoperiţi cu piele de safian;

pe cap poartă căciulă de postav verde, iar în picioare papuci groşi. Datorită climei şi apei bune, locuitorii sunt oameni veseli şi cumpătați.

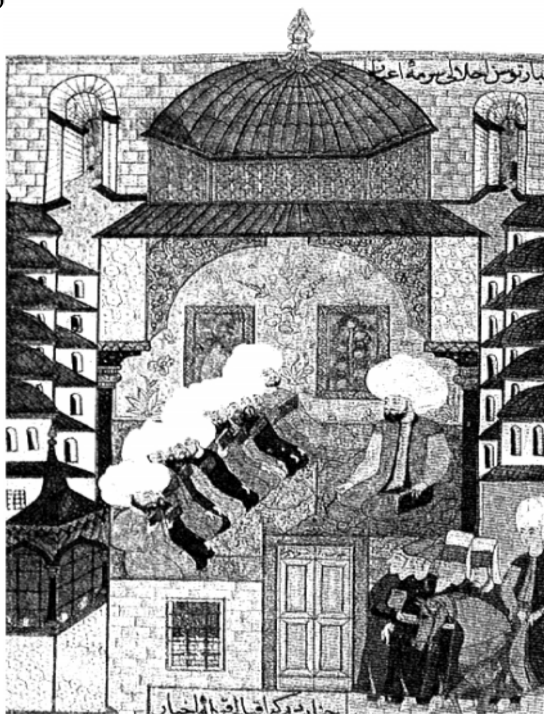
Faima oraşului Timişoara s-a dus datorită câtorva specialități alimentare: pâinea țipău, turta cu unt, plăcinta cu miere, ciorba neagră, varza şi dovleceii umpluți. Dintre băuturi sunt vestite vişinata şi miedul. În această regiune e o ruşine mare să bei vin; se bea, de obicei mied.

Animalele amintite în Timişoara şi în zonă sunt: caii, boii, bivolii, oile şi miei; sunt atât de mulți încât „numai Alah le mai ştie numărul” zice mai departe călătorul. Când văd catâri, cămile şi măgari, raialele (supuşii creştini din Imperiul Otoman – n.n.) se sperie şi fug lângă măgar. Ele privesc cu frică şi catârul. Mierea şi untul de aici sunt vestite în toată lumea. Vişinii, fragii, prunii şi afinii de aici sunt renumiți şi ei pentru poamele de un gust deosebit, cum nu se află în alte țări.

Evlyia Celebi revine în Timişoara şi în 1661 şi apoi, până în 1664. Face întotdeauna trimitere la descrierea din 1660. Cele scrise atunci sunt valabile pentru aproape întreg secolul al XVII-lea. Ne vom putea convinge de acest lucru în episoadele (paginile) următoare. Dar nici unul dintre cei ce ne vor lăsa amintirile trăite între zidurile cetății nu vor atinge simplitatea şi măiestria cuvântului lui Celebi. Pentru aceasta, el rămâne primul care s-a apropiat cu interes şi dragoste de Timişoara, care a scris ceea ce a văzut şi nu a uitat decât puține lucruri. Datorită lui ştim cum arătau oamenii oraşului, locuințele lor, le cunoaştem îndeletni-cirile, le cunoaştem viața. Chair dacă Celebi este tentat, uneori, să exagereze numeric anumite aspecte, corecturile ce i se aduc, readuc faptele pe făgaşul realității.

Să nu uităm nicio clipă că Evlyia Celebi este un om umblat prin lume, este adevărat cea musumană cu specificul ei, diferită

de mentalitatea europeană. Aşa încât fapte şi lucruri care pentru Celebi sunt frumoase, pentru alții devin mai puțin frumoase sau interesante. Comparată cu alte cetăți şi oraşe ale sud-estului european, Timişoara pare mică prin suprafață şi populație, dar este mare prin poziția sa strategică, bogăția pământului şi hărnicia oamenilor. Tocmai acestea sunt elementele surprinse de globtroterul otoman şi consemnate pentru posterioritate. Citindu-i descrierea şi încercând să o actualizăm la cunoştințele noastre, îi citim gândurile. Şi ne bucurăm că a trecut şi prin cetatea noastră, că ne-a vorbit, s-a ospătat cu bucatele noastre, le-a aflat pe gust şi ne-a mulțumit. Să-i mulțumim şi noi pentru ceea ce ne-a oferit în schimb

Medresă (şcoală medie) musulmană

Oştenii Islamului

III.6. Oaspeţi ai Timişoarei medievale

Contemporani cu Evlyia Celebi sunt încă doi călători, creştini de astă dată, care vizitează oraşul în acelaşi deceniu. Avem prin urmare trei relatări despre Timişoara deceniului al VII-lea al secolului al XVII-lea. Cea mai interesantă pare a fi descrierea lui Celebi; i-ar urma, într-o ordine personală preferenţială relatarea lui Hans Ottendorf şi apoi însemnările lui Maxim, mitropolit de Ipek.

Hans Otendorf a vizitat regiunea mijlocie a Dunării în anul 1667. Relatarea despre cele văzute s-a intitulat *Drumul de la Buda la Belgrad*. Deşi Timişoara era în afara acestui itinerar călătorul austriac i-a păşit pragul. Relatarea sa a zăcut sub colbul vremii timp de trei veacuri. Reintrată de curând în atenţia istoricilor, relatarea sa de călătorie, poate oferi încă surprize plăcute.

Deşi pentru Timişoara există câteva zeci de imagini din perioada secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea, considerând desenul lui Ottendorf (după cel al lui Wattay), singurele reprezentări veridice ale cetăţii şi oraşului Timişoara până la anul 1700. Desenul are valoare de document istoric, oferindu-i celui ce-l priveşte o imagine clară, reală a ceea ce era localitatea la vremea vizitei sale.

Timişoara este văzută dinspre vest, iar imaginea traversează atât cartierul Palanca Mare, cât şi cetatea. Pentru înţelegerea celor mai însemnate clădiri, Ottendorf foloseşte litere încadrate, împreună cu explicaţia, într-un cartuş în partea inferioară. Cunoaştem astfel, în ordinea însuşirii 8 lăcaşuri de cult otomane (moschei) şi cele 5 porţi ale cetăţii. Se pot observa şi câteva clădiri mai înalte în cetate, ce nu pot

fi însă identificate direct. Doar pe baza unei coroborări cu alte planuri şi imagini s-ar putea încerca estimări parțiale.

Remarcăm lipsa aproape totală a copacilor în cetate şi abundența lor în cele două palănci. Mulți dintre aceştia sunt în cuprinsul grădinilor, ceea ce înseamnă că sunt pomi fructiferi. Afirmația se coroborează cu cele scrise de Evlyia Celebi despre bogăția de fructe din Timişoara. Grădinile, în desen destul de numeroase, au garduri care încojoară casa şi anexele. Clădirile din afara cetății, deci din cartierele Palanca Mare şi Palanca Mică — despre care călătorul otoman spune că sunt grupate în 10 mahalale — se prezintă în desenul acesta doar cu parter sau cu parter şi etaj. Cele ce sunt fără etaj prezintă o uşă de pivniță drept în mijlocul fațadei, ceea ce ridică nivelul locuinței aproape la statura omului. Clădirile cu etaj, unul de cele mai multe ori, sunt singure sau adosate câte două; au fațada lungă, cu poarta aşezată la mijlocul fațadei, cu acoperişul în două ape, cu coş pe mijlocul acoperişului. Partea laterală a clădirilor are şi ea o uşă, ceva mai mică decât cea principală, cu ferestre la etaj şi o gură de aerisire la pod. Se pot remarca străzile aproximativ regulate, deşi se observă şi case grupate în „pâlcuri”. Căile de acces spre Palanca Mare şi spre cetate sunt figurate în desen, în număr de patru, dintre care cele din mijloc se bifurcă la rândul lor şi formează un al cincilea drum.

Şi iată-l pe mitropolitul ortodox de Ipek (Peč) — Maxim, călătorind de două ori în „Vlaşca/românime” cum numeşte el Banatul în însemnările sale de călătorie. Prima vizită se desfăşoară aproximativ în intervalul decembrie 1660–ianuarie 1661, iar următoarea în decembrie 1666– ianuarie 1667. Datorită scopului declarat al călătoriei — adunarea de subsidii băneşti de la credincioşi — Maxim este interesat mai mult de cantitatea obolului şi mai puțin de înfățişarea regiunii.

La Timişoara ajunge pentru prima oară la întretăierea anilor 1660/1661, următoarea escală fiind chiar de crăciunul anul 1666. Repetarea călătoriei, la un interval de şase ani, aduce omului de azi informaţii mai bogate asupra locuitorilor Timişorii.

Citindu-l pe Celebi ştim că în cetate locuia o populaţie amestecată, de creştini şi otomani. Privind desenul lui Ottendorf, lucrurile se conturează mai clar. Ascultându-l pe Maxim, acum, îi cunoaştem pe oamenii palăncilor timişorene, chiar şi pe unii fruntaşi ce deţin locuinţe în cetate. Vom detalia, poate cu alt prilej, aceste informaţii. Acum ne limităm la câteva consideraţii pe marginea însemnărilor lui Maxim. Pentru Timişoara el enumeră aproape 150 de nume, dintre acestea doar foarte puţine repetându-se în intervalul citat. Oamenii dăruiesc şi plătesc în bani şi obiecte, atât pentru ei personal, cât şi pentru părinţi, soţii, copii, fraţi, surori, veri etc. Se poate observa şi diferenţa socială. Alături de cei câţiva preoţi, există fruntaşi, odobaşi, ghiurcibaşi – toţi folosind apelativul otoman al unor funcţii mărunte în ansamblu, dar suficiente aici pentru a le crea un statut de conducător. Dintre meseriaşi îi avem pe „covaci” (fierari) ecmegii sau pe alţii, amintiţi simplu ca fiind meşteri. Pelerinajul unor timişoreni la locurile sfinte — probabil negustori — le-a permis să poarte apelativul Hagi sau Hagea. Ceilalţi sunt amintiţi doar cu prenumele, uneori şi al părinţilor. O notaţie amuzantă este cea referitoare la „becheri”: tineri necăsătoriţi.

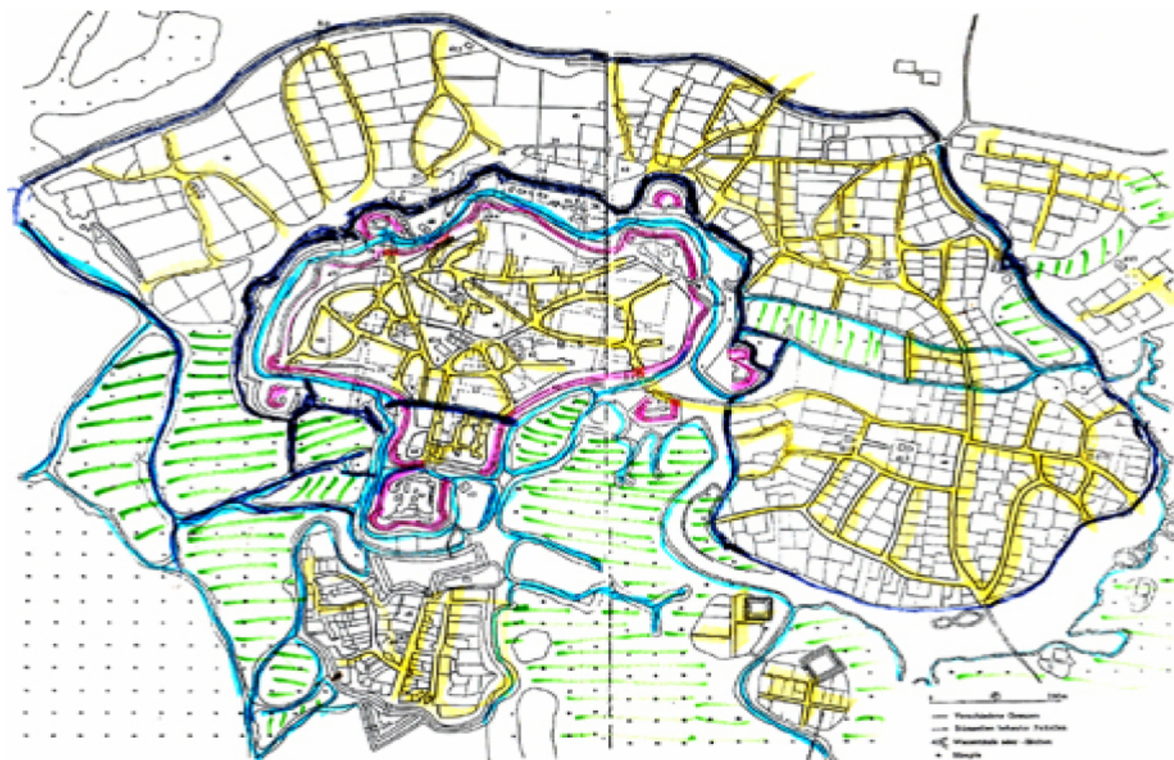
În privinţa naţionalităţii creştinilor ortodocşi timişoreni, Maxim nu face nici o deosebire. După numele lor, timişorenii sunt români şi sârbi. E greu de spus câţi anume sunt români şi câţi sârbi. În Banatul medieval, ortodoxismul de factură sud-slavă a contribuit la adoptarea unor nume şi prenume slave, ori slavizate şi de către români. Sârbii sunt şi ei o prezenţă reală şi activă — alături de români în viaţa oraşului. Se observă

însă şi existența unor familii mixte, cu nume româneşti şi sârbeşti. Este un proces logic, atât căsătoria mixtă cât şi împrumutul reciproc de nume, în contextul unei conviețuiri trainice, fără disensiuni economice, sociale sau politice în epoca citată. Această unitate s-a cimentat în procesul muncii comune, dar şi al luptei comune pentru eliberarea de sub jugul otoman. Şi iată că ne apropiem de momentul în care Timişoara se va elibera de administrația otomană. Locuitorii ei aşteaptă şi ajută activ la realizarea acestui deziderat.

Conflictele militare dintre otomanii, aflați în declin politic şi militar şi creştinii în ofensivă susținută, vor transforma Banatul într-un mare teatru de operațiuni militare. În acest context, Timişoara va deveni punctul nodal al defensivei otomane. Relatările desprea ea vor creşte atât numeric, cât şi calitativ.

Dervişi

Reprezentarea cetăţii medievale peste trama stradală actuală, după Paul Niedermaier

III.7. Oaspeți ai Timişoarei medievale

După o perioadă de relativă linişte, în cursul veacului al XVII-lea, Timişoara va cunoaşte o ultimă perioadă de mari nelinişti între anii 1690–1716. Este vremea când asupra cetății se abat norii negri ai războiului, când poftele unuia sau ale altuia se împiedică de această cetate şi trupele îşi fac apariția la porțile sale, fie pentru a o apăra, fie în încercări de a o cuceri. Războiul dintre Poarta Otomană şi Casa de Habsburg va însângera pământul Banatului în toată această perioadă, provocând suferințe de neşters populației băştinaşe. Mulți ochi se vor aținti asupra Timişoarei, considerată ca punct nodal al sistemului militar otoman la nordul Dunării. Campanii prin imediata ei apropiere, asedii purtate cu cele mai moderne mijloace ale epocii, sunt fenomenele obişnuite ale perioadei. Cum era şi normal, mulți dintre vizitatorii cetății şi oraşului sunt spioni, sosiți aici sub diferite deghizări, dornici de a cunoaşte efectivele umane, tăria fortificațiilor, starea de spirit a garnizoanei şi, mai ales, a locuitorilor.

Ca importanță, primul loc revine lui Luigi Ferdinado de Marsigli, celebrul Marsigli, autorul unor lucrări de referință în epocă despre Imperiul Otoman. Timp de mai bine de un deceniu, Marsigli cutreieră Banatul, dintr-un colț în altul, străbătându-i drumurile şi cunoscându-i ca nimeni altul, relieful, bogățiile, apele, drumurile şi oamenii. În scrierile sale — doar parțial publicate — Marsigli oferă pentru această parte de pământ românesc informații de primă mână. O mare parte a operei sale, încă nepublicată se păstrează încă la Bologna, aşteptându-şi cercetătorii. În ciuda acestor prezențe numeroase, Marsigli a fost de destul de puține ori în Timişoara. Prima dată evenimentul s-a petrecut în vara lui 1691 sau la începutul anului următor,

având imunitatea diplomatică a unui sol. A doua oară Marsigli ajunge în preajma cetăţii în vara anului 1696, când trupele imperiale încep asediul Timişoarei, iar Marsigli este inginer militar şi responsabil pentru toate acţiunile genistice. Nici de astă dată nu se cunosc impresiile sale despre asediu. În sfârşit, ultima oară când Marsigli ajunge în cetate, probabil de mai multe ori într-un interval de timp relativ scurt, este perioada anilor 1699–1701. Făcând parte din comisia comună torco-austriacă, pentru delimitarea hotarelor Banatului şi a frontierelor dintre cele două imperii, Marsigli a stat mai mult timp în Timişoara, revenind aici de câteva ori, atunci când problemele în litigiu creau acest fapt. Informaţiile culese în decursul unui deceniu despre Banat au fost însă folosite foarte bine în cuprinsul operei, aşa încât regretul nostru de a nu avea — până acum — informaţiile sale despre Timişoara sunt compensate de bogăţia şi calitatea celor referitoare la întreaga regiune.

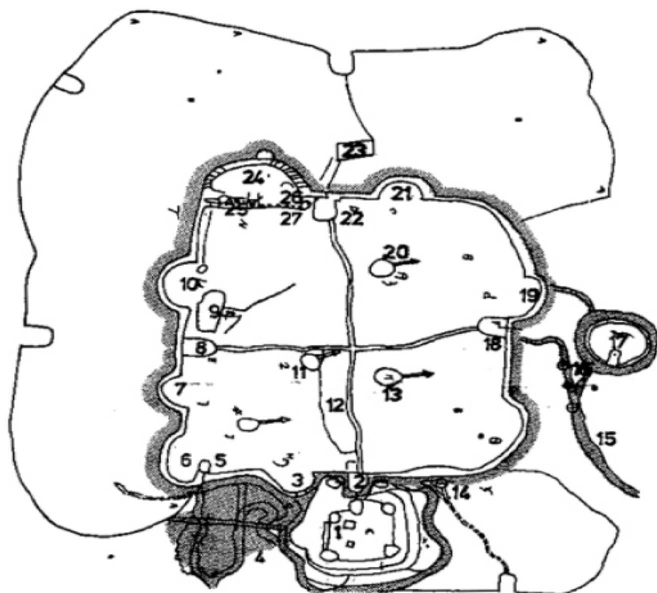
În ziua de 3 octombrie a anului 1704, în faţa porţilor cetăţii îşi face apariţia o suită de seniori străini, mândrii de ei înşişi şi de solia pe care sunt împuterniciţi să o ducă la Istanbul. Este vorba despre generalul Desailleurs şi suita sa. Străjile îi opresc intrarea şi abia după tratativele purtate cu Ibrahim paşa de Timişoara, mândrii seniori francezi pătrund pe porţile Timişoarei. Sunt adăpostiţi într-o reşedinţă specială şi sunt primiţi cu mare pompă de către Ibrahim. Dar nu li se permite trecerea mai departe spre Vidin-Istanbul fără o nouă împuternicire pe care curierii paşei o aduc abia peste patru luni. Între timp, Desailleurs şi oamenii din suita sa rătăcesc pe străzile cetăţii şi ale oraşului, familiarizându-se cu locurile şi oamenii. Secretarul său, pe nume Chamillard, este cel ce ţine jurnalul călătoriei şi care consemnează şi câteva cuvinte despre oraşul nostru. După opiniile sale, Timişoara este un oraş înconjurat de

apă şi pământul care iese pe alocuri din mlaştini este transformat în fortificații. Drumurile care duc spre porțile cetății sunt podite şi sprijinite pe piloni de lemn, la fel ca trotoarele. Bazarul este şi el podit cu blăni de lemn, iar negus-torii greci şi evrei au mărfuri multe şi variate. La 1 februarie 1705 francezii îşi iau rămas bun de la Timişoara şi îşi continuă călătoria spre Istanbul.

Doi diplomați ardeleni Mihail Teleki şi János Papai, trimişi ai principelui Francisc Rákoczi al II-lea la paşa de Timişoara, ajung aici la 28 februarie 1709 şi rămân până în 6 martie. Scopul soliei era de a permite trecerea oştenilor angajați în Balcani pentru principele transilvan şi, într-un context mai larg, recunoşterea lui Rákoczi drept principe al Transilvaniei. Relatarea celor petrecute în Timişoara, rămasă de la ei sub forma unui raport este extrem de interesantă.

Luigi Ferdinando Marsigli

Copia planului Timişoarei din anul 1700 sau anterior acestui an, semnat de «Radogna Meimar o Ingeniere di Temisvar» (Radonia arhitectul sau iginerul Timişoarei — Dl 38 c45, 46; tradus din limba turco-osmană de către Cristina şi Costin Feneşa,). Legenda se referă la cifrele indicate: 1. Cetatea interioară; 2. Poarta Nouă; 3. Bastionul cetății interioare; 4. Lacul (mlaştina); 5. Poarta Turnului Sângeriu; 6. Bastionul Turnului Sângeriu (este posibilă să fi fost amplasat aici, şi nu lângă castel, «Turnul Apei»); 7. Bastionul Ienicerilor; 8. Poarta Cocoşului (Oros Capisi); 9. Casa Paşei; 10. Bastionul Spahiilor; 11. Giamia Ali Bei; 12. Mahalaua Latină (probabil mahalaua ragusanilor); 13. Giamia Mare; 14. Giamia Ungiar (Moscheia Învingătorului?); Râul Bega; 16. Termen nedescifrat; 17. Pulberăria; 18. Poarta Apei; 19. bastionul Porții Apei; 20. Giamia Gingime; 21. Bastionul Porții Azapiclor; 22. Poarta Azapilor; 23. Hanul; 24. Bastionul Arsenalului de Artilerie; 25. Pulberărie; 26, 27. Termen nedescifrat — (numărul porților este acelaşi ca şi pe harta Perette, dar unele construcții menționate documentar ca, de pildă, «Turnul Tunarilor» — în care poposea sultanul în trecere prin Timişoara şi care era legat de castel, «Bastionul Yamaklar» sau «Poarta Ugrun», nu sunt indicate sau sunt indicate sub altă denumire) Cf. Mihai Opriş.

Reprezentarea cetății medievale peste harta stradală actuală din Cetate, după Paul Niedermaier

III.8. Legendă şi adevăr în *Voievodul ţiganilor*

A trecut mai bine de un secol de când cititorii se delectează cu frumoasa povestire a scriitorului Jokái Mor dar şi cu opereta cu acelaşi titlu compusă de Johann Strauss fiul, pe libretul lui Ignaz Schnitzer, după textul adaptat de la acelaşi autor.

Mulţi s-au întrebat dacă povestea are sau nu temei istoric. Aceiaşi întrebare mi-am pus-o după ce am citit şi recitit povestirea. Curiozitatea a fost tot mai mare pe măsură ce mă apropiam de cunoaşterea istoriei Banatului la întretăierea veacurilor XVII şi XVIII. Şi astfel, scormonind prin diverse izvoare şi cronici, am aflat mai multe stări de fapt pe care le-am coroborat cu textul scriitorului. Apreciem la superlativ calitatea literară a lucrării şi chiar textul libretului operetei. Acum vom prezenta doar cadrul istoric, geografic şi uman în care s-a petrecut intriga literară, împreună cu unele observaţii absolut necesare pentru a despărţi ficţiunea literară de adevărul istoric.

Să-i dăm cuvântul scriitorului care-şi prezintă cadrul acţiunii: „Trăia la începutul veacului trecut (al XIX-lea – n.n.) în Banatul Timişoarei un boier bogat. Numai un boier bogat exista în tot ţinutul şi nu mai mulţi. Se numea Botsinkay Gáspár. Pe atunci acest ţinut mănos azi era un tărâm al sărăciei şi al mizeriei. Nouă sute de sate fuseseră părăsite în ţinutul Banatului. Dacă mai existau măcar două gospodării, recensământul socotea satul printre cele locuite. Multe case arseseră sau fuseseră dărâmate până la temelii, dar unele mai păstrau încă pereţii năpădiţi de buruieni şi acoperişurile răvăşite de furtuni; numai uşile, ferestrele şi cumpenele fântânilor, care scârţâiau în calea vântului, dădeau de ştire că nimeni nu se află acasă. Locuitorii au fost alungaţi sau au fugit; poate se vor mai întoarce, dacă nu

ei, fiii şi nepoţii lor. Uneori câte o inundaţie mătura şi acele aşezări în care mai sălăşluia cineva.

Turcii distruseseră toate întăriturile de pământ, toate stăvilarele care mai opreau apele şi tot ţinutul se transformase într-o mlaştină. Timişul era pe atunci un lac — precum Fertő (lac la frontiera maghiaro-austriacă – n.n.) — din care apa se revărsa la vale. Se numea lacul Betzkerek (în zona Zrenjanin de azi, lac desecat în veacul al XVII-lea de administraţia habsburgică – n.n.). Toamna şi primăvara, acest ţinut mocirlos devenea o imensă întindere de apă, pe care oamenii o străbăteau cu bărcile…

Această împărăţie a mlaştinilor, pustie şi fără drumuri, ţară a lupilor, a broaştelor şi a ţestoaselor, era acoperită de o ceaţă otrăvitoare atât pentru om cât şi pentru animale; felurite molime îi pândeau pe trecători şi decimau garnizoanele puţinelor cetăţi întărite; săptămâni de-a rândul nu se arăta aici soarele şi cerul senin; când se ridicau roiurile de ţânţari, părea că ard satele scoţând un fum gros, iar când năvăleau tăunii, în stare să ucidă şi bivolul, oamenii şi animalele îşi căutau scăparea în fugă. Armatele de şerpi şi de alte târâtoare se înmulţiseră peste măsură, încât noaptea foşgăiau pe sub paturi, se băgau în străchinile de pe vatră, iar afară pe câmp, capetele lor se ridicau din iarbă asemeni unor nemaivăzute plante.

Ogoare nu existau pe aici şi chiar dacă ar fi existat om care să-şi bage plugul în acest pământ, multă încredere ar fi trebuit să aibă să-şi secere grâul când nu putea şti dacă el va culege roadele sau milioanele de insecte sau popândăi, sau lăcustele, sau turcul. Iar în alte locuri, unde pădurile fuseseră distruse, vântul care alerga liber săpase şi crăpase şirul dealurilor prefăcând ţinutul într-un pustiu, unde nu creşteau altceva decât nişte bălării firave. Bălţi, mlaştini, pustii, loc de refugiu pentru vânători, pescari, nomazi şi lotri, era acest ţinut pe toată întinderea lui”.

Se impun — cu obiectivitate — câteva ajustări a acestei imagini apocaliptice a Banatului. Dacă pentru scriitor este o imagine deosebit de plastică, pentru istoric este un neadevăr. A existat acel lac Becicherec în întreg evul mediu, iar zonele joase erau suspuse inundaţiilor. Însă lucrările hidrotehnice medievale au reuşit să limiteze proporţiile acestora. Administraţia habsburgică a iniţiat măsuri hotărâte de asanare, drenare, aşa încât lacul şi mlaştinile au dispărut treptat. Suprafaţa ocupată de acestea nu aveau însă întinderea sugerată de autor. Autorul spune că turcii au dat drumul apelor dintre diguri. Deci acestea existaseră deja. Cum puteau turcii da drumul apelor într-un ţinut stăpânit de ei. Doar într-un singur caz: o intervenţie militară străină deosebit de puternică. Aceasta a fost în vara–toamna anului 1716 şi s-a focalizat pe Timişoara. Cum povestea ce urmează este aşezată în acest perimetru, descrierea mlaştinilor şi a atmosferei din sud-vestul Banatului nu se prea potriveşte cu cea de aici. Există câteva explicaţii pentru această introducere livrescă: exagerarea unei situaţii existente pe un perimetru dat la întreaga zonă, fie din lipsă de documentare, fie din dorinţa de a glorifica — prin exagerare — o operă constructivă reală şi amplă. Imaginea satelor pustii este terifiantă, dar nu poate fi extinsă la întreaga suprafaţă a Banatului sau a Timişului. Izvoare istorice contemporane o infirmă.

Cum putea oare atunci să existe un om bogat. Oricât de ciudat ar părea, faptul poate fi explicat. Încă strămoşul familiei Botsinkay, chiar cu prilejul primei năvăliri otomane, începuse o nouă politică: nici nu a fugit, nici nu a ridicat arma împotriva necredincioşilor, ci s-a străduit să câştige bunăvoinţa paşei de la Timişoara. Înţelepciunea lui a fost apoi moştenită din tată-n fiu şi tuturor le mersese din plin.

Botsinka, străvechiul cuib al familiei era lângă Timişoara, chiar la marginea mlaştinilor Begăi. Boierul căpăta aprobarea

paşei de la Timişoara să ridice un dig împotriva apelor, ba căpătă chiar prizonieri de război pentru această treabă, încât marile întărituri de pământ se ridicară fără cheltuială, întinsa moşie fiind astfel apărată de inundaţii. Aşa că se putea ara şi semăna, se puteau înmulţi cirezile de vite. Cirezi aveau turcii destule şi le vindeau ieftin, fiindcă le luau ieftin: pe nimica. E drept că, ridicând întăriturile, Bega ieşea din albie pe ambele părţi, prin apropierea cetăţii Timişoara, dar acest lucru îi convenea turcului, căci nimic nu asigura o apărare mai straşnică unei cetăţi, decât mlaştinile întinse de jur-împrejur. Prizonierii de război au fost, cei mai mulţi dintre ei, împământeniţi pe aceste locuri: li se dădu în arendă câte un petic de pământ şi ei rămaseră bucuroşi — era un pământ mănos, blagoslovit de Dumnezeu, iar boierul se purta omeneşte cu ei. Construi chiar şi o biserică pe cheltuiala sa. Cu un turn înalt, zvelt, acoperit cu tablă strălucitoare…

Şi pe lângă toate acestea, boierul strânsese comori de neînchipuit… Un singur moştenitor se năştea întotdeauna în familia Botsinkáy, aşa încât moşia nu se împărţea niciodată. Lui Botskinkáy Gáspár doar târziu, de-abia de la a treia soţie, i se născuse un băiat… l-au botezat Jonas… Domnişorul a avut o zi de naştere de pomină: ziua bătăliei de la Oradea, la 5 august 1717.

Acestea sunt cele mai importante elemente care pot duce la localizarea aşezării Botskinka. Sunt însă elemente geografice contradictorii între primele rânduri — apocaliptice — şi cele referitoare la zona Botsinka, mănoasă şi fertilă: prima e bătută de Dumnezeire, cealaltă este binecuvântată. În plus nu existau aici nici boieri şi nici nobili, sultanul fiind unicul stăpân al pământului. În întreaga istorie a Imperiului Otoman doar o singură reformă agrară s-a înfăptuit: cea din Banatul anilor 1690–1695, când iradeaua sultanală împroprietăreşte pe ţăranii care până acum aveau doar uzufructul roadelor pământului, pe care-l împărţeau

cu sultanul, cu zaimii şi timarioţii etc. Ca Botsinka să stăpânească pământ trebuia să treacă la islamism.

Numele aşezării ne-a reţinut atenţia şi am căutat în dicţionarele de localităţi medievale, în hărţi de secol XVIII. Am aflat în secolul al XV-lea o localitate Bozenka, apoi în conscripţia districtelor bănăţene a lui L. F. Marsigli din 1690–1700 o „Buczinka”, iar pe harta din 1761 o „Pocsinka”. Iată aceiaşi localitate sub variante lexicale cvasiidentice.

Aşezarea se afla între actualele sate Bazoşu Vechi şi Bazoşu Nou, la circa 20 km sud-est de Timişoara, mai precis, la nord de actuala pădure (parc botanic) de la Bazoşu Nou.

Zona cuprinsă între cele două Timişuri medievale (cel de azi şi Timişul Mic, devenit între timp, Bega) a fost şi este o zonă agricolă fertilă. Desecarea, asanarea, îndigurile au fost fapte curente şi în epoca stăpânirii otomane. Descrierea romantică a lui Jokái Mor se apropie aici de realitate, chiar dacă autorul nu a cunoscut foarte bine realitatea şi bibliografia istorică. În contradicţie cu ea paginile de început ale povestirii pot crea grave confuzii. Ele reflectă o realitate parţială — pe zone joase de câmpie — acolo unde panta de scurgere a râurilor era aproape nulă şi crea mlaştini şi revărsări. Administraţia habsburgică a folosit forţa de muncă locală şi a reuşit să transforme aceste zone în mănoasa câmpie a Torontalului.

Data naşterii eroului apare când 5, când 7 august 1717, iar naşul de botez a fost Mehmed paşa de Timişoara. La acea dată, Timişoara şi întreg Banatul fuseseră eliberate de otomani şi formau deja acea Ţară de coroană („Kronland”) ce avea o administraţie militară condusă direct de la Viena. Ca urmare, paşa Mehmed nu mai putea fi naşul micului Jonas. Şi nici ascunderea comorilor sale alături de cele ale familiei Botsinkay nu mai era posibilă. Ca licenţă scriitoricească merge, ca adevăr istoric nu.

Peregrinările tânărului Jonás prin Imperiul habsburgic par verosimile ca şi întoarcerea sa în Banat. Data acesteia se poate aproxima în primii ani de după 1740, iar ajutorul oferit împărătesei Maria Terezia, o trupă formată din țigani care o ajută pe împărăteasă să-şi păstreze tronul, poate fi verosimil, dar mai greu credibil.

Pline de savoare sunt însă paginile care descriu „aclimatizarea” eroului la moravurile bănățene, cu lumea funcționarilor habsburgici. Figurile lui Pauerstein cu mica sa curte nobiliară, a tinerei Arsena de Sugovitz (Sugovici = Sagovici) sunt plastic conturate, chiar dacă în Banatul imperial nu mai existau nobili de sânge ci întreg pământul îi aparținea direct împăratului. Căsătoria lui Jonas cu Safi țiganca şi găsirea comorilor îngropate sunt alte momente frumos conturate literar. De un puternic realism sunt însă întâlnirea eroului cu bătrâna țigancă Cafrinka (Catrinca?) şi cu țiganii, al căror voievod ajunge Jonás. Scriitorul are pagini pline de înțelegere pentru aceşti oameni cu nimic inferiori celorlalți dar aflați într-un grad de dependență față de ei. Pentru posibilitatea de a se aşeza în Banat țiganii („Neue Banater” cum îi numea administrația) plăteau anual haraci adunat de la obşte de către acest voioevod sau bulibaşă.

Procesul „vrăjitoarei” Cafrinka şi arderea ei pe rug la Szeged reflectă însă o realitate tristă a veacului al XVIII-lea bănățean şi nu numai. O adevărată vânătoare de vrăjitoare se desfăşura pe întregul cuprins al Europei. I-au căzut victime multe femei, în special țigănci, dedate unor străvechi obiceiuri, considerate de autorități drept practici vrăjitoreşti.

O realitate bănățeană a acestui veac l-a reprezentat vampirismul. Vechi credințe şi superstiții se manifestă acum în proporții de masă iar administrația consemnează conştiincios fiecare faptă în parte, măsurile luate de populație şi pe cele impuse de codul civil şi penal habsburgic. Unele sunt de-a dreptul ciudate,

altele absurde — pentru cititorul de astăzi — dar ele reflectă o realitate, mai degrabă o psihoză colectivă. Doar ridicarea nivelului de cultură prin şcoală şi educație a schimbat în timp percepțiile şi mentalitatea colectivă.

Iluminiştii francezi — asaltați din plin de numeroasele relatări din presa europeană despre acest fenomen — trimit chiar o delegație de oameni de ştiință în Banat să studieze la fața locului vampirismul.

În concluzie, *Voievodul Tiganilor*, o operă literară romantică care se inspiră din fapte şi întâmplări bănățene din veacul al XVIII-lea, este o împletire de fapte istorice reale şi ficțiuni literare. Pentru o corectă înțelegere a operei — care naşte unele nedumeriri oricărui cititor — am considerat ca fiind absolut necesare aceste câteva lămuriri. Ele nu scad cu nimic valoarea literară a operei lui Jokái Mor ci completează şi colorează suportul istoric real pe care s-a construit opera literară.

CAPITOLUL IV
ANEXE

IV.1. Contribuții la cronologia beilerbeilor de Timişoara

În istoriografia europeană problema numelor şi a activității conducătorilor vilayetului otoman al Timişoarei este aproape inexistentă. Faptul este cu atât mai surprinzător, cu cât importanța strategică deosebită a zonei bănățene este unanim recunoscută.

Mult mai bine prezentată este această situație în cadrul cronicilor otomane. Pe baza celor scrise de cronicarii otomani putem cunoaşte ceva mai bine şi, putem încerca o cronologie a beilerbeilor de Timişoara.

Rândurile de față doresc doar să contribuie la simplificarea şi corectarea, respectiv, completarea listei beilerbeilor de Timişoara. Minusurile existente nu pot fi completate, deocamdată, din mai multe cauze. Unele sunt obiective: milioane de documente zac şi vor mai zăcea încă multă vreme, în pivnițele arhivei istorice otomane din Topkapu Sarai din Istambul, nefiind nici măcar desfăcute din sacii în care au fost trimise acolo. Arhiva fostului paşalâc (vilayet, eyalet) de Timişoara, este extrem de bogată, aproape fabuloasă ca număr de documente.

Cum însă numărul turcologilor, cercetători ai istoriei otomane, este în genere redus, cu atât mai mult al turcologilor

români, este de aşteptat multă vreme pentru ca unele din aceste documente să fie traduse în română sau în alte limbi europene.

Ca atare, cei ce doresc să cunoască mai bine perioada stăpânirii otomane în Banat, apelează la cele câteva sute de documente otomane traduse prin Europa, la fel şi cronicile otomane, sau lecturează studiile cercetătorilor pertinenți spre a completa imaginea zonei.

De aceea cunoaşterea perioadei stăpânirii otomane în Banat este un proces de durată şi presupune cunoaşterea fie a turcii osmane, fie a mai multor limbi europene în care s-au tradus şi încă se mai traduc documente, alături de investigarea urmelor arheologice a fortificațiilor, aşezărilor, necropolelor, cimitirelor etc. din epocă. Lista ce urmează este doar o mică contribuție, un pas, spre cunoaşterea conducătorilor acestui important paşalâc otoman.

Lista cronologică a acestor înalți demnitari, aşa cum reiese ea din aceste cercetări, se prezintă astfel:

KASSIM PAŞA: aug 1552– sf. 1554 şi martie 1557 sau iunie 1559

— evoluția carierei sale militare: călăreț la Smederevo, mic comandant la Belgrad, comandant de sangeac Becej-Becicherec în anul 1551;

— pe 19 iunie 1559 sultanul Soliman cel Mare îi cere să-l potolească pe Ioan Sigismund Zapolya a cărui trupe încalcă hotarele.

RUSTEM DUZELDJE: sf. 1554–1555

HALIL (HAKIM?): 1556

ARSLAN PAŞA: 1557

LALA MUSTAFA PAŞA (Silihdar Lala Mustafa) vizir 1559–1561

— în acest timp trupele vilayetului de Timişoara constituiau forța otomană de intervenție în Transilvania şi Tara Românească.

MALKOCI PAŞA: 1562–1564 (MALCHUS?)

MUSTAFA PAŞA: 1564–1565 (sau 1566)

— august 1564 îşi pregăteşte oastea de campanie;

— septembrie 1564: este cu armata la Arad;

— martie 1565 este cu oastea la Tata (Ungaria);

— iunie 1565 asediază Satu-Mare, alături de Ioan Sigismund Zapolya;

— 1566 este în armata sultanului, în campania împotriva cetății Gyula.

AHMED PAŞA (AMHAT): 1566

HASAN PRODOVICH: 1566–1567–1568

— comandantul armatei otomane în campania de la Hust, Munkacs;

— martie sau mai 1568, schimbat din funcție la cererea lui Ioan Sigismund Zapolya.

DJAFER (C'AFER) PAŞA: 1568–1569; 1574–1577; 1568 sept. 19 numit beilerbei de Timişoara

— 1575 îi scrie principelui Ştefan Bathory;

— 1575 (18 ianuarie) sultanul scrie că nu s-a făcut orez în anul trecut în Banat şi-i cere să-l primească pe Mustafa din Niş care aduce oameni pentru cultura orezului.

PAŞA FĂRĂ NUME: 1572

— 19 mai paşa distribuie alimente populației din cauza secetei;

— 11 iunie paşa schimbă sangeac beiul de Pâncota;

— 20 iulie paşa primeşte dezertori imperiali şi-i trimite sultanului;

— 21 iulie poruncă sultanală pentru creşterea producției de pulbere şi praf de puşcă;

— 25 iulie poruncă sultanală să nu mai ridice o nouă cetate la hotare;

— 13 august paşa şi defterdarul cer înfiinţarea unei monetării la Moldova Veche dar sultanul nu este de acord.

HASAN SOKOLU: 1570–1571

— scrisoare sultanală către paşa de Timişoara (25 iunie).

MEHMED SOKOLU: 1573

PERTEV PAŞA: ?–1574

FERHAD PAŞA: 1577–1578

— 21 august 1577 înţelegere între paşa de Timişoara şi Principele Cristofor Bathory privitoare la încălcarea reciprocă a hotarelor.

DAUD PAŞA: 1580–1582

MEHMED PAŞA: 1585

— 11 iunie este înlocuit cu alt paşă Mehmed.

FRENK IUSUF PAŞA (frenk = francezul): martie 1585–martie 1586 sau 1587

HASAN PAŞA: 1586–1587

— fost başcapugibaşi (şeful portarilor sultanului).

HASAN AGA: 1587–1588

— martie 1587 ajunge la Timişoara ca fost defterdar;

— 1588 pleacă beilerbei la Buda.

MUSTAFA PAŞA: 1588

— mutat la Buda.

HASAN PAŞA: 1589

— mazilit din Anatolia.

DJAFER PAŞA: 1589

SINANOGLU MUSTAFA PAŞA: 1590

— mutat la Buda.

HASAN PAŞA: decembrie 1590–1592

MUSTAFA PAŞA: 1592–1593

MEHMED PAŞA: 1592–înc. 1593

— pleacă la Buda.

KIRLI HASAN PAŞA (vizir): 1593–04.1594

— fiul marelui vizir Mehmed paşa;

— 3.03.1593 transferat din Rumelia la Timişoara;

— 01–02.1594 luptă la Szekesfehervar.

SOFI SINAN: mai–sf. iunie 1594

KUCUK HASAN PAŞA (kucuk = cel mic): sf. iunie–august/sept. 1594

— fiul marelui vizir.

MUSTAFA PAŞA: vara–toamna 1594

AHMED MIHALOGLU: dec. 1594–mai 1595; aug.1595–toamna 1596

— 1595 participă la asediul Esztergomului;

— aprilie 1596 asediază Lugojul.

TIRIYAKI HASAN PAŞA: aug. 1595

HADIM DJAFER PAŞA: dec. 1595–1596

— 1596 ia parte la campania sultanală la asediul cetății Eger.

MEHMED UVEYSPASAOGLU: mai–aug. 1595; 1597

— 1595 participă la asediul Esztergomului;

— 1597 aprilie 12 amintit ca beilerbei de Timişoara.

DIV SULEIMAN: 1506–1598

— octombrie1598 este mutat, cu acelaşi rang, la Buda.

ISMAIL PAŞA: 1598–1601

— numit în octombrie1598.

IBRAHIM PAŞA: 1601

BEKTAS PAŞA: 1602–aug. 1604

— 1602 cucereşte Transilvania de la Basta, apoi se întoarce la Timişoara.

SABANOGLU DELI HASAN PAŞA: 1604–1606

ALI DJANPULADZADE PAŞA: 1606–1607

— fost comandant de răsculați, iertat şi trimis beilerbei la Timişoara;

— stă un an, asupreşte populaţia şi armata care se răscoală; paşa fuge la Belgrad unde este ucis.

MUSTAFA PAŞA: 1608

— nepotul celui de mai sus; a stat un an la Timişoara.

ZULFIKAR PAŞA: 1611

MEHMED PAŞA: 1612

SKENDER PAŞA: 1613

SEFER PAŞA: 1614

MEHMED (MOHAMED DEAK) PAŞA: 1615–1619

IBRAHIM PAŞA: 1620

IUSUF PAŞA: 1621–1622

DELI DERVIS PAŞA: octombrie 1621–ian. 1622

HALIL PAŞA (VIZIR): mai–octombrie 1622

— comandant de răsculaţi, iertat şi numit la Timişoara;

— cade de pe cal şi moare.

IBRAHIM PAŞA: 1629

BEKIR PAŞA: 1629–1630

HAGI AYVAZ SULEIMAN PAŞA: iulie 1632–iulie 1633

— intendentul marelui vizir Husrev paşa;

— stă un an la Timişoara.

RIDVAN PAŞA: iulie 1633

— fost bostangibaşi, ucis pe drumul de la Alep la Timişoara.

ORUDJ PAŞA: 1634–1635

BEKIR PAŞA: 1635–1636 (sau 1637)

— fost beilerbei de Bosnia;

— luptă şi pierde bătălia de la Salonta;

— destituit, dus la Stambul şi ucis în plin Divan pe 3 aprilie 1637.

ALI PAŞA: 3.04.1637–? 1642

HASAN PAŞA: 1642

— probabil identic cu Deli Hasan din 1640.

HUSEIN PAŞA: 1643

— fiul lui Serhoş Ibrahim;

— stă opt luni.

DJENDJI HALIL PAŞA: iulie 1643–martie 1644

SARI SIAVUS PAŞA: martie 1644–?

SILAHDAR IPSIR MUSTAFA PAŞA (vizir)

— numit beilerbei este ucis după doar o zi.

MUSTAFA PAŞA: 1647

— fost ienicer agasi.

HAMZA PAŞA ZADE MEHMED (vizir): noiembrie1647–martie 1648

FAZLI (FAIL) PAŞA: 1.11.1648–XII 1650

— vizir scos din Istambul şi trimis la Timişoara.

MUSTAFA PAŞA zis KARA CEAUS: 1651

— fost agă de ieniceri, comandantul răscoalei acestora;

— numit la Timişoara,este ucis pe drum.

GURGI MEHMED PAŞA mare vizir: 1651

— la sfârşitul anului 1651 — mazilit şi trimis la Timişoara

SEID MUSTAFA PAŞA: 1651–aprilie 1652

AHMED PAŞA (vizir): iunie 1652–1653

— soțul prințesei Gulsum; om neîncercat în lupte.

EMIR PAŞA: ?–1.04.1653

BORUZEM PAŞA: 1653

SURNASEM PAŞA: 1653

TOPAL MEHMED PAŞA: 1656–1657

MUSTAFA PAŞA: 1657–1658

CENGHIZADE ALI PAŞA: sept. 1658 –1659; 1662–1664

HUSEIN PAŞA: 1659

HAGI MUSTAFA (vizir): 1659–1660

SARI HUSEIN PAŞA: ian. 1660–166l şi 1664–1665

KUCUK MEHMED PAŞA: sf. 1661–1662
şi 1666–1671

— ianuarie 1662 este bei de Ineu.
— 2.02.1662 numit beilerbei;
— iulie 1662 luptă la Ersekujvar;
— 1667 are o vie corespondenţă cu principele ardelean.

DJERAH KASIM PAŞA (vizir): 1665–aprilie 1666; 1672
PIRINGI MEHMED PAŞA: 1666–20.12.1668
DJERAH HUSEIN PAŞA: 1668
KARBEKEI IUSUF PAŞA: 1668 –1671
SEIC MEHMED PAŞA (vizir): 1670–1671
HASAN PAŞA: 1671–?
HUSEIN PAŞA: 1678–1680
KASIM PAŞA: 1680

— renumit medic al sultanului Mahomed IV;
— se căsătoreşte cu sora acestuia;
— ajunge beilerbei de Timişoara.

HASAN PAŞA: ? –1683
AHMED PAŞA (vizir): 1683; 1685
SEIDI AHMED-ZADE MEHMED PAŞA: 1682;
nov. 1683–27.06.1684
SAHIN MEHMED PAŞA: 1685–1686
SILIHDAR HUSEIN PAŞA: 1686
AKALZAKI IBRAHIM PAŞA (vizir): oct. 1687–1688
KODJA DJAFER PAŞA (numit şi BUYUK):
1687–1690; 1696–1697
KURD PAŞA: 1690
TOPAL HUSEIN PAŞA: 1690–1691 şi 16.10.1692–6.09.1695
FINIKLI MUSTAFA PAŞA: nov. 1691–1692
BAGDADLI KARA MEHMED PAŞA: 1693
BOSTANGI HUSEIN PAŞA (vizir): 1695

HAGI MUSTAFA PAŞA (vizir): 14.09.1695–31.08.1696

— rănit în lupta de la Beregsău, 27.08.1696, moare şi este înmormântat în moscheea lui Seidi Ahmed din Timişoara.

ARNAVUD SULEIMAN PAŞA: 1696

BALTAZADE MEHMED PAŞA (vizir): 1696

— rănit în asediul Timişoarei, moare şi este înmormântat aici.

NISANDJI ABDI PAŞA: 1697–1698

— fost chehaie a marelui vizir Elmas Mehmed paşa;

— pe 11.09.1697 numit la Timişoara.

CELEBI (CETFREFILZADE) IUSUF PAŞA: 1698–28.02.1699

IBRAHIM PAŞA: 1699

SARI AHMED PAŞA: 1699–1701

HAGI MUSTAFA PAŞA: 1701–1702

ELCI (HAGI) IBRAHIM PAŞA: 1703–5.07.1706

IZMIRLI (GUMRUKDJLI) ALI PAŞA (vizir): 1703; 1706

TELLAK ALI PAŞA (vizir): 14.04 –17.04.1705

KARAJILANOGLU ALI PAŞA (vizir): 5.07.1706–oct. 1708

FIRARI HASAN PAŞA: 1708–1709

BOSNIAK SARI MUSTAFA PAŞA: 1709–1713

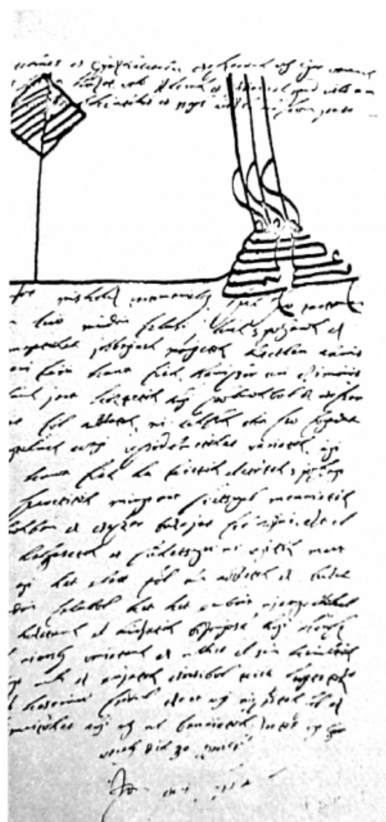
HASAN PAŞA: 1713–1715

MUSTAFA PAŞA: 15.12.1713–17.10.1718

— ultimul beilerbei de Timişoara;

— capitulează pe 13 octombrie 1716 în fața trupelor imperiale austriece;

— părăseşte oraşul pe 17 octombrie, împreună cu toată garnizoana.

Scrisoarea lui Ksim paşa

Demnitar otoman

IV.2. Glosar de termeni turco-osmani

Am considerat necesar ca acest volum să cuprindă şi un număr mediu de termeni specifici limbii şi administrației otomane, pentru a completa lectura diferitelor texte şi documente existente aici.

Selecția a fost făcută după mai multe surse pe care, pentru probitate ştiințifică, le cităm mai jos:

1. *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Bucureşti, 1976, p. 754–775.
2. Mihail Guboglu, *Cronici turceşti privind Țările Române*, Extrase, vol. III, Bucureşti, 1980, p. 437, 444.
3. Mustafa Mehmed, *Documente turceşti privind Istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1976, p. 329–333, vol. II, Bucureşti, 1983, p. 325–333, vol. III, Bucureşti, 1980, p. 376–388.

A

Abuz toplarî = tunuri aruncătoare de obuze; obuziere

Acemi = novice, învățăcel; în româneşte ageamiu

Acemoglan = fecior străin; viitor ienicer; paj

Adaletnâme = „carte de dreptate”, rescript imperial ce îndreaptă abuzul administrației locale

Aga = căpetenie militară, ofițer, titlu adăugat prenumelui; grad inferior în armata otomană; frate mai mare; stăpân; om avut; fruntaş la sate

Agalâk = titlul unui agă; moşier; generozitate; orgoliu

Ahd = angajament; obligaţie; promisiune solemnă; pact; alianţă; tratat

Aian = notabil; fruntaşul unui sat; demnitar; om avut; categorie socială

Akçe = monedă de argint — unitatea monetară de bază în Imperiul Otoman; în Europa se numeşte aspru cu valoarea iniţială de 1/50 guruş sau piastru; se devalorizează la 70 apoi la 50 %

Akin = incursiune de pradă specifică otomanilor

Akingi = trupă de cavalerie otomană, recrutată dintre locuitorii de la periferia Imperiului Otoman

Alai (alay) = trupă; regiment; cortegiu; ceremonie; mulţime

Alaibei = comandant de oaste de provincie sub comanda unui sangeacbei; comandant de spahii, comandant de district, colonel de jandarmi

Allah = divinitatea supremă în mitologia arabă, ulterior divinizată, în monoteismul Islamic drept unică şi absolută

Alaman = denumirea otomană pentru germani, inclusiv austrieci

Alem = steag, drapel

Alemdar = stegar

Aman = iertare; îndurare; protecţie; salv-conduct

Amil = intendent; administrator; arendaş al veniturilor sultanale

Arabagi = căruţaş; meşter de căruţe; în româneşte harabagiu

Arak = ţuică, rachiu

Arpa emin = intendentul feudelor „arpalâk”, jitnicier în româneşte

Arpalâk = feudă acordată unor slujbaşi otomani; pensie

Arşin = unitate de măsură pentru lungimi, are 0,68 m; cot

Arz = expunere; prezentare; memoriu; ofertă; cerere; jalbă
Asesbaşi = căpetenia gardienilor; şeful poliției
A'şar = zecime; zecimală; dijmă din produse; zeciuială
Aşci = bucătar
Atalâk = bătrân din oastea tătară
Atâk = rob eliberat
Atoglani = îngrijitor, rândaş la cai
Avaiet = venituri; beneficii; rente; dări; obligații pentru slujbe etc.
Avariz = impozite extraordinare plătite de raiale în cazuri deosebite
Azap = celibatar, categorie de oaste otomană; arcaş; păzitor de cetate, trăgător în marină

B

Baba = tată; nume dat celor mai vârstnici dervişi
Badjdar = perceptor de taxe de negoț şi vamă; vameş
Balyemez = tun de mare calibru folosit la asedierea cetăților
Baruthane = Pulberărie
Başdefterdar = primul defterdar, ministrul de finanțe imperial
Başeki = veteran; bătrân
Başmuhasebe = cancelaria generală a conturilor
Bazar = târg; loc pentru negoț; bâlci; piață
Bedestan = bazar de pânzeturi în centrul oraşului; acoperit
Bei (bey) = senior; şef; prinț; căpetenie; nobil; titlul unor guvernatori
Beilerbei = guvernator de provincie
Beilerbeilâc = unitate administrativ-militară; provincie; paşalâc
Bektaşi = sectă musulmană liberală

Beraia = categorie privilegiată de supuşi

Berat = diplomă; brevet imperial; act de investitură

Beşyüzbaşi = comandant peste 500 de oşteni

Beşli = cavalerie uşoară; corp de oaste pentru paza pieţelor, oraşelor

Bostangi = ostaş din garda sultanului care îngrijeşte de grădini

Buiuruldu = ordin; scrisoare–poruncă a unui vizir către supuşi

Bulucbaşa = căpetenia unui buluc (companie sau regiment)

C

Cadiu = judecător; dregător însărcinat cu aplicarea dreptului religios şi cu controlul administraţiei

Cadiat = unitate administrativ-juridică în cadrul unui sangeac

Capudan = căpetenie; comandant de oaste; de cetate; amiral

Capugi = portar

Casap = măcelar

Caza (Kaza) = unitate administrativ-juridică sub ordinele unui cadiu (judecător)

Ceauş = aprod; olac; curier

Celalî = rebel musulman

Celebi = titlu de respect acordat persoanelor suspuse

Cerhagi = trupă de avangardă; cercetaş; hărţuitor

Cerahor = salahor; lucrător

Ceribaşi = „şef de oaste” — rang în armata provincială; commandant de spahii cu timaruri

Chehaia = intendent; administrator

Chilă (Kile) = unitate de măsură, diferită de la o regiune la alta

Ciftlic = moşie; fermă; casă şi alte construcţii pe o posesiune

Ciorbagiu = căpetenie de ieniceri de rang mijlociu; fruntaş la sat; domn; stăpân

Cizye (gizie) = darea pe cap a nemusulmanilor

Cântar = instrument pentru greutăți, variabil regional; 1 cântar = 44 ocale

Columborna = categorie de tunuri

Conac = loc de popas; locuință

D

Dalkâlâci = „cel care se năpusteşte cu sabia”; ostaş de sacrificiu

Darbhane = monetărie; tarpana

Darbzen = tun de asediu

Dede = bunic; titlu acordat conducătorului ordinelor de dervişi

Defter = caiet; registru; condică

Defterdar = funcționar superior al finanțelor

Defterkethuda = intendent de condici

Deli = viteaz; curajos; categorie de oaste de sacrificiu; popular: nebun

Derbendgiu = păzitorul unei trecător, pod sau vad

Derviş = călugăr musulman, membru al unei secte; sărac; umil; cerşetor; anonim: tolerant; altruist

Dirhem = veche monedă de argint cu 1/400 dintr-o oca

Dizdar = comandant al apărătorilor unei cetăți, târg etc.

Dőnum = unitate de măsură a suprafețelor de pământ egală cu 919,3 m

Dragoman = traducător; translator; tălmaci

Drahmă = monedă de 3,21 grame

E

Efendi = domn; stăpân; patron; om de cuvânt
Eyalet = provincie; unitate administrativă; vilayet; paşalâc
Elci = sol; trimis; om de legătură; ambasador
Elci (Elhaci) = cel care a făcut hagialâcul la Mecca; hagiu
Emin = intendent; administrator; cinstit; fidel
Emir = căpetenie; comandant; şef; prinț
Esir = prizonier de război; rob
Esnaf = breaslă; corporație; artizani; negustori
Evkaf = plural de la vakâf
Ezan = „chemare la slujbă”, cântarea muezinului pe minaret

F

Fatom = unitate de lungime, egală cu 1,62 m
Fersah = măsură de lungime, o oră de mers călare la pas (5,985 km)
Fetva = sentință juridico-religioasă dată de muftiu
Firman = poruncă dată în numele sultanului
Fund = unitate de măsură a greutății egală cu ½ kg

G

Garib = pribeag; străin; părăsit; călător; ciudat
Gaza = războiul sfânt al musulmanilor împotriva creştinilor
Gazal efendi = cântăreț de muzică lirică în moschee, geamie, mecet
Gazi = erou; viteaz; luptător pentru Islam
Geamie = lăcaş de cult musulman
Gebegiu = armurier; ostaş cuirasat

Gedikli = slujbaşi din Serai cu privilegii
Ghiaur = necredincios; denumire generică pentru creştini
Gizia = taxa pe cap de gospodărie plătită de supuşii creştini
Gőnüllü = voluntar; categorie de oaste
Guruş = monedă otomană; piastru
Gümrük = vamă, taxă vamală

H

Hadâm = servitor; slujitor; eunuc; în româneşte hadâmb
Hak = dreptate
Hambra = grenadă; bombă mică
Hambragiu = grenadier
Haraci = tribut plătit de supuşii nemusulmani
Haramini = răufăcători; hoți
Haseki = vechi corp de gardă a sultanului; sfetnic
Hass = feudă cu un venit anual de peste 100.000 aspri
Hatip/Chiatib = predicator; orator; preot care recită vinerea predica hutbe
Havan = tun de calibru mic; obuzier
Hazine = visterie; tezaur; magazin; depozit
Hâkim = judecător; cel care porunceste, guvernează
Hasi asker = oaste de gardă; oaste specială
Hegira = fuga lui Mahomed de la Mecca la Medina (16 iulie 622 d.Ch.); anul 1 Islamic începe de la această dată
Hisar = cetate; castel; fortificație
Hogea = preot musulman; profesor; dascăl; cărturar; domn
Hutbe = predică rostită la slujba religioasă de vinerea în moschee
Hudavendigâr = împărat; suveran; monarh; supranume dat sultanilor

I

Iamac (yamak) = ajutor; ostaş de rezervă; recrut

Iazâgiu (yazici) = scrib; diac; secretar

Icioglan = „copil de casă” paj, slujitor

Ienicer = „ostaş nou”; corp de oaste pedestră, formată prin recrutarea şi islamizarea unor copii de creştini

Imam = preot musulman care slujeşte la cele cinci rugăciuni zilnice

Imaret = instituție de binefacere cu bucătărie pentru săraci, călători etc.; azil

Imbrohor = îngrijitor al grajdurilor sultanale

Iradea = voință; poruncă; firman

Islam = „Resemnare” — religia musulmană inițiată de Mahomed profetul

Ispenge = dare de o cincime din robi; taxă de 25 akçe percepută de la creştini ca simbol al iertării şi libertății lor

Iuzbasa = comandant peste 100 de ostaşi; căpitan

K

Kadiasker = cea mai înaltă instanță juridică otomană, după şeic-ül-Islam; unul pentru Rumelia, altul pentru Anatolia

Kale = cetate; în româneşte culă

Kalem = creion; condei; birou; cancelarie

Kalemyie = scrib

Kantar = măsură de greutate = 44 ocale = 56,443 kg

Kanun = lege; regulă; ordine; regulament; pravilă;

Kapâkulu = oastea de poartă; oastea de gardă

Karvansaray = caravanserai — loc de popas sau han mare cu o curte interioară pentru adăpostirea pe timpul nopții a căruțelor şi cailor

Kethuda = intendent; staroste de breaslă
Kâtib = secretar; scrib; diac;
Kilise = biserică creştină
Kise = pungă cu bani, 500 de guruşi
Kocabaşa = „căpetenie în vârstă”; fruntaş la sate etc.
Kolac = braţele întinse — unitate de măsură pentru lungime
Kundak = cundac; postament pentru tunuri; patul puştii

L

Lagâmgi = „cel care sapă tuneluri”; pionier — categorie de oaste otomană
Lala = dascăl; doică; sfetnic
Lefegi = ostaş cu soldă; mercenar; funcţionar
Levend = ostaş voluntar; voinic; viteaz;
Liva = unitate administrativ-militară numită şi sangeac; subdiviziune a unei provincii mari

M

Mahala = cartier; parte a unui oraş cu o denumire proprie
Mal = avuţie; tribut; haraci; visterie; avere; bunuri; bogăţie; bani; mărfuri
Martalog = ostaş voluntar, de obicei din rândul populaţiilor creştine; iscoadă
Mâlikâne = posesiune viageră; proprietate
Mecet = locaş religios musulman; moschee mai mică
Medrese = lăcaş de cultură religioasă islamică; seminar mahomedan; şcoală
Mehterhane = muzica curţilor sultanale, vizirale etc.
Meydan = piaţă publică; câmp de luptă; loc liber = maidan

Mektubi = cel ce se îngrijeşte de corespondenţa unui demnitar

Melek = înger; om liniştit şi bun

Menzil = loc de popas; staţie de poştă; loc de descindere a oastei; drum parcurs într-o zi de armată

Menzilhane = casa poştei; loc de schimbare a cailor

Mevkufat = avuţii destinate unor fundaţii pioase (vakâf)

Mevlana = doctor în teologie; cărturar; mare cadiu

Mevlevi = „derviş învârtitor" sectă islamică

Mezra = teren agricol; tarla; suprafaţă de pământ mai mare decât o gospodărie ţărănească

Mezat = licitaţie

Mihrab = nişa din peretele din faţă al unei moschee orientată spre Mecca

Mi"mar = arhitect, constructor; inginer constructor

Minaret = turnul moscheii din care muezinul cântă chemarea la slujbă

Mir (emir) = comandant; căpetenie; prinţ; şef

Mirie = ceea ce aparţine fiscului şi statului; tribut

Mir-i-liva = căpetenie de sangeac (termen persan pentru sangeacbei)

Mir-i-miran = „emirul emirilor" (termen persan pentru beilerbei)

Molla = aspirant la teologie; însemnat judecător otoman; mare cadiu

Mubaşir = comisar; însărcinat cu rezolvarea unor treburi; delegat; împuternicit

Muftiu = cel care dă sentinţa religioasă; mare cadiu; interpretul legii islamice; şeful clerului islamic

Muhafâz = cel care păzeşte ceva; comandant de cetate

Muhasebegi = slujbaş însărcinat cu evidenţa financiar-contabilă; contabil

Muhassil = cel care produce; cel care percepe o taxă; loctiitor de guvernator

Muhtesib = vechi dregător otoman care exercita, concomitent, funcția de primar şi şef al poliției; încasator de dări; socotitor

Muhurdar = slujbaş însărcinat cu aplicarea sigiliului pe acte vizirale

Muhzir = aprod

Mukataa = arendă; fermă; sursă de venit fiscal care putea fi arendată pe diferite termene

Mukataagi = căpetenia celor însărcinați cu arendarea mukataa

Mukavele = contract; convenție; înțelegere; aranjament

Muktesib = „cel care câştigă" — slujbaş însărcinat cu calcularea şi urmărirea unor venituri

Musahib = însoțitor; sfetnic; curtean

Mustafâz = cel aflat în pază; garnizoană de pază într-o cetate

Mutasarif = viceguvernator de provincie

Muteferica = diferit; selectat; garda imperială călare

Muteselim = cel convertit la Islam; viceguvernator; reprezentant al unui paşă într-un loc (oraş, district etc.)

Müderis = profesor şef şi administrator al unei medrese

Müteveli = intendent al unor fundații poase; epitrop

Müstakil = independent; slobod; liber

Müsir = cel care comandă; mareşal; vizir

N

Nahie = subdiviziune administrativă a unei caza, împărțită în comune (Karye)

Naib = ajutor de cadiu

Nakib = demnitar în ierarhia cărturarilor; căpetenia ulemalelor dintr-o provincie; împuternicitul clerului islamic la Poartă

Nazir = inspector; supraveghetor; intendent cu controlul financiar în marile oraşe; comandant de cetate

Nefer = ostaş; om; persoană

O

Oca = unitate de măsură pentru capacităţi şi greutăţi; iniţial era de 400 dirhem sau 1,250 kg; în timp a ajuns la 1 kg

Oda = odaie; cameră; încăpere; companie de ieniceri; cazarmă

Ogeac = vatră; cămin; familie; corpul ienicerilor

Olac = sol, curier

Ordie = oaste; armată

Orta = mijloc; centru; jumătate; companie de ieniceri

Ortac = asociat; părtaş

P

Padişah = titlu de origine persană pentru a desemna sultanul, împăratul, monarhul

Palanca = întăritură de lemn şi pământ

Pandur = ostaş pedestru; lefegiu creştin

Para = monedă otomană cu valoarea de 1/40 parte dintr-un guruş

Paşa = titlul oficial al vizirilor şi a altor înalţi demnitari otomani; guvernator

Paşalâc = provincie condusă de un paşă

Peic = valet; ostaş din garda sultanului

Peşcheş = dar; plocon

Pir = bătrân; staroste de corporaţie; patronul unei bresle

R

Rahib = călugăr; preot; creştin de seamă

Raia (re'aya) = turmă; gloată; populație; supuşi creştini plătitori de taxe;

Reis = şef; căpetenie; căpitan de corabie

Rendjer = om sărac; nevoiaş; țăran; negustor

Ruznamegiu = slujbaş ce ține evidența cheltuielilor

S

Sahib = scrib; diac; secretar

Salat = rugăciune rituală islamică

Sandal = barcă; luntre; şalupă

Sangeac = steag; drapel; unitate administrativ-militară

Sangeactar = purtător de steag; stegar

Sangeacbei = bei de sangeac; conducătorul sangeacului

Sansongi = categorie de oaste otomană

Saradj = curelar; şelar

Saridja = vechi corp de oaste neregulată, aflat în slujba unor demnitari

Satirdji = slujitor în garda sultanului; halebardier

Sefer = călătorie; expediție; campanie; război

Segban = corp special de ieniceri; ostaş ce îngrijea câinii de vânătoare ai sultanului; oaste neregulată în slujba unor demnitari; în româneşte seimen

Senet = act; dovadă; document; chitanță; poliță

Serai = palat, reşedință

Serascher = comandantul unei oştiri otomane în cadrul unei campanii militare

Serdenghecidi = comandantul unei oştiri otomane în cadrul unei campanii militare = „cel care renunţă la capul său" = ostaş de sacrificiu; corp special otoman, cu soldă mărită

Serhat = graniţă; frontieră; margine de ţară; provincie de graniţă

Silahdar = „purtător de armă"; dregător cu atribuţii de îngrijire a armelor; corp special de armată

Silahşor = „omul cu armă", spătar, muşchetar de gardă

Sinif = clasă; categorie; pătură socială distinctă

Sipahi/spahiu = trupă de cavalerie cu soldă fie în bani (în garda permanentă a sultanului) fie cu feude (în oastea de provincie ca zaimi şi timarioţi)

Sofu/softa = cel care se iniţiază în cultura islamică într-o medresă

Solak = „stângaci"; corp de arcaşi din garda sultanului

Subaşi = căpetenie de oaste şi poliţie; comandant de rang inferior; dregător însărcinat cu strângerea taxelor

Sufî = persoană mistică; credincioasă; devotată; pioasă

Suiugiu = meşter de canale

Sultan = prinţ; suveran; monarh

Surat/sure = capitol/e din Coran (Cartea sfântă a Islamului)

Suret = copie; text; regulă; fel; mod; figurat; înfăţişare

Sur'at topu = tun cu tragere rapidă; tun uşor

Suvari = cavaler; călăreţ; timariot; spahiu

Ş

Şahi = tun cu ţeavă lungă şi de mare calibru; tun împărătesc

Şakloz = categorie de tun

Şaica = barcă; luntre; corabie mică

Şâkkî evvel = funcționar financiar superior; ministru de finanțe

Şehir = oraş

Şehir emini = „intendentul oraşului”; administrator local

Şeic = bătrân venerat; cărturar de seamă; starețul lăcaşului de cult islamic tekke; sfânt

Şeih-ül-Islam = şeful clerului islamic; interpretul Coranului

Şeriat = legea sacră islamică

Şagird = ucenic

Şirampo = stâlp; palisade; şarampoaie în text

T

Tahrir = înregistrare; recensământ; conscripție

Tahsildar = perceptor

Taife = ceartă; tagmă; neam; națiune

Tain = desemnare; numire; stabilire; rație zilnică sau lunară

Tarih = inscripție; dată; cronogramă; istorie în sens larg

Tarihçi efendi = cronicar

Tekke = lăcaş de cult islamic; casa dervişilor

Telal = strigător public; pristav; crainic

Temelük = a lua în proprietate; a deveni stăpâ pe ceva

Temessük = dovadă; chitanță

Tezkere = răvaş; înscris; dovadă; teşcherea în româneşte

Timar = feudă cu un venit annual de până la 20.000 akçe al cărei uzufruct era acordat unui spahiu

Top = tun; minge

Topciu = tunar; jucător cu mingea

Tug/tui = semn distinctiv în ierarhia militară, format din păr din coadă de cal sau cămilă, fixat pe o prăjină. Numărul tuiurilor varia după rangul militar: sangeacbeiul avea unul,

beilerbeiul două sau trei, marele vizir până la cinci, iar sultanul între şapte şi nouă

Tugra = monograma sultanului aplicată pe acte

Tüfenci = puşcaş

Türbe = mausoleu; mormânt venerat de islamici

U

Ulak = olac; sol

Ulema = cărturar; savant

Ulüfe = leafă; soldă

V

Vakâf = fundaţie pioasă; instituţie de binefacere publică

Valiu = guvernatorul unei provincii (vilayet)

Veli = sfânt; tutore; binefăcător

Vilayet = provincie otomană; eyalet, paşalâc

Vizir = titlu purtat de marii demnitari otomani, membri ai Divanului (guvernului)

Voyvoda = intendentul sau administratorul unui unităţi administrativ-teritoriale mici numite voyvodalâc, mai mică decât nahia

Voinici = ostaşi creştini din armata otomană

Y

Yaya = pedestraş; unitate militară din 10, 100 sau 1.000 oameni

Yerli kulu = rob local; oaste recrutată locală şi stabilită acolo

Yük = „povară”; greutate (150–205,4 kg); sumă de 100.000 guruşi/piaştri

Z

Zabit = „cel care stăpâneşte”; ofițer; căpetenie militară
Zagargi = ostaş care îngrijeşte câinii de vânătoare
Zaherea = cereale; provizii
Zaim = posesorul uzufructului unei posesiuni funciare cu un venit anual între 20 şi 100.000 akçe
Zeamet = feudă cu venitul anual între 20 şi 100.000 akçe
Zekât = obligație religioasă de a împărți săracilor 1/40 din averea proprie; una din cele cinci condiții pentru a deveni musulman
Zimmi = cel ocrotit; cel protejat; îi desemna pe creştinii din imperiu
Zira = unitate de măsură pentru lungimi (vezi arşin)
Zurbagiu = răsculat; rebel

IV.3. Lista publicaţiilor periodice în care au apărut articolele şi studiile volumului de faţă

I.1. Timişoara — aşezarea, nunele, locuirea, în „Neuer Weg”, Bucureşti, an 37, nr. 11.310 din 8 oct. 1985, p. 4 şi nr. 11.322 din 22 oct. 1985, p. 6, sub titlul *An Temesch oder Bega?*(1) şi *Ein Guter alter Name* (2). A fost scris şi publicat împreună cu Alexandru Rădulescu.

I.2. *Timişoara în hărţi medievale*, în „Neuer Weg”, Bucureşti, an 40, 1988, nr..................p..........

I.3. Mărturii din Piaţa Operei 1974, în „Neuer Weg”, Bucureşti, an 31, nr. 9256 din 20.02.1979, p. 6 sub titlul *Die Festungsfundamente unter dem Opernplatz*. Traducerea şi stilizarea textului german — pentru toate articolele publicate în „Neuer Weg” — i-au aparţinut publicistului Walter Konschitzky.

I.4. Timişoara evului de mijloc, în „Renaşterea bănăţeană Magazin”,

I.5. Castelul medieval din Timiuşoara în *Castrum Bene*, vol. II, Budapesta, 1992, p. 268–275, sub titlul *Das mittelalterliche Schloss von Temesvar und dui von Filippo Scolari im Banat gebauten oder renovierten Sclosser*. Traducerea germană îi aparţine regretatului publicist Walter Jaas.

I.6. O frrescă renascentistă în „Neuer Weg”, Bucureşti, an 38, nr. 11.617 din 4 oct. 1986, p. 4, sub titlul *Ein Temescher Comes auf Renaissance Freske*.

I.7. Studenţi străini la universităţi străine în „Neuer Weg”, Bucureşti, an. 41, nr. 121439 din 20 mai 1989, p. 4, sub titlul *Nach Wien und Krakau*.

I.8. Timişoara într-un document german din anul 1551 în „Neuer Weg”, Bucureşti, an 40, nr. 12309 din 7 decembrie 1988, p. 4 sub titlul *Uneroberliche Festung*.

I.9. Timişoara în fața cuceririi otomane (1551–1552) în *Patrimonium Banaticum*, vol. IV,Timişoara, 2005, p.149–170.

II.1. Cetatea şi oraşul Timişoara în vremea stăpânirii otomane în „Neuer Weg”, Bucureşti, an 40, nr. 12219 din 15 septembrie 1988, p. 4. sub titlul *Stadt und Festung unter der Turkeinzeit*.

II.2. Garnizoana otomană a Timişoarei în 1590–1591 în „Şcoală şi Societate”, an I, nr. 1–2, Timişoara, p.....

II.3. Asediul Timişoarei într-o relatare germană din 1596 în „Neuer Weg”, Bucureşti, an 31, în trei episoade în nr. 11179 din 7 mai 1985, p. 4 (*Gedrukt in Nurnberg und Prag*), nr. 11257 din 6 august 1985 p. 4 (*Kurtze warhafte Zeitung*) şi nr. 11280 din 3 septembrie 1985, p. 4 (*Sturm auf die Festung*). Republicat în limba română în „Tibiscum”, Caransebeş, 2003, p. 333–340. Traducerea textului german medieval îi aparține regretatului om de cultură timişorean Horst Helfrich.

II.4. Asediul Timişoarei într-o relatare din 1598.

II.5. Timişoara anului 1624 în *Studii de Istorie a Banatului*, vol. XXVI–XXVII, Timişoara 2002–2003, p. 263–272. Traducerea textului maghiar îi aparține prof. Carol Vicze, alături de care am semnat studiul.

II.6. Timişoara mitropolitului Iosif 1650–1653 în *Patrimonium Banaticum*, vol. II, Timişoara, 2003, p. 137–140.

II.7. Timişoara în viziunea lui Ottendorf 1663 în *Vilayetul Timişoarei* (450 de ani de la întemeierea paşalâcului 1552–2002), Timişoara, 2002, p. 141–154. Traducerea textului german aparține reputatei arhiviste şi poete Marlen Negrescu.

II.8. Un timişorean al secolului al XVII-lea: Osman aga în „Neuer Weg”, Bucureşti, an 40, nr. din 15 noiembrie 1988, p. 4 sub titlul *Zwischen zwei Welten. Ein Temeswarer des 17.Jahrhunderts: der Dolmetscher Osman Agha*.

II.9. Un sultan otoman la Timişoara în *Festschrift fur Florin Medeleț zum 60 geburtstag*, Timişoara, 2004, p. 337–348.

II.10. Dimitrie Cantemir la Timişoara în „Neuer Weg”, Bucureşti, an 32, în două episoade în nr. 9737 din 14 septembrie 1980, p. 6 (*Von Istanbul aus gesehen*) şi nr. 9749 din 23 septembrie 1980, p. 6 (*Der verheimlichte Brunnen*). În limba română a fost publiat în „Orizont Magazin”, nr. I, Timişoara, martie, 1986, p. 8.

III.1. Oaspeții Timişoarei medievale în „Orizont Magazin”, Timişoara. Cele 7 episoade au apărut în intervalul anilor 1986–1989.

III.2. Oaspeții Timişoarei medievale

III.3. Oaspeții Timişoarei medievale

III.4. Oaspeții Timişoarei medievale

III.5. Oaspeții Timişoarei medievale

III.6. Oaspeții Timişoarei medievale

III.7. Oaspeții Timişoarei medievale

III.8. Legendă şi adevăr în *Voievodul țiganilor* în „Neuer Weg”, Bucureşti, an 39 nr. 10977 din 11 septembrie 1984, p. 4 sub titlul *Kam der Zigeuner Baron aus Alt-Basosch? Legende und Wahrheit um einer bekannte Operette und Romangestalt*.

IV.1. Contribuții la cronologia beilerbeilor de Timişoara în *Vilayetul Timişoarei*, Timişoara, 2002, p. 45–51.

IV.2. Glosar de termeni turco-osmani în *Vilayetul Timişoarei*, Timişoara, 2002, p. 163–185.